

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК, ОЛЕНА СЛОБОДЯНЮК

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

7

УДК 821(1-87).09(075.3)
ББК 83.3(0)я721
В68

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.07.2015 № 777)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

У художньому оформленні обкладинки та шмуцтитулів
використано роботи *Р. Гонсалвеса, П. Татарникова, П. Риженка, Г. Клімта,
І. Клейнера, П.Дж. Лінча, К. Чолушкіна, Б. Пеннінгтона.*

Волощук Є.В.

В68 Зарубіжна література : підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Євгенія Волощук, Олена Слободянюк. — Київ : Генеза, 2015. — 272 с.

ISBN 978-966-11-0601-6.

Підручник ознайомлює з художніми творами зарубіжної літератури, вивчення яких передбачено чинною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів (2012 р. зі змінами 2015 р.).

Видання містить інформацію про життя і творчість авторів художніх текстів, пропонованих для вивчення; орієнтовні рекомендації для самостійного читання; рубрики, що висвітлюють різні аспекти й контексти літературних творів; систему диференційованих запитань і завдань, а також добірку ілюстрацій.

УДК 821(1-87).09(075.3)
ББК 83.3(0)я721

ISBN 978-966-11-0601-6

© Волощук Є.В.,
Слободянюк О.М., 2015
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2015

ЗМІСТ

<i>Путівник до підручника</i>	5
<i>Вступ. Таємниці перекладацької майстерності</i>	6

Частина перша. БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

Розділ 1. Там, де історія переплітається з народною фантазією	12
Легендарні герої народних билин і балад	12
«Добрий молодець Ілля Муромець»	16
Про Іллю Муромця та Соловія	17
Балада про розбите батьківське серце	23
Король Лір і його дочки	24
Шляхетний розбійник Робін Гуд	29
Як Робін Гуд став розбійником (<i>Уривки</i>)	30
Розділ 2. Перлини світової літературної балади	38
«Палке серце»	38
<i>Фрідріх Шиллер</i>	
Рукавичка	40
«Пізнаєте мене по голосу...»	42
<i>Адам Міцкевич</i>	
Світязь	44
На крилах романтики	50
<i>Роберт Льюїс Стівенсон</i>	
Вересовий трунок	51

Частина друга. ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Розділ 1. Доба лицарів і лицарства	56
Великий розіграш Великого Невідомого	56
<i>Вальтер Скотт</i>	
Айвенго (<i>Уривки</i>)	59
Розділ 2. Література проти війни	91
Вірші, опалені вогнем війни	91
<i>Альфред Маргул-Шпербер</i>	
Про назву концтабору Бухенвальд	93
<i>Константи Галчинський</i>	
Пісня про солдатів з Вестерплатте	95
Сила людських почуттів проти сили війни	96
<i>Василь Биков</i>	
Альпійська балада (<i>Уривки</i>)	98

Частина третя. ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Розділ 1. Сила людського духу	116
<i>Джеймс Олдрідж</i>	
Останній дюйм (<i>Уривки</i>).	117

Розділ 2. Навчитися жити гідно	131
<i>Редьярд Кіплінг</i>	
Балада про Схід і Захід	133
Якщо...	136

Частина четверта. ДРУЖБА І КОХАННЯ

Розділ 1. Радість дружби	142
<i>Олександр Пушкін</i>	
19 жовтня	144
Розділ 2. Смак першого кохання	148
<i>Шолом-Алейхем</i>	
Пісня пісень (<i>Уривки</i>)	152
Розділ 3. Вітрила надії	161
<i>Олександр Грін</i>	
Пурпурові вітрила (<i>Уривки</i>)	165
Розділ 4. Вірші про кохання	181
<i>Роберт Бернс</i>	
«Моя любов — рожевий квіт...»	182
<i>Генріх Гейне</i>	
«Коли настав чудовий май...»	183
<i>Костянтин Симонов</i>	
«Чуєш... Ти чекай мене...»	185

Частина п'ята. ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Розділ 1. Зачарований таємницями	190
<i>Едгар По</i>	
Золотий жук (<i>Уривки</i>)	193
Розділ 2. Детективний геній	202
<i>Артур Конан Дойл</i>	
Пістрява стрічка (<i>Уривки</i>)	205
Спілка рудих (<i>Уривки</i>)	215

Частина шоста. СВІТОВА НОВЕЛА

Розділ 1. Маленькі дива життя	228
<i>О. Генрі</i>	
Останній листок	230
Дари волхвів	236
Розділ 2. У фантастичних барвах	241
<i>Герберт Уеллс</i>	
Чарівна крамниця (<i>Уривки</i>)	243
Розділ 3. Павутинка надії	248
<i>Рюноске Акутагава</i>	
Павутинка	250

Частина сьома. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА. Я І СВІТ

Мандруючи чарівними світами	256
<i>Діана Вінн Джонс</i>	
Мандрівний Замок Хаула (<i>Уривки</i>)	258

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Цей підручник продовжує шкільний курс зарубіжної літератури. Уміщені в ньому художні твори допоможуть вам розширити уявлення про світ і краще зрозуміти самих себе. Є в підручнику й спеціальні рубрики, опрацьовуючи які, ви навчитеся вдумливого й творчого читання. Ознайомтеся з ними.

Рубрика *«Літературознавча довідка»* містить визначення літературознавчих понять.

Рубрика *«Літературна кухня»* розкриває художні й композиційні особливості літературних творів, пояснює певні літературні явища.

Рубрика *«Коментар архіваріуса»* висвітлює зв'язки між літературними сюжетами та історичними подіями; розповідає про те, як було створено й опубліковано художні твори.

Рубрика *«Цікаві подробиці»* містить додаткові відомості про долю і творчість митців.

Рубрика *«Український мотив»* виявляє зв'язки життя й творчого доробку зарубіжних авторів з Україною та її письменством.

Рубрика *«У світі мистецтва»* ознайомлює з творами музики, живопису, театру, кіно й мультиплікації, в основу яких покладено сюжети програмових художніх текстів.

Рубрика *«Літературний навігатор»* містить стислу інформацію про літературні твори, які ви маєте прочитати самостійно; запитання й завдання для їх опрацювання; відомості про авторів, не представлених у розділах підручника.

У підручнику є також рубрики для роботи над новими темами. Перша з них — *«Літературний багаж»* — пропонує пригадати вивчений у попередніх класах і засвоєний самостійно матеріал. Друга — *«Перед читанням»* — спрямовує на творче сприйняття художнього тексту. Третя — *«Літературний практикум»* — пропонує запитання і завдання для застосування набутих теоретичних знань на конкретному літературному матеріалі.

Інформаційні та художні тексти в підручнику супроводжуються запитаннями й завданнями для індивідуальної, парної та групової роботи. Деякі з них спрямовано на розвиток читацької фантазії та реалізацію творчих здібностей (*«Творча лабораторія»*), на вміння обстоювати власну думку в літературній дискусії (*«Подискутуймо!»*) та поглиблення філологічних знань (*«Філологічний майстер-клас»*), на самостійне створення проектів (*«Теми проектів»*) та розв'язання складних читацьких завдань (*«Клуб книголюбів»*). Наприкінці кожної частини підручника подано підсумкові запитання й завдання.

Усі згадані рубрики покликані зробити вашу роботу над вивченням програмового матеріалу максимально результативною і цікавою.

Бажаємо вам успіхів!

Автори

ВСТУП

ТАЄМНИЦІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Літературний багаж. Які твори американських, французьких, німецьких, російських письменників ви знаєте? Якою мовою ви їх читали? Завдяки чому можливо зрозуміти художні твори, написані мовами, яких ми не вивчали?

Будь-яка освічена людина прагне долучитися до культурної спадщини різних народів світу. Проте не всі володіють мовами, якими написано видатні твори світової літератури. Доступними широкому загалу ці скарби красеного письменства роблять перекладачі.

Та чи спадало вам колись на думку, що книжки зарубіжних авторів ви здебільшого читаете інакше, ніж твори української літератури? Скажімо, вірші Т. Шевченка — *в оригіналі* (тобто тією мовою, якою їх написав автор), а хайку Мацуо Басьо (якщо не опанували японської) — *у перекладі*. Тим-то література відрізняється від інших видів мистецтва: на відміну від живопису, архітектури чи музики вона розкривається лише через слово і, коли нам бракує мовних знань, потребує допомоги перекладача.

Літературознавча довідка

Оригінал — авторський твір.

Переклад — відтворення тексту іншою мовою.

Можливо, хтось скаже: «Хоч в оригіналі, хоч у перекладі — зміст тексту залишається незмінним. Тож чи не однаково, у якому вигляді читати твір?». Насправді не однаково.

Перекладання будь-якого тексту — доволі копітка праця. Однак найбільших зусиль і творчого пошуку вимагає текст художній — образний, багатий на тропи, з глибоким емоційним і змістовим навантаженням кожного слова. Особливо це стосується віршів, у яких перекладач має зберегти римування, ритм, мелодіку, виразність поетичного мовлення. Про складність художнього перекладу побіжно свідчить існування таких творів, які ніколи не було перекладено.

Мета перекладу полягає аж ніяк не в механічному копіюванні оригіналу. Справжній майстер цієї справи відтворює рідною мовою і самотутній художній світ, народжений уявою іноземного письменника,

і авторські художні засоби. Окрім того, перекладений твір має якомога повніше передати красу звучання оригінального тексту.

Для такої роботи замало ґрунтовно знати мови. Перекладач повинен добре орієнтуватися у вітчизняній і зарубіжних літературно-культурних традиціях, уміти відчувати багатозначність слів і зв'язок між ними, зрештою — мати письменницький хист. Саме тому майстерний переклад завжди є результатом напруженої творчої праці. Не випадково чимало талановитих письменників натхненно перекладали твори іноземних братів по перу.

Літературна кухня

Деякі переклади максимально наближені до оригінальних текстів, деякі навпаки — від них помітно відрізняються. Залежно від ступеня й характеру таких відмінностей вирізняють кілька видів перекладу, зокрема прямий і непрямий, повний і неповний, точний і неточний.

Прямий переклад здійснюється з оригінального першотвору. Коли ж перекладачеві бракує відповідних мовних знань, він спирається не на оригінал, а на текст, підготовлений на його основі. Це може бути буквальний (дослівний) підрядковий переклад (так званий підрядник) або переклад тією мовою, якою перекладач добре володіє. Наприклад, працюючи з творами народів Сходу, І. Франко, який блискуче знав німецьку, послуговувався їх німецькими перекладами. Переклади, створені на основі допоміжних текстів, називають *непрямими*.

Повний переклад відтворює зміст оригіналу в повному обсязі. До *неповних* належать переклади скорочених творів або їхніх уривків. Окремий різновид неповного перекладу — переклад, спеціально скорочений і спрощений для юних читачів (наприклад, відповідний варіант роману «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі» М. де Сервантеса).

Звісно, буквально відтворити художній твір іншою мовою практично неможливо. Однак є переклади, що майже повністю відповідають оригіналу. Вони зберігають зміст, обсяг, форму та структуру авторського твору, притаманну йому художню образність і навіть гру слів та звукопис. Такі переклади називають *точними*. Якщо ж зміст і стиль оригіналу передано частково, переклад вважається *неточним*. Він припускає скорочення або доповнення авторського тексту, заміни оригінальних образів, використання інших художніх засобів тощо.

Переклад, що передбачає зміни і в цілому спрямований на розкриття змісту твору без збереження його художньо-стилістичних особливостей, називається *вільним*. Вільний переклад широко побутував у минулих століттях. Здебільшого він мав на меті полегшити сприйняття іноземного тексту шляхом наближення його до культури й доби читача. 📖

Відхилення перекладу від оригіналу — це вияв творчості перекладача. Подекуди вона набуває такої ваги, що переклад стає самостійним твором, який може гідно суперничати з оригіналом. Так виникають літе-

ратурні «наслідування» й «переробки», твори, написані за «мотивами» інших текстів тощо. До цього кола належить, зокрема, популярний серед поетів *переспів*. Найчастіше митці звертаються до переспіву тоді, коли, захопившись оригіналом у цілому, мають свої міркування щодо певних змістових нюансів або пропонують власні художні рішення.

Літературознавча довідка

Переспів — вірш, написаний за мотивами іншого поетичного твору. Переспів загалом наслідує поетичні елементи оригіналу, але водночас містить чимало відмінностей від нього. Наприклад, автор переспіву може запозичити з оригіналу тему й основну думку, але вибудувати свою систему образів; зберегти в переспіві загальний сюжет і образи, але використати інший ритм та принципи римування тощо. У будь-якому разі переспів відрізняється від звичайного перекладу тим, що є самотньою «літературною варіацією» на тему оригіналу. Прикладом переспіву є поезія «Твардовський» П. Гулака-Артемівського, написана на основі твору «Пані Твардовська» польського поета А. Міцкевича.

Літературна кухня

Переспів містить чимало розбіжностей з оригіналом. Утім, навіть точний переклад — на відміну від буквального підрядника — теж має певні відхилення від авторського твору, хоч і не такі значні. Ці розбіжності можна помітити, порівнявши точний переклад з текстом оригіналу. Для прикладу звернімося до уривків із двох варіантів українського перекладу вірша М. Лермонтова «Парус».

Белеет парус одинокий
В тумане моря голубом!..
Что ищет он в краю далёком?
Что кинул он в краю родном?.. (...)

М. Лермонтов

Біліє парус в самотині
На морі синьому у млі...
Чого шука він на чужині?
Що в рідній кинув він землі? (...)

Переклад *М. Чернявського*

Біліє парус одинокий
В морськiм туманi голубiм...
По що пливе він в світ широкий?
Що кинув він в краю своїм? (...)

Переклад *М. Терещенка*

Навіть зваживши на близькість наведених перекладів до оригіналу, можна помітити деякі відмінності від нього. Так, у обох перекладацьких версіях втрачено повтор питального слова «що» на початку третього й четвертого рядків лермонтовської поезії. Тимчасом цей повтор посилює емоційне навантаження запитань, які ставить поет, увиразнюючи безмежну самотність і неприкаяність образу вітрила. Так само відсутній

в обох перекладах і повтор слова «край», який в оригіналі встановлює внутрішній зв'язок між чужиною та вітчизною: саме через цей зв'язок розкривається і їхня спорідненість, і їхня протилежність...

Звернімо увагу й на вжиті в перекладах варіанти вислову «край далёкий». М. Чернявський використовує слово «чужина», що безперечно є синонімом «края далёкого», однак не відтворює зорової просторової перспективи оригінального образу, а отже, не створює в уяві читача того далекого обр'ю, до якого пливе лермонтовський парус. Вислів «світ широкий» з перекладу М. Терещенка є влучною українізованою версією образу «края далёкого», але притлумлює лермонтовську антитезу двох країв — двох берегів...

Зазвичай перед перекладачами художніх творів постають класичні запитання, які вимагають від кожного з них власного творчого рішення. Що важливіше: достеменно передати слова (образи) оригіналу чи закладені в ньому думки; відтворити дух доби, за якої творив автор, чи наблизити текст до реалій сучасних читачів? Який стиль обрати для перекладу — притаманний автору оригіналу чи властивий самому перекладачеві? Конкретні відповіді на ці та інші запитання власне й визначатимуть характер перекладу та ступінь його близькості до оригіналу...

Отже, жодний художній переклад не можна сприймати як текст, тотожний оригінальному. Хоч як би майстерно відтворював перекладач «дух і букву» оригіналу, він завжди створює власну версію авторського твору і завжди доповнює авторську палітру власними художніми засобами. 📖

Справжній переклад — це мистецтво, а справжній перекладач — майстер слова, який вкладає у свою працю натхнення, хист, творчу енергію. У всьому світі перекладачам художніх творів належить почесна роль культурних посередників. Саме вони будують мости між вітчизняною та іншими літературами світу.

Літературний практикум

Робота в парах. Невеличкий вірш Й.В. Гете «Нічна пісня мандрівника» визнано шедевром світової поезії, тож не дивно, що його перекладено багатьма мовами, зокрема й українською. Порівняйте наведені на с. 10 українські та російські переклади цього твору і визначте основні відмінності між ними. Опрацюйте подані запитання.

А. Чим відрізняються відтворені в перекладах М. Бажана та Ю. Шкробинця картини супокою (типі)? Яка із цих картин видається вам «тихішою»? Чому?

Б. Чим відрізняється зміст двох останніх рядків вірша в українських перекладах? Обґрунтуйте свою думку.

В. Чим відрізняється від українських перекладів російська перекладацька версія вірша Гете?

Г. Який з наведених перекладів вам більше сподобався? Чому?

Нічна пісня мандрівника

На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро, —
Лиш зачекай.

Переклад *М. Бажана*

Нічна пісня мандрівника

Тиша над верхами
Тягне нить,
Дихає вітками,
Ще й бринить.
Змовкли вже й гурти
Лісових пташинок...
Зачекай: спочинок
Знайдеш тут і ти.

Переклад *Ю. Шкробинця*

Из Гёте

Горные вершины
Спят во мгле ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

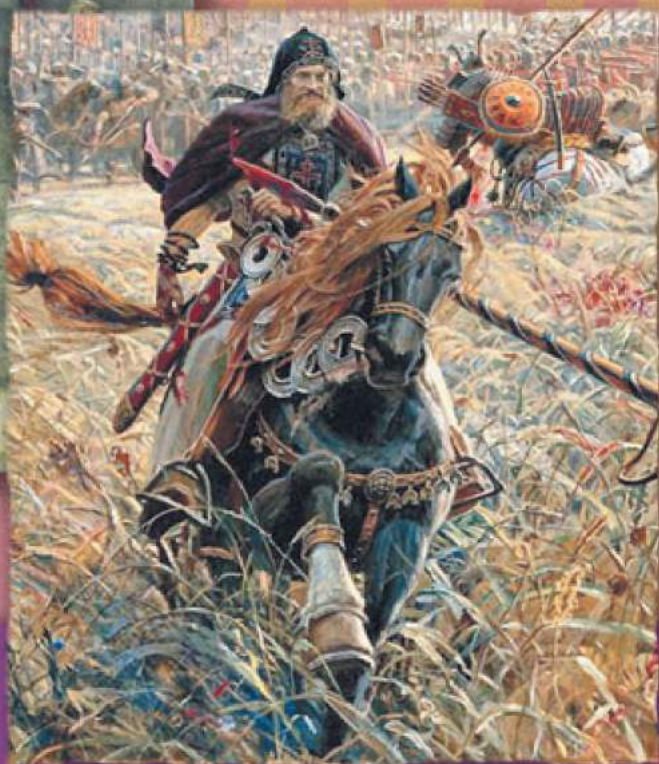
Переклад *М. Лермонтова*

Перевірте себе

1. Дайте визначення понять «оригінал» і «переклад». Доповніть відповідь прикладами.
2. Знайдіть у підручнику прізвиська перекладачів художніх творів. Які із цих прізвиськ ви знали раніше?
3. Поясніть, чому художній переклад не може бути буквальною копією оригіналу.
4. Який переклад називають неповним?
5. У яких випадках з'являються непрямі переклади?
6. Розкрийте зміст понять «вільний переклад» і «переспів».
7. **Подискутуймо!** Що вас більше зацікавило б — точний переклад певного вірша чи його переспів? Поясніть свою відповідь.
8. **Творча лабораторія.** Спробуйте перекласти строфу з вірша М. Лермонтова «Парус», наведену у «Вступі», або виконати переспів цього фрагмента.
9. **Тема проекту.** «Гордість української перекладацької традиції» (Розповідь про одного або кількох відомих вітчизняних перекладачів з прикладами їхньої перекладацької роботи).

ЧАСТИНА ПЕРША

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

РОЗДІЛ 1

ТАМ, ДЕ ІСТОРІЯ ПЕРЕПЛІТАЄТЬСЯ З НАРОДНОЮ ФАНТАЗИЄЮ

ЛЕГЕНДАРНІ ГЕРОЇ НАРОДНИХ БИЛИН І БАЛАД

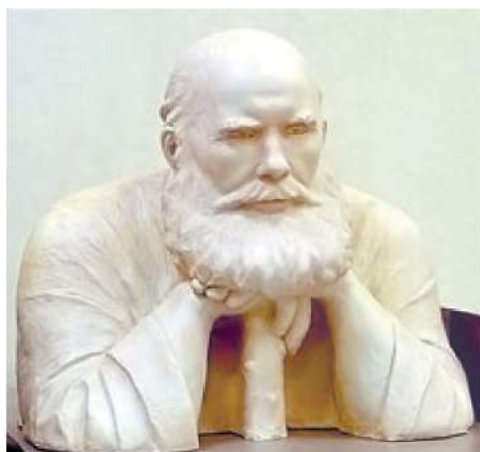
Літературний багаж. Які народні пісні ви знаєте? Про що в них ідеться?

Відавна люди з повагою ставилися до своєї історії. Одним з найважливіших засобів збереження пам'яті про значущі події минулого, битви, подвиги героїв були *епічні пісні*.

Літературознавча довідка

Епічні пісні — давні фольклорні віршовані твори, що розповідають про народних героїв та їхні подвиги.

Епічні пісні, створені талановитими співцями, виконували під акомпанемент давніх музичних інструментів. З плином часу їхні сюжети збагачувалися відомостями про пізніші історичні події, а поетична оповідь — новими побутовими подробицями й засобами художньої виразності. У результаті таких змін на основі однієї пісні виникали різні її варіанти, що поширювалися в тій чи тій місцевості. Упродовж багатьох століть епічні пісні були своєрідною історичною абеткою для народу. Їх ушановували як пам'ятки героїчної минувшини рідної землі й свідчення великих звершень предків.

Ілля Муромець.
Зовнішність богатиря відновлено
за методом М. Герасимова

Самобутні епічні пісні складали в Київській Русі. Їхня назва — *билини* — нині така звична, що здається, ніби вона виникла разом з тими піснями. Однак це не так. У давнину пісенні оповіді про народних героїв Київської Русі називали «старинами», згодом —

«богатирськими казками», і тільки від 40-х років XIX ст. за ними закріпилася назва «билини».

Літературознавча довідка

Билина — давньоруська епічна пісня, що розповідає про героїчні звершення легендарних богатирів. Билині притаманні поєднання фантастичних та історичних елементів, а також урочисто-піднесений, спокійно-величний тон, визначений билинним віршем. Сюжет билини прикрашено традиційним фольклорним «орнаментом»: постійними епітетами (*сонце красне, поле чисте, добрий молодець, вітри буйні*), повторами окремих слів і зворотів.

Одним з характерних прийомів билини є гіпербола — художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного героя, предмета чи явища.

Билини уславлювали воєнні й трудові подвиги знаменитих богатирів Київської Русі — Добрині Нікітіча, Микули Селяниновича, Святогора та інших. У цих образах відбилися уявлення наших пращурів про героя — захисника рідної землі, наділеного нездоланною силою й широтою душі, здатного гідно обстоювати ідеали добра й справедливості. Взірцем такої людини був, зокрема, Ілля Муромець — герой багатьох билин київського циклу. Утім, крім богатирів, існували й інші билинні персонажі. Так, у Новгороді було складено цикл про надзвичайно талановитого гусяря¹ Садка.

Літературна кухня

На позір билини схожі на міфічні й казкові сюжети про героїв, що борються із силами зла. Так само, як у міфах і народних казках, важливу роль у цих оповідях відіграють фантастичні елементи (описи неймовірних подвигів, величезних ворожих полчищ, дивовижних чудовиськ тощо). Однак, на відміну від міфів і казок, сюжети билин, як правило, мають певне історичне підґрунтя, як-от воєнні походи, битви, зведення храмів тощо. Тому й описані в них події відбуваються не в міфічній «перші часи» і не в казковому «тридев'ятому царстві», а за конкретної історичної доби і в конкретній місцевості. Та й у фантастичних картинах героїчних битв нерідко простежується відлуння реальних історичних подій. Живий зв'язок з історією є першою характерною ознакою билин.

Друга визначальна ознака цих творів пов'язана з їхнім пісенним походженням. Билини складали билинним віршем, що надавав оповіді наспівності, урочистості, й зазвичай виконували під гуслі.

Сюжет билини побудовано так само, як і в народних казках: стислий вступ — зачин, у якому зазначено час і місце подій; основна частина,

¹Гусляр — співець, який акомпанує собі на *гуслях* (давньому струнному щипковому музичному інструменті).

що безпосередньо зображує подвиги богатирів; кінцівка, яка підсумовує оповідь. Така побудова разом з фольклорним «орнаментом» допомагала краще запам'ятати зміст билини. ❀

Коментар архіваріуса

Оповіді про те, як богатирі «одним духом» знищували численні ворожі війська або могутніх чудовиськ, нині видаються такими далекими від реальності, що сучасному читачеві важко повірити в будь-який зв'язок між цими сюжетами та подіями давньої історії. Проте такий зв'язок існує. Недарма філологи називають билини алмазами історичної пам'яті. Щоправда, виявити історичну основу билини нелегко, адже для цього треба «очистити» її не лише від поетичної вигадки, а й від пізніших історичних нашарувань.

Кадри з мультфільму «Альоша Попович і Тугарин Змій»
(режисер К. Бронзит, 2004 р.)

Так, у більшості билин богатирі (або, як їх ще називали, «хрґбри») служать київському князю Володимиру. У цій постаті, на думку вчених, поєднано образи двох князів, популярних на Русі, — Володимира Хрестителя та Володимира Мономаха. Або ж інший приклад. В одній з билин ідеться про те, як богатир Альоша Попович здолав велетенського змія Тугарина — надприродну летючу істоту в людській подобі. Дослідники вважають, що за билинним образом Тугарина Змієвича стояв половецький хан Тугоркан, який жив у XI ст. Цікаво, що історична особа, опоетизована в образі Альоші Поповича, реально існувала на півтора століття пізніше від зображених у билині подій. Тож напевно ратний подвиг здійснив якийсь інший чоловік. Його ім'я не збереглося, і народна пам'ять згодом приписала цей подвиг Альоші Поповичу. Порівнюючи історичні факти з їхньою поетичною обробкою в билинах, ми можемо належно оцінити багатство народної уяви. ❀

З'явившись за часів Київської Русі, билини на багато століть пережили свою добу й залишили глибокий слід у культурі східнослов'янських народів. Їхній вплив простежується, зокрема, в українських думках

і героїчних піснях, а також у багатьох творах російських письменників, композиторів та художників.

За доби Середньовіччя в Західній Європі на основі народних пісень виникла *балада*, яка згодом поширилася у фольклорі різних народів.

Літературознавча довідка

Балада — невеликий за обсягом ліро-епічний твір на історично-героїчну, легендарну, фантастичну чи соціально-побутову тему з напруженим сюжетом і драматичною, часто несподіваною розв'язкою. Основну увагу в баладній оповіді зосереджено на зображенні захопливих подій та моральних питань. Для балади характерна виразна емоційна оцінка персонажів і подій; зазвичай у ній наявні розповідач, діалоги, повтори, зачин та кінцівка.

Літературна кухня

Жанр балади має цікаву історію. На думку вчених, він зародився в середньовічній Франції як різновид танцювальних пісень (сама його назва походить від північнофранцузького слова «ballette», що означає «танцювальна народна пісня»), а із часом набув характеру суто поетичного твору.

Згодом балада поширилася на інші західноєвропейські країни. Приблизно в XV ст. вона потрапила до Англії та Шотландії. Однак там прижилася лише її назва: слово «балада» доклалося до місцевих народних пісень про легендарних персонажів. Так з'явився англо-шотландський різновид балади з її похмуро-таємничою атмосферою, трагічними життєвими історіями (про нерозділене кохання, зраду, криваву помсту тощо), гнітючими описами природи, яскравими героями, що повстали на боротьбу зі злом і нерідко зазнали в ній поразки...

Усе це надавало англо-шотландським баладам надзвичайної привабливості. Не дивно, що згодом вони здобули чимало прихильників по всій Західній Європі й стали джерелом натхнення для митців різних країн і епох. Яскравими прикладами цього є легендарні історії про нещасного короля Ліра та шляхетного розбійника Робіна Гуда, що лягли в основу багатьох відомих літературних і мистецьких творів... 🍷

Балади містять чимало вигадки, але мають і певне історичне підґрунтя. Навіть більше: вони відтворюють широку картину життя феодального суспільства, змальовуючи представників усіх його верств, від короля до жебрака. Наявність такого історичного тла надає баладам пізнавального значення. Утім, сталий інтерес до цих оповідей можна пояснити не лише їхньою пізнавальною, а й власне художньою цінністю. Напружений сюжет, емоційність, яскрава мова, виразність портретів і характерів героїв — усе це засвідчує високу художню якість балади.

Популярність фольклорних балад із часом зумовила бурхливий розвиток літературної, або авторської, балади. Її найвизначнішими здобутками стали баладні поезії Ф. Війона, Р. Бернса, Й.В. Гете, Ф. Шиллера, Г.А. Бюргера, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Міцкевича, Р.Л. Стівенсона та інших відомих авторів. Цим творам, так само як і народним баладам, притаманне несподіване поєднання реального й фантазійного планів, що надає оповіді романтичного забарвлення. Однак існують важливі відмінності між фольклорним і літературним різновидами балади. Автори літературних балад не просто розповідали цікаві історії з опоетизованого минулого, а, заглиблюючись у внутрішній світ людини, порушували важливі суспільні, філософські й психологічні проблеми.

Перевірте себе

1. Дайте визначення епічних пісень. Чому їх називають скарбницею народної пам'яті?
2. Що таке билина? Назвіть знаменитих билинних героїв. Про кого з них ви чули або читали раніше?
3. Які фольклорні елементи використовувалися в давніх оповідях про богатирів?
4. Розкрийте зміст поняття «гіпербола».
5. Визначте основні ознаки жанру балади. Назвіть баладних героїв. Схарактеризуйте англо-шотландські народні балади.
6. Чим літературна балада відрізняється від фольклорної?
7. **Теми проєктів.** «Билинні богатирі»; «Герої билин у живописі»; «Робін Гуд на кіноекрані».

«ДОБРИЙ МОЛОДЕЦЬ ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ»

Літературний багаж. Пригадайте античні міфи про подвиги героїв. Які чесноти втілено в цих персонажах?

У давнину билинних богатирів шанували як героїв, що подавали приклад самовідданого служіння батьківщині. З найбільшою любов'ю народ ставився до Іллі Муромця. Билини зображували його «старшим» богатирем, який перевершував своїх побратимів і силою, і мудрістю. На думку деяких дослідників, таке ставлення пояснювалося походженням Іллі: на відміну від більшості билинних богатирів зі знатних багатих родів він був селянським сином, і це наближало його образ до простих слухачів. Глибоку симпатію до Іллі Муромця викликали й властиві йому душевні якості: моральна сила, почуття власної гідності й незалежність у взаєминах із князем Володимиром. Привабливих рис цьому персонажу додавала і його незвичайна біографія: тридцять років, згідно з билинами, Ілля, скутий невідомою недугою, «сиднем сидів» удома, доки не настав день, коли в ньому прокинулася могутня сила. Відтоді й почалася історія героїчних звершень богатиря...

Перед читанням. Читаючи билину, зверніть увагу на художні прийоми, знайомі вам за іншими фольклорними творами.

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ¹

Гей, у славному та у городі, у Муромлі,
Та у тому селі, та Карачасві,
Гей, то не старий дуб к землі нагинається,
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матір рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимиру служити,
Віри християнської та боронити!»
Сам на доброго коня сідав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав,
Ліс ламав,
Під город, під Чернігів, під'їжджав.
Під городом, під Черніговом,
Не ворон чорний небо укриває,
Не туман налягає,
Стоїть сила-силенная,
Днем від куряви сонця красного,
Нічтю місяця ясного
Не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи² погані, татарове³, —
З коршем⁴ сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божії скидом пускати.
Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди іде —
Туди вулиця,
Куди верне —
Туди провулок.

¹ Билина з репертуару кобзаря Зиновія Штокалка (упорядник В. Шевчук).

² Мурза́ — титул знатного татарина.

³ Татáрове — татари; загальна назва степових кочівників у билинах.

⁴ Корш — військовий загін.

Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Не один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевичі та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи-то у нашому городі
Чернігові воєводою¹,
Суди суди всі по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».
Старий козак таке промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний стольний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці словами промовляють:
«Ой тото пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Бринськими²,
Уже тридцять літ простою дорогою
В Київ не їжджено.
Сидить Соловій-розбійник
На семи дубах,
На миль³ тридцять
Ні кінному, ні пішому
Пропуску немає.
Як засвистить Соловій по-солов'їному,
Як закричить він по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному,
Так усі трави-мурави в'януть,

¹ Воєвóда — правитель міста в Київській Русі.

² Брінські ліси — деякі дослідники вважають, що йдеться про Брянські ліси, проте це може бути назва загальна або й фантастична, як гора Сорочинська, Сафат-річка тощо.

³ Мíля — тут: козацька миля — міра довжини, що побутувала в Україні до метричної системи і дорівнювала 8,35 км.

Усі квіти обсіпаються,
А хто близько з людей,
Так всі мертві лежать.
Простою дорогою — п'ятсот верств¹,
А дальшою дорогою — ціла тисяча».
Поклонивсь їм Ілля Муромець
Та поїхав лісами Бринськими,
Простою дорогою в славний город Київ.
Одною рукою коня тримає,
Другою рукою дуба рве.
Дуби рве самі коренисті
Та мости мостить,
Шлях укладає та все прямоїжджий.
Як під'їхав він до річки,
До Самородини,
Як побачив його Соловій-розбійник,
Як засвище він по-солов'їному,
Як закричить по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному —
Всі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсіпаються.
Там під муром тим Ілля Муромець зітхає,
До коня мовляє:
«Невже ж ти, коню мій богатирський,
По темних лісах зо мною не з'їжджав,
Пташиного посвисту не чував?»
Бере ярий лук²,
Бере стрілу калену,
Натягнув тятиву шовковку,
Сам до стріли словами промовляє:
«Лети, моя стріло калена,
Вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
Та попади, стріло, Соловію в праве око!»
Як вилетіла стріла вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
А попала Соловію в праве око,
А вилетіла стріла лівим вухом.
Упав Соловій зо семи дубів,
Та Ілля Муромець того придбав,
Соловія стрімко в кайдани кував,
А до булатного стременя в'язав,
Сам простою дорогою
У город Київ вирушав.

---

¹Верствá — давня міра довжини, яка становила 1,06 км; верста.

²Ярий лук — бойовий лук.

Гей, як приїхав Ілля Муромець у город, у Київ,
Приїхав до сонечка-князя у широкий двір,
Ставив коня серед двору княжого,
Соловію-розбійнику наказував:
«Гляди ж, Соловію, не відступай від доброго коня,
Бережи ти коня мого богатирського,
Від мене тобі, знай, нікуди не втекти».
А сам доброму коню наказував:
«Гей, ти, мій добрий коню богатирський,
Бережи проклятого Соловія,
Щоб він не відв'язався від стременя булатного мого».
Сам ввійшов він у палати княжії,
Хрест-то він клав по-писаному,
Поклін-то вів по-ученому,
Вклонявся на чотири сторони
Сонечку-князю з княжною Апраксією.
Говорить Володимир, князь стольнокиївський:
«Звідкіля ти, славний молодче,
З якої землі, якої матері,
Якого роду-племені еси?»
Промовить Ілля: «Єсть я із города, із Муромля,
Із села, із Карачаєва,
Ілля Муромець та і син Іванович,
А приїхав я у стольний город Київ
Послужити більше, князю мій, вірою-правдою,
Оборонять Русь святую,
Віру християнськую православною».
Говорить тут князь Володимир стольнокиївський:
«А якою, добрий молодче, дорогою ти їхав
В стольний город Київ,
Прямоїжджою чи окружною?»
Промовить Ілля Муромець такіі слова:
«Сьогодні рано з рідним батьком і ненькою прощавсь,
На полудник хотілось мені у тебе правувати,
А прилучилось мені три причини:
Що перша причина — Чернігів-город від облоги виручати,
Що друга причина — на п'ятнадцять верст
Мости через річку Самородину мостити,
А що вже третя причина — Соловія-розбійника
З сімох дубів збивати,
У город Київ проводжати,
Тобі, князю, гостинця дарувати.
Так уже прямою дорогою
Приїхав я із города Муромля
У славний город Київ, князю».
Так тут князь Володимир стольнокиївський
Зі своїми князями та боярами;
Виходили вони на широкий двір

Подивитися на Соловія-розбійника.

Говорить Володимир-князь:

«Ой ти, Соловію-розбійнику,
Засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному,
Засичи ти по-зміїному».

Говорить йому Соловій-розбійник:

«Ой князю Володимир стольнокиївський,
Не твій я слуга,
Не у тебе і хліб їв
Та зелен-вино пив,
А Іллі мені розказувать».

Так тут промовив Ілля Муромець:

«Засвищи, Соловію, напівсвисту,
Закричи ти та напівкрику,
Зашипи ти та напівшип!»

Говорить Соловій-розбійник:

«Запечатались мої кроваві рани,
Налийте мені чару вина зеленого!»

Так тут налили чару зелен-вина

На півтора відра,

Випив Соловій чару зелен-вина —

Як засвище Соловій на цілий свист,

Як закричить він на повен крик,

Як зашипить він на повен шип,

Всі трави-мурави зов'яли,

Листя з дерев посипалось,

А в князя з теремів високих криші зривало,

Всі хрустальні скельця повипадали,

По всьому городу, по Києву,

Всі бременні¹ кобили ожеребились,

Всі гості на княжому дворі,

Всі бояри та воеводи

На землі, як снопи, лежать.

Сам князь Володимир стольнокиївський

По двору кругом біжить,

Куньовою² шубою вкривається.

Каже Ілля Муромець:

«Чого ж ти, Соловію-розбійнику,

Мого наказу не послухав,

Я ж велів тобі свистіти напівсвисту

І кричати напівкрику,

Шипіти напівшип».

Говорить йому Соловій-розбійник:

«Уже, либонь, прочував я свій кінець

---

¹ Бременна — вагітна.

² Куньовий — куніцевий, зі шкури куніці.

І тому посвиснув на повний свист,
Крикнув на повний крик
Та зашипів на повний шип».
Тут старий козак Ілля Муромець
Брав Соловія за білі руки,
Повів його на поле Куликове¹
Та відрубав йому
Буйну голову.
Так з тої пори не стало
Соловія-розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
Славу співають
По всіх землях,
По всіх ордам²
Однині і довіка,
А вам на многі літа!

Літературний практикум

1. Підготуйте переказ билини за поданими запитаннями.
  - А. Як Ілля збирався в дорогу?
  - Б. Який подвиг богатир здійснив під Черніговом? Які художні засоби увиразнюють силу ворожого війська, міць героя?
  - В. Як Ілля дізнався про Соловія-розбійника? Чому він не дослухався до поради обминути потвору й вирушив до Києва прямим шляхом? Які риси характеру богатиря виявилися в цьому епізоді?
  - Г. Які деталі свідчать про те, що Соловій був надзвичайно сильним? Наведіть відповідні цитати.
  - Ґ. Як богатиреві вдалося здолати Соловія? Чому Ілля відмовився взяти за нього викуп?
  - Д. Як Іллю прийняли при дворі князя Володимира? Чи повірив його розповіді князь? Обґрунтуйте відповідь цитатами з твору.
2. Які чесноти народного героя втілено в образі Іллі Муромця? Проілюструйте відповідь рядками билини.
3. Що (кого) уособлено в образі Соловія-розбійника?
4. У якому епізоді билини силу Іллі Муромця протиставлено владі князя Володимира? Яку думку утверджено через це протиставлення?
5. Знайдіть у тексті билини гіперболи. Що вони увиразнюють?
6. Заповніть подану таблицю прикладами з прочитаної билини: *Казково-фантастичні елементи / Згадки про реальні географічні місцевості та історичних осіб.*
7. Які традиції та звичаї Київської Русі відобразилися в билині «Про Іллю Муромця та Соловія»?
8. Підготуйтеся до виразного читання билини.
9. **Творча лабораторія.** Яким ви уявляєте Соловія-розбійника? Хто він — людина чи фантастична істота? Створіть його словесний портрет.
10. **Філологічний майстер-клас.** З пам'яті відновіть пропущені постійні епітети, які вжито в билині «Про Іллю Муромця та

¹ Куликове поле в билинах згадується як місце страти.

² Славу мали співати по землях християнських та іновірських.

Соловія»: ... *молодець*; ... *поле*; *сила* ... ; *ворон* ... ; *сонце* ... ; *місяць* ... ; ... *голови*; ... *Русь*.

11. Тема проєкту. «Ілля Муромець — герой народних билин і літературних творів».

Книжка за книжкою

Билина «Садко». Захопливі пригоди відбувалися з героєм новгородських билин Садком — бідним гусярем, що заробляв на життя, звеселяючи людей на бенкетах. Якось, коли запрошень на свята не було, юнак сидів на березі Ільмень-озера й грав сам для себе. Несподівано на поверхні води з'явився морський цар і, сказавши, що Садко вельми потішив його своєю майстерністю, запропонував чарівну допомогу. Відтак життя гусяря змінилося...

Запитання для самостійного опрацювання твору

1. Якими рисами характеру наділено Садка?
2. Як поводить гусяр у підводному царстві?
3. У чому виявилася сила мистецтва Садка?
4. Чим Садко відрізняється від багатиря-захисника Іллі Муромця?

БАЛАДА ПРО РОЗБИТЕ БАТЬКІВСЬКЕ СЕРЦЕ

Літературний багаж. Як у народних казках зображено сімейні стосунки? Наведіть відповідні приклади.

Сумна історія короля Ліра належить до найдавніших англійських сюжетів. Розповідь про необачливого батька, який, несправедливо розділивши майно між своїми дітьми, залишився жебраком, передавалася з покоління в покоління спочатку в баладах, а потім — і в писемних джерелах. Згодом вона потрапила на очі видатному англійському драматургу В. Шекспіру. На основі цього сюжету митець створив геніальну трагедію. Відтак король Лір посів гідне місце в галереї «вічних образів» світової культури й став загальнолюдським *символом* трагічної батьківської любові.

Літературознавча довідка

Символ — художній образ, якому притаманні інакомовна багатозначність і глибина узагальнення. Символ не підлягає однозначному тлумаченню й розкриває свої значення поступово — у порівнянні з іншими образами твору та на тлі розвитку його сюжету. При цьому змістове багатство символу залишається невичерпним. У літературному творі символом може бути герой, картина природи, предмет і навіть художня деталь.

Перед читанням. Читаючи баладу, зверніть увагу на те, як за сюжетом змінюється образ короля Ліра та його становище.

КОРОЛЬ ЛІР І ЙОГО ДОЧКИ

У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він, і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Були також три доні гожі,
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю подобалось старому
Раз їм питання пропонувати:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож по черзі хай кожна скаже,
Яку найбільшу любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити.
А хоч і серце би моє криваве
На штуки посікти хотіли,
Воліла б я, ніж мала допустити,
Аби яку ви прикрість потерпіли».

«І я, — сказала другая на те, —
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки і ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати.

Я день і ніч готова вам служити,
Стать вам найменшою слугою,
Щоб віку свого ви могли дожити
У radoцax та супокою».

«Тепер мені, — король старий сказав, —
Яснішою будучність стала.
Та ще ти, наймолодшая моя,
Свого слова не сказала». —
«Я рада, — мовила Корделія, —
Свій довг дитячий все сповняти,
Послушна бути вам у всім,
А більш не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, — рік він, — не можеш більш нічого
Дати, ніж повинність поведить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене
Не так-то вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
З мого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини.

Лиш твоїм сестрам, що за мене раді
Хоч голови свої покласти,
Розділю я свою державу й дам
Обом по рівній частині.
Дарую їм предківську корону
І власть, і королівську подобу,
Аби мене в любові своїй за те
Пропильнували аж до гробу».

Отак дві старші сестри підійшли
Старого короля облесними словами,
Найменшу ж через королівський гнів
Сей час з двора протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жоднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів вітця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

Ілюстрація П. Татарникова

Ілюстрація П. Татарникова

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом;
Що зразу там було мов медове,
Та незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
Та почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала.

Що двадцять мали перед ним
І день, і ніч стояти до послуги,
Се видалося їй на десять без натуги,
А з десятих лишила тільки трьох,
Та й того стало їй замного.
Забрала двох, лишивши лиш один,
А далі відняла й того одного.

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Йй малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гонореллі,
Сестри твоеї меншої піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії, —
Сестра вам жодну не вчинила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та тее їсти й пити,
Що не доїм та не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О най же світ увесь почуе, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Регани я ще раз,
Ачей вона людськеє має серце,
Раз відпихнувши, схаменеться вчас
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як лише прибув, вона веліла
З двора свого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».

Ілюстрація П. Татарникова

Ілюстрація П. Татарникова

До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє:
«Не хтів за першим разом те прийнять,
Тепер і доступу до мене вже немає!»
Так обі донечки по двічі
Його відправили без жодного пардону;
Жебрацький кий узяв у руки той,
Що королівськую носив корону.

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
І сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікати до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її, —
Йї перемогло його, нарешті, божевілля.

На голові сніжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,
І на дочок він помсту визирав
За брак у них дитячої любові.
Долинам, горам, рікам виливав
Палкїї про невдячність їх промови,
Аж ріки, гори та твердії скали
З ним разом, бачилось, ридали і зітхали.

Нарешті хворого в тяжкій знесли
Його до Франції прихильні завезли
Йї тут у Корделїї та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давнюю забула,
Йї потїху й радїсть принесла.

На Атанїппа королівський двір
Його ввела рицарська дружина,
А перед короля за руку привела
Його найменша, вірна дитина.
І ласкаво прийняв його король,
Велїв кликнути по краю всіх оочих,
Хто для відзискання держави Ліровї
Підняться хоче до помбчі.

Ілюстрація П. Татарникова

В товаристві Корделії вернув
 Король до Англії з дочками воювати
 І вспів собі в недовгій часі
 Їх із престолів та столиць прогнати.
 І Лір прийняв на старості своїй
 Знов королівську корону,
 Та в одній битві замордовано
 Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
 Корделії до нього вість прийшла,
 Що в нерозважнім запалі за нього
 Сама у бій пішла,
 Впав непритомний і оглушений
 На її груди білі
 І вмер з тяжким зітханням
 Тої самої хвилі.

Вельможі краю серед жалощів
 На тіла обоїх гляділи
 І обох сестер одногolosно
 На кару смерті засудили.
 Хто там запанував по них,
 У хроніці читайте,
 А повість про дитячу невдячність
 Собі запам'ятайте!

Переклад І. Франка

Ілюстрація П. Татарникова

Запитання і завдання до прочитаного

1. У чому полягає трагедія короля Ліра? Кому з персонажів прочитаної балади ви найбільше співчуваєте? Чому?
2. Як Регані та Гонореллі вдалося переконати батька у своїй любові до нього? Обґрунтуйте відповідь цитатами з твору.
3. Чому Корделія відмовилася змагатися із сестрами за прихильність батька?
4. Як жилося Ліру в Регани та Гонореллі? Наведіть приклади з твору. Чим ви пояснюєте зміну в ставленні старших дочок до батька?
5. Знайдіть у баладі опис страждань короля. Які подробиці цього опису увиразнюють силу його горя?
6. Як Корделія довела свою відданість батькові?
7. **Подискутуймо!** У чому ви вбачаєте найбільшу помилку короля Ліра? Яка риса характеру героя призвела до неї — довірливість, марнославство, жага справедливості, батьківська турботливість? Чи можна стверджувати, що балада закінчується перемогою справедливості? Доведіть свою думку.
8. Знайдіть у баладі про короля Ліра зачин і кінцівку.
9. Зауважте, що І. Франко переклав прочитану вами баладу з німецької мови. До якого типу перекладів належить його версія (до прямих чи непрямих)?

10. Дайте визначення символу. Якого символічного значення набуває постать короля Ліра в баладі?

11. **Тема проекту.** «Історія короля Ліра на театральних сценах та в кінематографі».

ШЛЯХЕТНИЙ РОЗБІЙНИК РОБІН ГУД

Літературний багаж. Що ви знаєте про Робіна Гуда? Чому його називають шляхетним розбійником?

Хто не чув про легендарного захисника знедолених Робіна Гуда? Хто не захоплювався його стрілецькою майстерністю, готовністю будь-якої миті прийти на допомогу, винахідливістю, умінням докинути під час сутички влучне слівце, щоб підбадьорити побратимів або висміяти ворогів?

Коментар архіваріуса

Чи існував Робін Гуд насправді, достеменно не знає ніхто, хоча відповідь на це запитання історики шукають протягом кількох століть. Відомості, що збереглися до нашого часу, досить суперечливі. Важко, наприклад, встановити, коли жив Робін Гуд — у XII ст. чи на межі XIII—XIV ст.; ким він був за походженням — селянином чи дворянином тощо. Пояснити таку плутанину просто: балади про шляхетного розбійника почали записувати лише в XV ст., коли після зображених у них подій збігло чимало часу.

І все ж таки Робін Гуд існував... Ніхто не може впевнено стверджувати, що жив він саме в Шервудському лісі, та у свідомості простих англійців він був реальною людиною. Принижені, опукані феодалами й королівськими чиновниками селяни втілили в образі Робіна Гуда свої мрії про соціальну справедливість і надії на визволення.

Наприкінці XI ст. король Вільгельм Завойовник наказав здійснити перепис населення, земель і міст Англії. У народі цей захід дістав назву «Страшний суд», адже більшість селян, що потрапили до загального переліку, перетворилися на кріпаків (віланів). Сумний парадокс¹ історії: люди, які своєю працею примножували багатство королівства, втратили всі права й свободи. Так, згідно з «лісовими законами», що почали діяти в XI ст., дичина в лісах визнавалася власністю короля чи феодалів, а тому полювати на неї простолюду заборонялося під страхом смерті. І це — лише один із численних прикладів кричущої несправедливості.

Можливості поскаржитися на свавілля сеньйорів кріпаки фактично не мали, оскільки найвищими суддями в усіх життєвих питаннях були їхні-таки хазяї-феодала. Суди, в'язниці й шибениці примусили селян

¹ Парадокс — тут: нелогічний збіг обставин.

мовчати, приховуючи гнів і образу. Однак за завісою мовчання зростала надія на те, що колись бездушних багатіїв буде покарано за все заподіяне ними зло. Такими сподіваннями й живилися розповіді про народного заступника — доброго, шляхетного, щедрого й справедливого Робіна Гуда.

Утім, ці розповіді мали й реальну історичну основу. У середньовічній Англії справді було чимало людей, які, протестуючи проти насильства, вимушено стали на шлях розбою. Ображені феодальним судом, оголошені владою «поза законом», вони тікали в ліси й гори, де могли жити вільно. Чи можливо, що серед них був Робін Гуд? Авжеж. Однак у такому разі баладний образ шляхетного розбійника не художній «двійник» якоїсь однієї людини, а збірний образ багатьох борців за права народу.

За Н. Басовською

Перед читанням. Під час читання зверніть увагу на деталі, які надають оповіді про Робіна Гуда історичної достовірності.

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

(Уривки)

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. У ті часи північ країни вкривали великі заповідні ліси, у яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку саму владу, як шериф¹ в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві².

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі, — через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Миловидий, з пружним і міцним тільцем, Роб, тільки-но зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато літ розгулював заповідниками, стріляючи оленів та бенкетуючи зі своїми друзями.

¹ Шеріф — у країнах Західної Європи та США виборна або призначувана королем службова особа, що здійснює в графстві адміністративні, поліційні та деякі судові функції.

² Абатство — католицький монастир з належними йому володіннями.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про розгульне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини і мріяла побачити Роба знаменитістю при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, учила бути правдивим і чесним як перед сановитими лордами, так і перед простими селянами. Та хоч які приємні були хлопчикові материні уроки, проте він почувався набагато щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав лісовими нетрями, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні в Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл-Лоджі біля Ноттінгема, і Маріан Фітцволтер, єдина дочка графа Хантінгдона. (...)

Воїн-лучник. З мініатюри початку XIV ст.

✦ Однак дитинство минуло... У родині Роба сталося нещастя. За підступним наклепом ворогів лісничого Фітзу було знято з посади й заарештовано. Не витримавши потрясіння, батьки Роба померли. Два роки осиротілий хлопець виховувався в сім'ї далекого родича, сумуючи за колишнім життям у лісі.

Одного ранку дядько-сквайр¹ розповів Робу, що в Ноттінгеми шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з учасників мали стати королівськими лісничими, а на головного переможця чекала золота стріла. Юнак дуже зрадив цій новині й за кілька днів вирушив до Ноттінгема. Шлях туди пролягав через Шервудський ліс... ✦

Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на компанію лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг з м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень густим чорним пивом.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого і безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, промивши горлянку неймовірно великим ковтком пива, не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком та стрілами? Їй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

¹ Сквайр — скорочена форма англійського дворянського титулу есквайр.

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко і влучно, — отже, не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знову гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови й сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де ваша ціль? — з гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гаразд, нехай буде по-твоему, — сердито відповів лісничий, — за хвастоці накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатися.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти монет, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву; наклав стрілу і відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам-таки запропонував битися об заклад.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення піднеслася в грудях Робіна, і він не стримався.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Кадр з кінофільму
«Робін Гуд — принц злодіїв»
(режисер К. Рейнолдс, 1991 р.)

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Наливсь кров'ю від люті, він схопив свій лук і без попередження вистрілив у спину Робові. На щастя хлопця, в останній момент лісничий, наступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвистіла у Робіна біля самісінького вуха і лише вирвала кілька волосинок на його голові.

Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

У повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпилися навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямилися, він кинувся тікати і біг усе далі й далі в зелену гущавину лісу. Деревя, розгойдуючись проти вітру, гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому. (...)

✿ Надвечір Роб дістався хатини, у якій жила бідна вдова. Дізнавшись, що сталося з юнаком, добра жінка порадила йому шукати в лісі ватагу хоробрих лучників. До них пристали й сини старенької, оголошені розбійниками за те, що вполювали королівського оленя.

Роб вирішив приєднатися до лісової братії і того-таки вечора познайомився з удовиченками. Упевнившись, що юнак має шляхетні наміри, чоловіки взяли з нього присягу на вірність і розповіли, де знаходиться їхня схованка. Вони повідомили також, що лісовий загін ще не обрав собі ватажка й стати ним має переможець турніру в Ноттінгемі.

Ця розмова ще більше розпалила Робове бажання взяти участь у змаганні. Однак діставшись міста, юнак дізнався, що після сутички з лісничим його розшукують як особу, оголошену поза законом. Тому, хто впіймає Роба, було обіцяно щедру грошову винагороду. Становище юнака було вкрай небезпечним, але він не злякався і не розгубився... ✿

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них впадав в око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений в строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпанними обличчям та руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур, дуже схожий на ті, які носять ченці. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями і неквапливо зайняв місце в їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та, оскільки за умовами змагань у них міг узяти участь кожен, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

Пліч-о-пліч з Робом, — бо це, безумовно, був він, — стояв мускулястий смагляволиций парубічко із зеленою пов'язкою на лівому оці. З нього теж реготали, але він не звертав на те жодної уваги і мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Усі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця і таким чином стати королевою дня.

Сусідню з ними ложу займав товстенний єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чие темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили серце Роба радісно стрепенутися. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви і тепер сором'язливо горнулася до свого батька, графа Хантінгдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів. (...)

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди¹ ще раз оголосили умови змагань. У них могли взяти участь усі охочі. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів². Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться остаточний переможець. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісничого. Він також завоює право обрати королеву дня. (...)

Ціль стояла не дуже далеко, і двадцять стрільців з двадцяти влучили в самісіньке яблучко.

Роб стріляв шостий. Чоловік із зеленою пов'язкою на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам він пустив свою стрілу недбало, але також влучив у середину, де був кружечок, не більший за бичаче око. Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було поставлено вже за сорок елів.

Перші три лучники й цього разу поклали стріли у внутрішнє коло. Це були загальні улюбленці публіки, і їх нагородили гучними оплесками, гадаючи, що саме вони вийдуть переможцями. Однак глядачі перешпигувалися, що кожен з них має свого покровителя в особі присутніх тут трьох високоповажних людей.

Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу цяточку.

— Жебрак! Дивіться, що робить жебрак! — шаленів розпалений натовп. — Знову йому пощастило!

І справді, стріла Роба стрімкла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не кожного дня.

Решта лучників або розгубилися, бачачи влучні постріли тих, хто стріляв попереду, або ж просто не змогли витримати темпу змагання. Вони один по одному схибили і з похнюпленими головами відійшли.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру — ціль установили на відстані п'ятдесяти елів. (...)

Лучники знову приготувалися до стрільби. Відчувалося, що вони трохи нервують. Третя ціль виглядала меншою, ніж саме яблучко

---

¹ Гербльд — оповісник, парламентар, розпорядник на святах, лицарських турнірах.

² Ель — тут: давня англійська міра довжини, що дорівнює близько 113 см.

першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

Роб занепокоєно став на лінію стрільби. А непокоїтися було чого. Саме в цей час набігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. На мить юнак звернув свій погляд на ложу, де сиділа темноока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила цей погляд і заспокійливо усміхнулася! Роб одразу відчув, що вона впізнала його, незважаючи на чудне вбрання, і всією душею бажала йому не зганьбити славу старого Шервудського лісу. Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! — заволав збуджений натовп, змінивши свої глузування на цілковиту прихильність до Роба. — Ну що, поб'єш його, Одноокий?

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Невимушеним граційним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона зі свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув напружену тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обідрала пір'я на стрілі Роба. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не врахував перемінних подувів вітру, і стрілу занесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою.

— Сподіваюся, ми ще колись позмагаємось, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти ненависному шерифу. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що він теж при нагоді охоче б з ним позмагався.

Герольд запросив Роба до ложі шерифа, де чекала його винагорода.

— Дивний ти хлопець, — промовив шериф, знервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулася ближче й уважно дослухалася, чекаючи відповіді.

— Я Роб Мандрівник, мілорде шерифе, — відповів лучник-жебрак.

Маріан відхилилася назад і засміялась.

— Ну от що, Робе Мандрівнику, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш на службу до мене?

— Роб Мандрівник завжди був вільний і не бажає нікому служити.

Брови шерифа погрозово зійшлися на перенісці, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пропустив відповідь жебрака повз вуха.

— Робе Мандрівнику, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти завоював цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

При цих словах герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на це уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — звернувся до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами зі свого сагайдака.

— Дякую вам, Робе в каптурі, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу у своє темне волосся.

Натовп голосно закричав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на обірванця лучника, який відмовився від служби в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх принизив його дочку. Він хотів був щось сказати, але чванлива дочка стримала його. Тоді шериф покликав свою сторожу й наказав стежити за жебраком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко попрямував до міської брами. (...)

Увечері Роб дістався схованки лісовиків, де його радо зустріли сини вдови.

Один з трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справжнього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошиє сьогодні шерифа в дурні, заволодівши його золотою стрілою. Правду я кажу?

Д. Вудфорт. Пам'ятник Робіну Гуду в Ноттінгемі

Усі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які новини принесли ви з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся.

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа в дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо призу, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині.

Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав:

— Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

На цих словах із групи лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб відразу впізнав у ньому лучника із зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язкою

тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними. Він сказав:

— Робе в каптурі — так, здається, назвала вас леді, — я можу потвердити ваші слова. Ви вміло збили пиху з шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо від вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

І добрий Вілл Стютлі розповів друзям усе, що сталося під час змагань, а потім простягнув Робові руку на знак своєї відданості.

Те ж саме зробили три молодих удовиченки, а слідом за ними з радісними вигуками й усі інші розбійники, серед яких Вілл Стютлі досі вважався найкращим стрільцем. Усі випили за Роба по кужлю чорного пива, після чого щойно обраного ватажка нарекли Робіном Гудом. Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан¹.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робіну Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Усі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим і ніколи не заподіють зла жінці, — нехай то буде дівчина, молодиця чи вдова. Клятву давали під розлогим пишностистим деревом, при спалахах багрових омахів полум'я, за доброю вечерєю і кужлем пива.

Так Робін Гуд став розбійником.

Переклад Ю. Юри

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про батьків і дитинство Роба. З ким хлопчик приятелював? Як було зруйновано родину героя?
2. Що спричинило сварку між Робом і лісничими в Шервудському лісі? Які риси характеру героя розкрилися в цьому епізоді?
3. Як поведився Робін під час змагань лучників? Що підтримувало його в боротьбі за золоту стрілу? Наведіть приклади з тексту.
4. Хто і чому дав героєві нове ім'я — Робін Гуд?
5. Доберіть з тексту цитати, які підтверджують, що Робіну Гуду притаманні пляхетність, сміливість, почуття справедливості, власної гідності, скромність.
6. Як народне уявлення про героя-захисника відбилося в образах Робіна Гуда та його товаришів-лісовиків?
7. Назвіть друзів і ворогів Робіна Гуда. Як їх схарактеризовано у творі? У яких деталях розкривається ставлення розповідача до цих персонажів?
8. Які відомості про звичаї англійського середньовічного суспільства ви почерпнули з прочитаної оповіді?
9. **Подискутуймо!** Чого, на вашу думку, можна навчитися в Робіна Гуда?
10. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте образи Робіна Гуда та Іллі Муромця. Визначте спільні риси героїв. Поясніть відмінності між образами народних захисників у билині та баладній оповіді.

¹ Англійською «Роб у каптурі» звучить як «Rob in hood».

РОЗДІЛ 2

ПЕРЛИНИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ БАЛАДИ

«ПАЛКЕ СЕРЦЕ»

Літературний багаж. Пригадайте, чим літературна (або авторська) балада відрізняється від фольклорної. Кого з поетів — авторів балад ви можете назвати?

Фрідріх Шиллер
(1759–1805)

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер — видатний поет і драматург, один з найшанованіших класиків німецької літератури. Оспівуючи героїчні характери, цей митець обстоював принципи людяності, що ґрунтувалися на ідеї цінності особистості.

Майбутній письменник народився 10 листопада 1759 р. в містечку Марбаху. Його батько був полковим лікарем, потім служив доглядачем парків у володіннях Вюртемберзького герцога Карла Євгенія.

Фрідріх зростав в атмосфері вимогливої любові. Батьки хотіли, щоб у майбутньому хлопець став пастором, тож передусім виховували в ньому чесність, набожність, здатність сумлінно виконувати обов'язки перед Богом і суспільством. Уявлення Фрідріха про власне майбутнє цілком збігалося з батьківським. Однак деспотичний герцог

Вюртемберзький на власний розсуд вирішив долю юнака, віддавши його до військової школи (пізніше — академія).

Загалом цей навчальний заклад, особисто заснований герцогом, було призначено для обдарованих дітей. Водночас запроваджена в ньому система виховання передбачала підготовку відданих владі, сумлінних і слухняних служак. Тут усе робили по команді: прокидалися, умивалися, ішли до їдальні, брали до рук ложки, молилися. За найменшу провину вихованців карали різками або саджали на гауптвахту¹. Цілком справедливо за школою закріпилася недобра слава «розплідника рабів».

¹ Гауптвахта — приміщення для примусового утримання заарештованих військовослужбовців.

Незважаючи на те що художню літературу було заборонено шкільними правилами, юному Шиллеру вдавалося потайки від наставників читати улюблених авторів і навіть писати власні твори. З письменництвом Фрідріх пов'язував і заповітні мрії про майбутнє. Однак вирватися з герцогської пастки було майже неможливо: після закінчення школи вихованці мусили відслужити витрачені на їхню освіту копшти. Здавалося, після призначення на посаду полкового лікаря молодий поет мав би зректися мрій про творчість, але вони виявилися сильнішими за владу вельможі.

Цікаві подробиці

Усе почалося з виходу у світ Шиллерової драми «Розбійники», що відразу була сприйнята сучасниками як натхненний і яскравий твір. Хоч ім'я автора й не було зазначене на виданих примірниках, незабаром воно стало відомим у багатьох містах Німеччини. Шиллер міг пересвідчитися в успіху «Розбійників», декілька разів переглядаючи постановку своєї п'єси в театрі сусіднього князівства. Це додало йому впевненості в правильності обраного шляху.

Тим часом чутки про мистецьку славу полкового лікаря дійшли до Карла Євгенія. Обурений можновладець покарав свавільного підданця двотижневим арештом і заборонив йому писати будь-що, крім медичних праць. За першої ж нагоди Шиллер разом з приятелем-музиком втік з герцогських володінь.

Незабаром розпочалася співпраця Шиллера з театром міста Мангайма. Згодом поет переїхав до Лейпцига, де повністю присвятив себе творчості, потім — до Єни, де викладав історію в університеті й займався науковими розвідками, і зрештою оселився у Веймарі. Там йому пощастило заприятелювати з видатним німецьким письменником Й.В. Гете.

Шиллер багато працював і як драматург, і як лірик. Його вірші увійшли до скарбниці класичної німецької поезії. Одним з найвідоміших творів митця стала балада «Рукавичка».

Коментар архіваріуса

За історичну основу балади «Рукавичка» Шиллер узяв розповіді про розваги французького двору часів короля Франциска I (1494—1547). Цей король з династії Валуа правив країною протягом 1515—1547 рр., спрямовуючи свою політику на встановлення абсолютної монархії¹. Франциск I був

відомим покровителем мистецтв і наук.

Головний герой балади лицар Делорж — особистість легендарна. У Франції побутувало багато оповідок і анекдотів про його сміливі вчинки та любовні пригоди. 🌸

¹ Абсолютна монархія — форма правління, за якої верховна влада повністю належить одній особі.

Гучна слава, на жаль, не рятувала Шиллера від нужди. Виснажлива творча праця й матеріальні нестатки рано підірвали сили письменника. Однак упродовж усього життя — від бунтівної юності до останніх років, затьмарених тяжкою хворобою, митець, за словами його сучасника, залишався людиною, *«у якій не просто бурхливо кров тече по жилах... але й палке серце, сповнене почуттям і прагненням до шляхетної справи»*.

Перевірте себе

1. У якій сім'ї народився Шиллер? На що було спрямоване його виховання?
2. Які порядки панували в герцогській військовій школі? Як у ній велось майбутньому поету?
3. Що спричинило конфлікт поета з герцогом Вюртемберзьким? Якими були наслідки цього конфлікту?
4. Які риси характеру Шиллера розкрилися у відомих вам фактах його біографії?
5. **Теми проєктів.** «Творча дружба Й.В. Гете та Ф. Шиллера»; «Ф. Шиллер у Веймарі»; «Сучасні постановки п'єс Ф. Шиллера».

Перед читанням. Читаючи баладу «Рукавичка», зверніть увагу на особливості її композиції.

РУКАВИЧКА

Ждучи на грища й забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі,
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени —
І випростав з позіхом члени,
І гривною стряс густою,
І ліг самотою.

І знову владар маше рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Скоком пружним;
Лева він бачить і вие,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом

Ж. Клуе. Франциск I

І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний син,
Повнить арену риком
Хрипким і диким. —
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.

І знову владар маше рукою —
І зіво дверей вивертає їх:
Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злобі рвачкій,
Люті лягли по короткім бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижакками.

І мовить лицарю юна
Кунігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь ви в любові своїй —
Принести рукавичку прошу я вас!»

І лицар Делорж поспішає і враз
Збігає вниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.

І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде —
І гомін безмежний навколо росте
На честь його перемоги.
Кунігунда героя очима вітає —
Той погляд щастя йому обіцяє, —
Але, зійшовши під крики бучні,
Він рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба мені!» —
Сказав і її покинув.

Переклад *М. Ореста*

Л. Кранах Старший.
Портрет молодої жінки

А. ван Дейк. Портрет лицаря
із червоною пов'язкою

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть сюжет балади «Рукавичка». Як ви зрозуміли зміст твору?
2. Як характеризує короля та його двір зображена в баладі розвага?
3. Які моральні якості Делоржа розкрилися в його вчинку? Чи можна назвати цей вчинок лицарським? Поясніть свою думку.
4. Прочитайте опис хижаків. Як у ньому передано грізну силу тварин? Чому Шиллер наголошує на цій силі?
5. Прочитуйте рядки, у яких ідеться про те, як на арену впала рукавичка. Як ви гадаєте, чи випадково красуня її впустила? Чому Делорж вирішив підняти рукавичку? А як вчинили б на його місці ви? Поясніть свою відповідь.
6. **Подискутуймо!** З яким почуттям лицар Делорж повернув рукавичку прекрасній дамі? Чим воно було спричинене? Чи заслужила красуня на таке ставлення?
7. Прочитайте визначення балади (с. 15). Знайдіть у Шиллеровій «Рукавичці» ознаки баладного жанру.

«ПІЗНАЄТЕ МЕНЕ ПО ГОЛОСУ...»

Літературний багаж. Назвіть поетів, що стали національною гордістю своєї країни.

Адам Міцкевич
(1798–1855)

Адама Міцкевича визнано родоначальником класичної польської поезії. Однак заслуги митця перед рідною культурою значно ширші за творчі досягнення, адже він був не лише геніальним ліриком, а й мужнім борцем за незалежність батьківщини. Співвітчизники шанують його як справжнього лицаря свободи й духовного батька нації.

Цікаво, що за право вважати поезію Міцкевича своїм національним надбанням з Польщею сперечаються Литва й Білорусь. Зумовлено це тим, що дитинство і юність митця минули в полі впливу польської, білоруської та литовської культурних традицій.

А. Міцкевич з'явився на світ 24 грудня 1798 р. в сім'ї збіднілого шляхтича, який заробляв на життя адвокатурою. За три роки до того територію Польсько-Литовської держави було розділено між Австрією, Пруссією та Росією. Згідно із цим поділом, Новогрудський повіт, у якому народився поет, відійшов до Російської імперії (нині — територія Білорусі). Від старших юний Адам часто чув про славне минуле Речі Посполитої та підступність її ворогів.

Відтак ідеали свободи визначили і творчість, і навіть долю поета. Уже за років навчання у Віленському університеті (територія сучасної Литви) він узяв участь у заснуванні кількох студентських товариств. У центрі уваги молодих патріотів була тема вільної Польщі. Цього вистачило, щоб поліція визнала їхню діяльність такою, що загрожує політичному ладу царської Росії.

Упродовж 1823—1824 рр. найактивніших діячів товариств, зокрема й Міцкевича, було заарештовано. Близько чотирьох років поет прожив на засланні в Центральній Росії під пильним наглядом поліцейських чиновників. Таке покарання мало на меті приборкати непокірного. Однак сталося навпаки: спілкування з видатними творчими особистостями, зустрічі з російськими вільнодумцями, зрештою, знайомство з культурним життям Москви та Санкт-Петербурга лише зміцнили політичну позицію Міцкевича. Крім того, заслання значно посприяло творчому розвою поета.

Український мотив

У той період Міцкевич відвідав Україну. Прямуючи з Петербурга до Одеси, де отримав місце вчителя в лицей Рішельє, він зупинився в Києві. Проїздом до Москви поет побував у Харкові: там відбулося знайомство з відомим письменником П. Гулаком-Артемовським, який створив оригінальний український переспів його балади «Пані Твардовська».

Українські майстри слова, зокрема й Т. Шевченко, високо цінували творчість Міцкевича. Його твори перекладали І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Бажан, А. Малишко, І. Драч та інші.

У деяких українських містах на честь польського поета було встановлено пам'ятники. Найкращим серед них вважається львівський — споруджений за оригінальним проектом Антона Попеля (зводився протягом 1899—1904 рр.). В основі композиції монумента — колона, на постаменті біля її підніжжя — скульптура митця з крилатим генієм поезії, що тримає в руках ліру. Романтична піднесеність цього пам'ятника відбиває сутність творчого обдаровання Міцкевича. ✨

А. Попель.
Пам'ятник А. Міцкевичу у Львові

Друга половина життя Міцкевича минула на чужині. І навіть там він не припиняв боротьби за свободу пригнічених народів. Так, 1848 р. за ініціативи поета було організовано польський легіон, який виступив на боці італійських революціонерів. Міцкевич сподівався, що це формування стане ядром руху за звільнення слов'ян, але марно. Кілька років по тому, під час Кримської війни (1853—1856), митець спробував відродити польський загін, однак його плани зруйнувала раптова хвороба... Невдовзі він пішов із життя.

Уся творчість Міцкевича позначена ідеями служіння вітчизні та ідеалам свободи. Цими ідеями сповнена і його балада, написана на основі легенди про перлину рідного краю — напрочуд мальовниче озеро Світязь. У творі втілилася любов поета до батьківщини, її природи, фольклору, народу, незламний дух якого не в змозі здолати жодний загарбник. Талант Міцкевича підніс давню легенду про Світязь до вершинних творів світової літературної балади.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя і творчість А. Міцкевича.
2. Чому за честь бути батьківщиною поета сперечаються три країни?
3. Як ви гадаєте, чому французький письменник В. Гюго назвав Міцкевича «апостолом свободи»?
4. **Теми проектів.** «А. Міцкевич в Україні»; «А. Міцкевич — співець Криму».

Перед читанням. Які легенди про свій рідний край ви знаєте? Чим, на ваш погляд, цікаві ці твори?

СВІТЯЗЬ

Хто, в Новогрудським мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинським бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пуці дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуца їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сляві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги, мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті,
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро, тихе й погоже,
В пітьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхати туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править.
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почувеш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про тее народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибшки аршинів¹ на двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут Божої волі
Спершу спитатися треба, —
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Озеро Світязь

Захід сонця на Світязі

¹ Ар ш і н — давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнює 0,7 м.

Ксьондз із Цирина прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінченна дорога.
Стелиться слід за ним пінний стягою...
Певне, не зловлять нічого!

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній яскині¹:
Кучері білі, уста мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай, —
Жінка підводиться з хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?

Тож за цікавість пусту в нагороду
Всім вам загинути б нині, —
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Тим, що цей розшук почавши без тям,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давне повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр росте та купава,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

---

¹ Яскиня — те саме, що печера.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новгородок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві покотилась тривога:
Цар із Русі наступає,
Військо його оточило Мендога,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
“Княже, рятуй! Поможи, бо загину!
Сила іде нездоланна”.

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: “Збирайтеся, вої!”
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: “Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвое,
Князю не дам оборони,
А коли всі ми підемо до бою, —
Як будуть діти і жони?”

“Батьку, — кажу я, — снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині.

Світязь мечем він укрит на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
“Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!”

Батьку послушав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики “ура” на дорозі.

Руїни Новоградського замку

Новгородок. Реконструкція

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

“Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько.
Смерть від ганьби урятує!”

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото, шати жбурляють під ноги
І смолоскипи приносять.

“Хто не умре — буде проклят назавше!”
Бачу, рятунку немає:
Той занімів, до порога припавши,
Той же сокиру здійсмає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
“Боже, — гукнула я, — Боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!”

Ледве останнє я мовила слово —
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу: землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипане снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.
Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давню подію забуто, здається,
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей “цар-зілля” в народі зоветься,
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею човни всі та сіті,
З плескотом враз розійшлися надвоє
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

Переклад *М. Пригари*

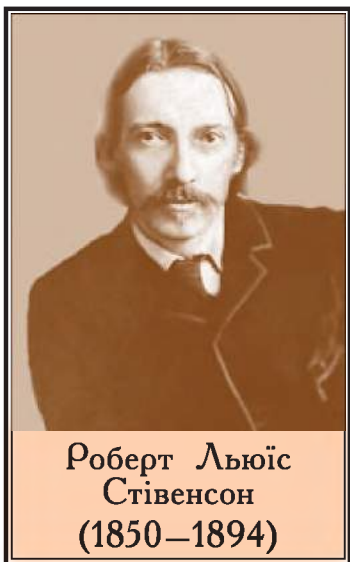
В. Терebун. Світязянка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть прочитану баладу Міцкевича. Як у творі пояснено походження озера Світязь?
2. Яким постає озеро на початку балади? На чому наголошує автор, змальовуючи Світязь? Яку славу має озеро серед людей?
3. Які історичні події відображено в баладі «Світязь»?
4. Назвіть географічні назви й образи рослинного світу, що надають баладі Міцкевича ознак реалістичного твору.
5. Визначте фантастичні елементи в сюжеті прочитаної балади.
6. Визначте основну думку балади «Світязь». Які художні деталі її увиразнюють?
7. Розкрийте символічний зміст образу Світязю.
8. **Творча лабораторія.** Усно опишіть озеро Світязь від імені княжни.
9. **Філологічний майстер-клас.** Знайдіть у прочитаній баладі рядки, у яких оповідач говорить від першої особи. Яку роль відіграє оповідач у подальшому розвитку сюжету?

НА КРИЛАХ РОМАНТИКИ

Літературний багаж. Що ви знаєте про Р.Л. Стівенсона? Назвіть твори цього автора. Які з них ви читали? До якого літературного жанру належать ці твори?

Один з найталановитіших синів Шотландії Роберт Льюїс Стівенсон народився в місті Единбурзі. Рідні сподівалися, що він продовжить сімейну традицію, як дід і батько, обравши професію будівельника маяків. Однак Роберт хотів бути серед тих, хто, орієнтуючись на маяк, тримає курс на омріяні береги. Хлопець просто-таки марив далекими мандрівками.

У дитинстві Стівенсон тяжко занедужав. Хвороба прикувала його до ліжка, але не позбавила мрій. А згодом фантазії стали реальністю: незважаючи на труднощі, спричинені сухотами, письменник здійснив чимало подорожей.

З тих мандрівок розпочалася його літературна кар'єра. Бажання поділитися враженнями від пережитого на півдні Франції

надихнуло Стівенсона на подорожні нариси, які відразу привернули увагу читачів. Завдяки подорожам склалося й сімейне життя митця: під час однієї з поїздок він зустрів американку Фанні Осборн і закохався. Ризикуючи слабким здоров'ям, Стівенсон вирушив до Каліфорнії, де жила Фанні, і, подолавши чимало труднощів, узяв з нею шлюб. Подружнє життя письменника не можна було назвати забезпеченим, але він щиро радів кожному дню в родинному колі.

Останні роки Стівенсона минули на тихоокеанському острові Самоа. Тамтешні жителі полюбили чужинця, що вивчив їхню мову й допомагав вирішувати місцеві проблеми, надсилаючи статті до лондонських часописів. Коли на Самоа виникла загроза громадянської війни, письменник намагався примирити ворогуючі табори.

Р.Л. Стівенсон відомий передусім як автор захопливих пригодницьких романів, але не згірше йому давалися й вірші. Як і прозові твори, вони пройняті природним для митця духом романтики. Стівенсон створив барвистий фантазійний світ, де панує мрія, діють незвичайні персонажі й повсякчас відбуваються цікаві пригоди. Герої найкращих творів письменника переконані в перемозі світлих сил і бережуть свою людську гідність.

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про життя Р.Л. Стівенсона з прочитаного нарису? Розкажіть про останні роки письменника.

2. Робота в парах. Спираючись на факти, наведені в біографічному нарисі, визначте особливості світосприйняття письменника.

3. Тема проекту. «Романтичний світ Р.Л. Стівенсона на кіноекрані».

Перед читанням. Під час читання зверніть увагу на те, як автор висловлює своє ставлення до зображених у баладі героїв і подій.

ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК

Із вересового квіту
Пикти¹ варили давно
Трунок, за мед солодший,
Міцніший, аніж вино.
Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на пиктів оружно,
Щоб знищить їх до ноги.
Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.
В могилках, немов дитячих,
На кожній червоній горі,
Лежали під квітом червоним
Поснули навік броварі.

Їхав король шотландський
По вересовій землі;
Дзинчали завзято бджоли,
Курликали журавлі.
Та був можновладець похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трунку не п'ю?»

Раптом васал королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням
Двох броварів знайшов.

Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ —
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих літ.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкрий.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними — клекіт пучин.
І пикта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволю!

Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю
І тайну трунку відкрию, —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінькав,
Мова лилася дзвінка:
— Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

¹ П і к т и — найдавніший з відомих народів, що населяли Шотландію.

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло
І в буруни послав.
Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі —
Останній пикт на землі.

— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.
Мене ж не злякає тортура,
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Переклад Є. Крижевича

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яке враження справила на вас балада «Вересовий трунок»?
2. У яких строфах твору розкрито жорстокість шотландського короля?
3. Чому старий бровар відмовився розкрити секрет виготовлення трунку? Чим було зумовлене його рішення попросити смерті для власного сина?
4. Як ви гадаєте, чи не надто високу ціну заплатив старий пикт за свою таємницю? Дайте розгорнуту відповідь.
5. Визначте основну думку балади «Вересовий трунок».
6. Чи можна назвати поведінку броварів героїчною? Чому?
7. Яким ви вважаєте сюжет «Вересового трунку» — історичним, легендарним, фантастичним чи побутовим? Доведіть свою думку.
8. **Філологічний майстер-клас.** Яке слово дібрав перекладач для характеристики голосу старого броваря в діалозі з королем? Що увиразнює така характеристика? Чому в зображеному діалозі не бере участі юний пикт?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Повернення билинних героїв

Билинні богатирі пережили «друге народження» в російському мистецтві межі ХІХ—ХХ ст. Зокрема по-новому розкрили образи легендарних героїв відомі російські художники І. Рєпін, В. Васнецов, М. Нестеров, М. Рєрїх. На їхніх полотнах захисники народу набули індивідуальних рис, і показовою в цьому розумінні є відома картина *Віктора Васнецова «Богатирі»*, на якій зображено трьох славетних героїв — Іллю Муромця, Добриню Нікітіча та Альошу Поповича.

«Альошу зображено молодим красенем, він спритний, винахідливий співець і гусяр-богатир. У його широкому, смаглявому, обвітреному обличчі з густими чорними бровами, виразними й розумними очима, з м'якими контурами губ та підборіддя втілено... привабливість молодого руського селянина...» (За виданням «Галерея мистецтв»).

В. Васнецов. Богатирі

1. Розгляньте репродукцію картини Васнецова. Зверніть увагу на вік богатирів, відмінності у виразах їхніх облич, позах. Що ви можете сказати про характер кожного з героїв?

2. Чи здогадалися ви, як звать кожного із зображених на картині богатирів? Упізнати Іллю Муромця неважко. А от дізнатися, хто знаходиться ліворуч і праворуч від нього, допоможе наведена на с. 52 цитата з видання «Галерея мистецтв».

Навколо балади

Загадкове озеро Світязь протягом століть надихало митців на створення поетичних шедеврів. Не раз оспівав його й *Адам Міцкевич*. Крім балади «Світязь», він присвятив легендарному озеру прекрасний і сумний твір «Світязянка», що оповідає історію кохання озерної діви-красуні та молодого мисливця, який не витримав випробування на вірність. Образ Світязю присутній і в зворушливій баладі «Рибка», у якій поет відобразив народні поняття про справедливість і мораль.

Під враженням від балад Міцкевича польський композитор *Фредерік Шопен* написав чотири балади для фортепіано.

У своїй музиці композитор відтворив схвильований тон розповіді, поєднання реального й фантастичного, безліч контрастних епізодів, драматичну розв'язку, притаманні літературній баладі.

Прочитайте баладу Міцкевича «Світязянка». Прослухайте Баладу № 3 Ф. Шопена. Що поєднує ці твори? Які характерні ознаки літературної балади Шопен відтворив у музиці? Які засоби музичної виразності використав для цього композитор?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Що таке билина? Назвіть відомих вам билинних героїв.
2. Дайте визначення поняття «балада». Наведіть приклади літературних балад.
3. Дайте визначення поняття «гіпербола».

Другий рівень

1. Наведіть приклади використання постійних епітетів у билинах.
2. Що (або кого) захищав Робін Гуд?
3. Які випробування довелося подолати лицарю Делоржу з балади Шиллера «Рукавичка»?

Третій рівень

1. Якими чеснотами наділено Іллю Муромця в прочитаній вами билині? Які гіперболи використано для створення образу багатиря?
2. Які фольклорні балади ви знаєте? Стисло перекажіть одну з них. Які народні уявлення втілено в цьому творі?
3. Розкрийте основну думку балади Міцкевича «Світіязь».

Четвертий рівень

1. На прикладах прочитаних творів поясніть відмінності між літературною і фольклорною баладами.
2. Порівняйте балади «Світіязь» Міцкевича та «Вересовий трунок» Стівенсона. Що споріднює і що різнить зображення героїзму й любові до батьківщини в цих творах?
3. Поясніть, що таке символ. Доповніть відповідь прикладами з прочитаних балад.

Теми творів

1. «Легендарна історія Київської Русі в билинах».
2. «Утвердження патріотизму та героїзму в баладах».

Клуб книголюбів

1. Пригадайте (або знайдіть) фольклорні казки, у яких створено образ народного захисника. Порівняйте його з образами Іллі Муромця та Робіна Гуда.
2. **Подискутуймо! Робота в парах.** Обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, занотуйте основні міркування й докази на підтвердження своєї думки.

А. Чи можна, з погляду сучасної людини, назвати Робіна Гуда лицарем і виправдати його розбій?

Б. Чи схвалюєте ви вчинок старого пикта, який пожертвував сином, щоб зберегти таємницю неповторного напою (балада Стівенсона «Вересовий трунок»)?

В. Що, на вашу думку, страшніше: безсердечність красуні чи хижість диких звірів (балада Шиллера «Рукавичка»)?

ЧАСТИНА ДРУГА

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

РОЗДІЛ 1

ДОБА ЛИЦАРІВ І ЛИЦАРСТВА

ВЕЛИКИЙ РОЗІГРАШ ВЕЛИКОГО НЕВІДОМОГО

Літературний багаж. Які твори В. Скотта ви можете назвати? Про що в них ідеться?

Вальтер Скотт
(1771–1832)

Мало хто з письменників приховував від читачів свої літературні заслуги так ретельно, як робив це Вальтер Скотт. Тривалий час його твори виходили анонімно (без зазначення імені автора) або під вигаданим прізвиськом. І хоча сучасники здогадувалися, чиєму перу належать романи, що здобули неабияку популярність, Скотт уперто оберігав свою таємницю, відхиляючи будь-які натяки.

Схоже, літературний розіграш був для митця привабливішим за найгучнішу славу. Тринадцять років він залишався для публіки Великим Невідомим, невловимим Чародієм Слова. Ця гра дедалі більше розпалювала інтерес читачів як до творів, так і до особистості письменника. І лише під тиском суворих обставин, спричинених фінансовим крахом, сер В. Скотт нарешті визнав своє авторство...

В. Скотт народився 15 серпня 1771 р. в Единбурзі. Змалечку закоханий у природу й славне минуле своєї батьківщини, він присвятив шотландській темі чимало творів. Власне, і сталий інтерес до історії, що став підґрунтям значної частини його художньої спадщини, сформувався під впливом легенд, пісень та переказів рідного краю.

В університетські роки, студіюючи юриспруденцію, Вальтер найбільше цікавився тими дисциплінами, що давали уявлення про минулі епохи. Тоді він перечитав сотні книжок історичного змісту. Не перешкодила його захопленню й подальша служба. Незважаючи на численні справи в суді, Скотт знаходив час для подорожей, досліджував місцевості, що зберегли сліди давнини, збирав фольклорні пам'ятки й колекціонував старожитності. Згодом на тлі таких інтересів у письменника виникла ідея створення *історичного роману*, який мав об'єднати факти й фантазію, історію та художню літературу.

Літературознавча довідка

Історичний роман — роман, у якому змальовано історичні події та картини життя минулих епох. У сюжеті такого твору реальні факти поєднано з художньою фантазією, а поруч з історичними особами діють вигадані персонажі. Усе це спрямовано на відтворення духу зображуваної історичної доби.

В епізодах, мові персонажів історичних романів наявні прикмети минулого, як-от: імена історичних героїв, описи давніх звичаїв, згадки про історичні події, відтворення особливостей мови певної доби тощо. Сукупність таких елементів називають **історичним колоритом**.

Важливу роль в історичному романі відіграє також **місцевий колорит** — описи побуту, традицій та уявлень, які визначають своєрідність характеру й способу життя певного народу.

Перший історичний роман Скотта — «Веверлі» — вийшов друком 1814 р. без зазначення імені автора. Неймовірний успіх цього твору надихнув письменника на створення серії історичних романів. Спочатку він черпав задуми з історії Шотландії, але згодом почав звертатися до минувшини інших європейських країн, зокрема Англії та Франції. Інколи Скотт послуговувався літературними «масками», як-от у романі «Айвенго», нібито написаному англійцем Лоренсом Темплтоном.

Своєрідним свідченням величезної популярності романів Скотта (а водночас і свідченням майстерності, з якою він приховував своє авторство) є анекдотичний випадок в Единбурзькому суді. Суддя лорд Германд, палкий прихильник творця «Веверлі», постійно носив із собою книжки свого кумира й наполегливо рекомендував їх знайомим. Якось під час процесу він вирішив навести цитату з роману Великого Невідомого, але, прочитавши кілька рядків, захопився... Спочатку колеги намагалися зупинити дивакуватого суддю, але невдовзі й самі зацікавилися текстом, що лунав у залі засідань. Забувши про справи, судові чиновники дослухалися до кожного слова, сміялися, аплодували й раділи, немов діти. А тим часом біля лорда Германда мовчки сидів секретар суду В. Скотт...

Літературна кухня

У романі «Айвенго» (1819) Скотт уперше після низки книжок, присвячених темі Шотландії, звернувся до англійської історії. Дія твору відбувається наприкінці XII ст., за доби протистояння корінного саксонського населення норманам, що завоювали Англію в XI ст. Під пером письменника цей історичний факт перетворився на барвисту картину суперечливого співіснування двох «племен» — переможених, що «вирізнялися простацькими, домаш-

німи, глибокими звичаями та волелюбним духом», і переможців, «наді-
лених шляхетним духом бойової слави та особистого завзяття»¹.

У складному за будовою сюжеті роману наявні *чотири основні лінії*. Перша з них — *історія кохання* Айвенго й Ровени. Це — розповідь про лицаря, який своєю звитягою прокладає шлях до одруження з Прекрасною Дамою. Друга лінія — *політична*: її втілено в зображенні боротьби за трон між королем Річардом Левове Серце та його братом принцом Джоном. Третя лінія пов'язана з образом красуні Ребеки, яка стала жертвою переслідувань лицаря де Буагільбера. За допомогою цієї лінії письменник викриває *жорстокі звичаї та забобони середньовічної доби*. Зрештою, четверта лінія розповідає про *життя лісових розбійників*.

Працюючи над «Айвенго», Скотт спирався на документальні джерела. Крім того, надзвичайно багатий матеріал надавав йому фольклор, зокрема англійські балади про Робіна Гуда. Саме з них походить образ ватажка лісовиків Локслі, який під пером письменника набув нового блиску й ще більшої привабливості.

Цікаво, що ім'я головного героя Скотт запозичив з давнього вірша: згаданий там маєток називався «Айвенго». Письменник був зачарований старовинним звучанням цього слова, а тому й використав його у своєму історичному романі. Отож навіть деталі у творі підпорядковано основній меті — створити багатогранний і достовірний образ Середньовіччя. 🌸

Майже два століття найкращі романи В. Скотта незмінно викликають інтерес читачів. Така популярність зумовлена ґрунтовними описами давніх традицій і звичаїв, яскравими замальовками мирного і воєнного життя людей минулого, а також майстерною інтригою².

Однак художня сила романів Скотта полягає насамперед у тому, що історія в них набуває особистого виміру. Змальовуючи певний соціальний конфлікт, письменник висвітлює його наслідки в долях людей, втягнених у вир історії, — відомих особистостей і простих обивателів, безпосередніх учасників і безсторонніх свідків. Їхні думки та почуття, їхні суперечливі погляди на історичні події, власне, й утворюють пістряве плетиво життя зображуваної доби. А крізь це плетиво письменник завжди протягує «червону нитку» — гуманістичну³ ідею, яка поєднує його персонажів із читачами. Саме тому історичні романи Скотта не замикаються на минулому, а відкриваються в щоразу нову сучасність.

Перевірте себе

1. Чому творчу біографію В. Скотта можна назвати незвичайною?
2. Як розвивався інтерес письменника до історії в дитячі та студентські роки? Яку роль відіграло це захоплення в його літературній творчості?

¹ Цитати з передмови В. Скотта до роману «Айвенго».

² Інтри́га — складне й напружене сплетіння дій персонажів, які задля досягнення поставленої мети вдаються до хитрощів або приховування своїх намірів. Інтрига зазвичай уводиться в сюжети з пригодницькими елементами.

³ Гуманістичний — від гуманізм: ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.

3. Дайте визначення поняття «історичний роман». Що таке історичний та місцевий колорит?
4. Назвіть характерні ознаки історичних романів В. Скотта.
5. Поясніть, що таке інтрига.
6. **Робота в парях.** Як ви гадаєте, чому В. Скотт так пильнував таємницю Великого Невідомого? Підготуйте стислу презентацію на цю тему. Можливо, вам стане в пригоді девіз письменника: «Збережений, доки закритий».

Перед читанням. Читаючи уривки з роману «Айвенго», простежте, які саме звичаї та уявлення доби Середньовіччя відтворює автор.

АЙВЕНГО

(Уривки)

Розділ I

(...) У тій мальовничій окрузі веселої Англії, що її зрошує річка Дон, у давнину розкидалися великі ліси, що вкривали більшу частину узгір'їв та долин, які лежать між Шеффїлдом і прегарним містечком Донкастером. Рештки цих лісів іще можна бачити біля гордих замків Вентворта й Вонклїф-парку та довкола міста Ротерема. Тут у прадавні часи жив легендарний Вонтлїйський дракон; тут відбулося багато найзапекліших боїв під час міжусобної війни Білої та Червоної троянд; і тут-таки в давнину збиралися ватаги відважних розбійників, чиї подвиги так оспівані в народних піснях.

Отака головна арена змальованих подій, а точаться вони в часи під кінець правління Рїчарда I, коли його повернення з тривалого полону видавалося його підданцям, до цілковитого розпаду вимученим сваволею гнобителів-вельмож, подїєю жаданою, але вже неймовірною. А вельможі, чия сваволя перейшла всяку міру за правління короля Стефана, були трохи вгамовані обачливим королем Генріхом II, що таки змусив їх коритися своїй владі, але тепер розбуялися так, що далі нікуди. Зневажаючи безсилі спроби Державної ради Англії приборкати їх, укрїплюючи свої замки, наwerbовуючи собі чимраз більше прибічників, обертаючи всіх в околиці на своїх васалів, усі барони намагалися за будь-яку ціну збити кожен собі таке військо, щоб стати могутньою постаттю в уже вочевидь недалеких державних пертурбаціях¹.

Хотинська фортеця

¹Пертурбація — несподівана зміна, порушення звичайного стану, нормального порядку перебігу чогось, що спричиняється до ускладнення, розладу, безладу.

Становище дрібної шляхти, так званих франклінів, які, згідно з буквою й духом англійського законодавства, мали право на незалежність від феодалів-тиранів, стало надзвичайно хистким. Коли, як то здебільшого й бувало, вони ставали під захист котрогось місцевого можновладця, або справляли якусь феодальну службу при його дворі, або, підписавши угоду про взаємну допомогу й захист, зобов'язувалися підтримувати його в усіх військових авантюрах, то на якийсь час забезпечували собі спокійне життя; але ж тоді вони мусили віддавати в жертву свою незалежність, таку дорогу кожному англійському серцю, і ризикували втягтися в кожен необачну пригоду, на яку могло штовхнути їхнього покровителя невгамовне честолюбство. А з другого боку, вельможні барони мали в руках такі численні й розмаїті можливості допекти своїм слабкішим сусідам, якби ті спробували опиратися їхній могутності й у такі неспокійні часи покладатися на свою вірність законам країни і на їхній захист, що тим баронам ніколи не бракувало приводу й дуже рідко бракувало охоти переслідувати та цькувати їх, доводячи хоч би й до цілковитої руїни.

Завоювання Англії норманським герцогом Вільгельмом породило ще одну обставину, яка зробила ще тяжчою тиранію вельмож та страждання нижчих верств людної. Чотирьох поколінь вистачило, аби змішати ворожу кров норманів та англосаксів чи об'єднати спільною мовою і обоїм інтересом двоє ворожих племен, одне з яких уже відчувало захват перемоги, а друге стогнало під гнітом наслідків поразки. Битва під Гастінгсом віддала всю владу в руки норманських баронів, що, як засвідчували наші літописці, користувалися нею аж ніяк не помірковано. Уся порода саксонських владарів та вельмож була винищена або позбавлена права на спадщину — за небагатьма винятками чи й без них; і небагато було таких, хто ще володів землею в краю своїх батьків, навіть серед менших чи й зовсім дрібних землевласників. А королі весь час намагалися будь-якими заходами, законними чи незаконними, підірвати сили тієї частини людної, котру слушно вважали найнепримиреннішою у своїй природженій ненависті до переможців. Усі королі норманської крові виявляли відверту прихильність до своїх одноплеменців-підданих; на карки уярмленого корінного люду, аби ще обтяжити феодальні закони, що згинали його, накладено мисливські закони, та й ще багато інших, так само невідомих доти м'якшому й вільнішому духові саксонського державного устрою. При дворі й у замках найзначніших магнатів, де наслідували придворну пишноту й вишуканість, уживали тільки франко-норманської мови; тією ж мовою провадилося все судочинство. Одне слово, французька мова була мовою почестей, лицарства і навіть правосуддя, тимчасом як значно мужнішу й виразнішу англосаксонську полишено селянам та челяді, що іншої мови й не знали. І все ж необхідність спілкування між володарями земель і тими пригнобленими нижчими створіннями, що ті землі обробляли, призвела до поступового витворення говірки мішаної, проміжної між французькою й англосаксонською, якою перші могли порозумітися з другими; а далі з неї помалу сформувалася наша сучасна англійська мова, у якій так щасливо злилися мова переможців з мовою переможених

і яка відтоді надзвичайно збагатилася запозиченнями з класичних мов і з мов народів Південної Європи.

Я визнав за необхідне спочатку змалювати цей стан речей, аби нагадати про нього читачам і наголосити, що, хоч життя англосаксів як окремого народу після правління Вільгельма II й не позначене якимись визначними подіями на взірць війн чи повстань, однак великі національні відмінності між ними й завойовниками, спогади про те, ким вони були колись, і думки про те, до чого докотилися тепер, не вмирили аж до часів Едварда III; і вони не давали гоїтися ранам, яких завдало завоювання, й затиратися тій межі, що розділяла нащадків переможців-норманів і подоланих саксів. (...)

✦ На схилі дня свинопас Гурт і блазень Вамба поверталися з пасовища. Обидва були кріпаками саксонського дворянина Седрика Сакса, який славився запальною вдачею і ненавистю до норманських завойовників.

Дорогою слуг Сакса наздогнав невеликий загін вершників на чолі з двома поважними норманами — церковним достойником Еймером і лицарем-храмовником¹ Бріаном де Буагільбером. Цей лицар щойно повернувся з Палестини, де бився з «нечестивими». У його зовнішності, за словами оповідача, було «щось дике й чужоземне». ✦

Розділ II

(...) Супутник церковного достойника був чоловік років із сорок, високий, сухорлявий, дужий і м'язистий; його атлетична постать унаслідок тривалих трудів та постійних вправ, здавалося, утратила все, що є м'якшого в людському тілі, й складалася з самих кісток, м'язів та жил, які вже витримали без ліку випроб і готові були ще до стількох. Голову йому покривала червона, підбита хутром шапка з тих, що її французи називають *mortier* — «ступками», бо вони й скидаються формою на перекинену догори дном ступку. Тому його обличчя було зовсім відкрите, і в його виразі читалося бажання викликати в зустрінутих людей несміливу пошану, коли не страх. З різкими рисами, виразисте й сильне, те обличчя під промінням тропічного сонця засмагло до майже негритянської чорноти і в спокійному своєму стані наче дрімало після проминулої бурі пристрастей, а напнуті жили на чолі й посіпування верхньої губи та густих чорних вусів при найлегшому хвилюванні ясно показували, що та буря може щохвилини зірватися знову. У кожному гострому, пронизливому погляді темних очей можна було читати історію переборених знегод і небезпек, навіть прагнення розбудити опір своїм бажанням, аби потішитися, змітаючи ворога зі шляху рішучим зусиллям волі й відваги. Глибокий шрам на чолі ще додавав суворості його обличчю й зловісного виразу одному оку, ледь зачепленому тим самим ударом і від того трохи скошеному, хоча й цілком зрячому.

¹ Храмовник — член напіввійськового чернечого ордену храмовників (тамплієрів), заснованого 1119 р. в Палестині для захисту володінь хрестоносців.

Одяг на цьому чоловікові був кроєм такий самий, як і на його супутникові, — довга чернеча мантия; але її багряний колір свідчив, що він не належить до жодного із чотирьох узаконених чернецих орденів. На правому плечі мантиї був нашитий незвичайної форми хрест із білого сукна. Під мантиєю видніла річ, начебто несумісна з чернецьким станом: кольчуга з рукавами й рукавицями, сплетена з маленьких металевих кілець так майстерно, що вона прилягала до тіла щільно, ніби наші теплі сорочки, виплетені на панчішному верстаті з м'якої вовняної пряжі. Стегна спереду, де їх не прикривав плащ, теж було захищено кольчужним плетивом, коліна й ступні — тонкими сталевими пластинами, майстерно скріпленими між собою, а гомілки — знов же кольчужними панчолами. За поясом у нього стримів довгий двосічний меч — єдина зброя, що була при ньому. (...)

✧ Вершники їхали на великий лицарський турнір, що за кілька днів мав відбутися в місті Ашбі-де-ла-Зуш. Сутеніло. За розрахунками пріора¹ Еймера, неподалік від дороги знаходився будинок Седріка Сакса. Там подорожні збиралися переночувати, а разом і помилуватися вихованкою Сакса — знатною саксонкою Ровеною, яка славилася рідкісною красою.

Пріор Еймер розповів усе, що знав про Сакса. За його словами, той надто пишався своїм походженням і сподівався на відновлення могутності саксонців. Свої надії Седрік пов'язував з майбутнім шлюбом Ровени, яку любив, ніби рідну доньку, та родовитого англійця Ательстана. Навіть власного сина Айвенго Сакс вигнав з дому за те, що той насмілився покохати леді Ровену.

Дорогу до оселі Седріка Сакса вершникам показав молодий прочанин, який щойно повернувся з Палестини... ✧

Розділ III

(...) У величезній, але низькій залі на довгому дубовому столі з ледве обструганих, неналощених дубових дощок уже стояла наготована для Седріка Сакса вечеря. Зала не мала стелі; вона була захищена згори тільки дахом із очерету та дощок... В обох кінцях зали стояло по велетенському каміну, складеному з кам'яних брил так недбало, що половина диму не вилітала в димар, а розходилася по залі. Через те балки низької покрівлі пообростали, ніби чорним лаком, лисучою корою сажі. На бічних стінах зали висіло всіляке бойове та мисливське спорядження, а складчасті двері в кожному кутку вели до інших частин просторої будівлі.

Уся обстава будинку відзначалася суворою простотою саксонських часів, яку ревниво підтримував Седрік. Підлога була зі щільно втоптаной, затверділої глини з вапном — таку й досі можна натрапити в наших коморах.

З одного боку, десь на чверть довжини зали, та долівка була трохи, на одну приступку, підвищена, і ця площа, що звалася помістком, була призначена для членів родини та для найзначніших гостей. Упо-

¹ Пріор — 1. Настоятель католицького чоловічого монастиря; абат. 2. Другий після великого магістра сановник у духовно-лицарських орденах.

перек помістка стояв стіл, застелений дорогою червоною скатертиною, а від його середини через нижчу частину зали тягся другий, довший і нижчий, стіл, за яким їли челядь і простіші гості. Обидва столи, що утворювали літеру Т, нагадували старовинні обідні столи подібної форми, які й тепер іще можна бачити в старих коледжах Оксфорда й Кембриджа. Уздовж головного столу на помістку стояли масивні стільці та крісла з різьбленого дуба; над самим столом разом із тими сидіннями нависав сукняний балдахін, що трохи захищав господарів і високих гостей від негоди — надто від дощу, який протікав подекуди крізь не дуже щільну покрівлю.

Стіни обік помістка й позад нього були позапінані барвистими запонами з грубо-строкатим витканим або гаптованим візерунком; підлогу встеляв такий самий килим. Над нижчим, поздовжнім столом, як ми вже зазначали, не було ні стелі, ні балдахіна: голі, нерівно обтиньковані стіни та глиняна долівка без килима. І стіл не було застелено, а замість стільців стояли важкі незграбні лави.

Проти середини верхнього столу стояли два трохи вищих крісла для господаря й господині, що порядкували всіма трапезами, а тому мали в саксів почесне звання, що означало «Наділячі хліба».

Перед обома тими кріслами стояли низенькі підніжні стільчики, вигадливо різьблені й інкрустовані слоновою кісткою: то була особлива відзнака господаря й господині. На одному з тих крісел тепер сидів, нетерпеливлячись, сам Седрік Сакс. Хоча він був усього лише таном — або, як казали нормани, франкліном, — одначе загайка з вечерею роздрагувала його не менше, ніж будь-якого олдермена¹ — чи стародавнього, чи й новітнього.

Так, із Седрікового обличчя видно було, що він чоловік прямої, але запальної та нетерплячої вдачі. Зріст він мав не вищий від середнього, але був широкоплечий, довгорукий, м'язистий, як людина, звикла терпіти втому з трудів війни чи полювання; обличчя широке, з великими синіми очима, риси відкриті, щирі, зуби білі, гарна форма голови, добродушний вираз, що так часто сполучається із запальністю й гнівливістю. В очах видно було гордість і ревнивість — адже його життя минуло в обороні прав, постійно загрожуваних, і саме Седрікове становище постійно тримало в напрузі його бистру, завзяту й рішучу натуру. Русяве волосся, розчесане посередині на проділ, спадало аж на плечі; сивина в ньому ледве видніла, хоча Седрікові було вже під шістдесят.

Комір і рукава його зеленого каптана мали облямівку із сірого хутра, що звалоя «мінівер» і цінувалося нижче за горностая, а виробляли його, як тепер гадають, із шкурки сірої віврки. Цей каптан був надітий поверх обліплого темно-червоного камзола й незастебнутий; на ногах — куці, теж червоні, штани, що не прикривали й колін. Узутий був Седрік у такі самі постолі, як на селянах, тільки з тоншої шкіри й стягнені спереду золотими пряжками. На зап'ястках мав золоті обручки, круг шії — широко оздобу з того ж таки коштовного металу; стан його

---

¹ Олдермен — шляхетний правитель графства, пізніше — член міського управління.

охоплював пояс, багато саджений самоцвітами; а з пояса звисав уздовж стегна короткий двосічний гострокінчастий меч. За спиною в нього висіли довгий плащ із червоного сукна, підбитий хутром, і така сама шапка, розкішно гаптована: звичайне вихідне вбрання багатого землевласника. На спинку крісла був зіпертий короткий кабанячий спис із широким блискучим сталевим наконечником, що правив Седрікові, коли той виходив з дому, і за ціпок, і за зброю, залежно від потреби. (...)

✦ Слуга повідомив Седріку, що пріор Еймер і лицар Бріан де Буагільбер просять надати їм притулок. Сакс ненавидів норманів, але, дотримуючись законів гостинності, наказав прийняти подорожніх з усіма належними почес-тями. Священника, лицаря та їхніх слуг запросили до вечері. Разом з ними до зали ввійшов прочанин. Ніхто не звернув уваги на цього чоловіка, з голови до ніг загорнутого в чорний плащ. Бажаючи й надалі залишатися непоміченим, прочанин влаштувався біля каміна. Тим часом гості сіли за стіл. Невдовзі до них вийшла красуня Ровена... ✦

Розділ IV

(...) Ровена мала прегарну жіночну фігуру й була висока, але не аж така висока, щоб це впадало в очі. Лице вона мала біле-пребіле, проте довершена форма голови і шляхетні риси обличчя не допускали до думки про безбарвність, часом поєднану з вродою занадто білолицих блондинок. Ясні блакитні очі під витончено вигнутими темними бровами, що надавали виразистості чолу, були неначе спроможні й запалювати, і власкавлювати, і наказувати, і благодати. Хоча до такого обличчя більше пасував лагідний вираз, та в цю хвилину свідомість природженої вишчості та вияви загальної пошани додавали молодій саксонці велича-

Кадр з кінофільму
«Балада про доблесного
лицаря Айвенго» (режисер
С. Тарасов, 1982 р.)

вості, яка ще підкреслювала дароване їй природою. Пишні світло-русяві коси, як видно, хвилясті від природи, були ще й зі смаком завиті в чарівні кучерики. Оздоблені самоцвітиками, вони не були заплетені: так було тоді заведено в жінок шляхетного походження, вільнонароджених. На шиї вона мала золотий ланцюжок — із невеличкою золотою ж таки ладанкою. На оголених руках блищали браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води накинуто було ще одну, простору, довгу, аж до землі, з дуже широкими рукавами, що ледь прикривали лікті. Ця друга сукня з тонкої-претонкої вовни була малиново-червона. До її коміра був пришитий перетканий золотом шовковий серпанок, який можна було до своєї вподоби накидати або іспанським маніром на обличчя й викот сукні, або на плечі.

Помітивши, що звернені на неї очі лицаря-храмовника загорілися у своїх темних западинах, мов жарини, Ровена гордо прикрила тим серпанком обличчя на знак того, що такий пильний і зухвалий погляд неприємний їй.

Седрік помітив і той рух, і його причину.

— Пане храмовнику, — сказав він, — щоби наших саксонських дівчат так мало бачили сонце, що не можуть витримати пильного погляду хрестоносця.

— Коли я завдав урази, — відказав сер Бріан, — то прошу вас пробачити мені, тобто прошу пробачення в леді Ровени, бо ще більше впокоритися я не можу. (...)

✦ Слуга доповів Седріку, що на ночівлю проситься ще один гість — єврей, який назвався Ісаком з Йорка. Попри поширену за тих часів зневагу до євреїв, Сакс наказав впустити й цього подорожного. ✦

Розділ V

(...) Уведений до зали без будь-яких почесей, до дальшого кінця столу нерішуче, з острахом, раз по раз принижено вклоняючись, підступив старий чоловік, худий і високий, проте за давньою звичкою згорблений так, що здавався нижчим. Його обличчя, розумне, з правильними рисами, орлиним носом і проникливими чорними очима, його високе зморшкувате чоло, довге сиве волосся й бороду можна було б назвати гарними, якби на них не було ознак племені, що в ті темні сторіччя викликало ненависть легковірною та забобонною простолюду і зазнавало переслідувань від зажерливої, корисливої шляхти, а через те виробило в собі натуру, у якій було чимало нищого й непривабливого, щоб не сказати гірше.

Одіж єврея, геть промокла під зливою, складалася із широкого, зборчастого бурого плаща без жодних оздоб, надітого поверх темно-червоної куртки. Взутий він був у великі чоботи на хутрі, а підперезаний поясом, із якого звисали скринька з письмовим приладдям і невеликий ніжик, а зброї не мав ніякої. На голові в єврея була висока чотирикутна жовта шапка незвичайної форми, яку його народіві приписали носити, щоб відрізнити його від християн. Ту шапку він запобігливо скинув, коли ввійшов до зали.

Єврея зустріли в Седріковому домі так, що це задовольнило б і найупередженішого ненависника ізраїльського племені. Сам Седрік у відповідь на його поклони тільки холодно кивнув головою й показав йому на дальший кінець столу, де, однак, ніхто не посунувся, щоб дати йому місце. Навпаки, коли він ішов понад столом, кидаючи боязкі благальні погляди на кожного, хто сидів у дальшому кінці, Седрікові челядники умисне розставляли лікті й далі зосереджено поглинали свою вечерю, не дбаючи за нового гостя. Абатіві слуги хрестилися з мінами побожного жаху, і навіть погани сарацини¹ розгнівано крутили вуса, коли

¹ С а р а ц і н и — тут: давня назва мусульманських народів (арабів, турків та ін.), усталена в європейців.

еврей підходив, та хапалися за кинджали, ніби готові були до найвідчайдушніших учинків, аби не осквернитися об нього.

Можливо, з тих самих причин, які спонукали Седріка відчинити свої двері перед сином відринутого народу, він наказав би челяді прийняти Ісака гостинніше, та саме в цю хвилину абат зайняв його куди цікавішою розмовою про породу і якості його улюблених собак, а такої розмови він не облишив би й для справ набагато важливіших, ніж те, що якийсь там єврей ляже спати без вечері. Та побачивши, що Ісак стоїть осторонь численного товариства, достоту як його плем'я серед інших народів, марно чекаючи, що звільниться місце, де він зможе попоїсти й відпочити, прочанин, що сидів коло каміна, пожалів його і, вставши з лавки, сказав коротко:

— Старий, моя одіж уже просохла, і я наївся; а ти мокрий і голодний. — По тих словах він позбирав і підгріб до вогню недогорілі поліна, розкидані по широкій черені вогнища, узяв з великого столу миску гарячої юшки з козлятини, поставив на столик, за яким щойно повечеряв сам, і, не чекаючи євреевих подяк, перейшов у другий кінець зали, чи то не бажаючи далі спілкуватися з облагодіяним, чи то щоб наблизитися до верхнього кінця столу. (...)

✧ За кілька хвилин прочанин засперечався з Бріаном де Буагільбером, який стверджував, ніби король Річард Левове Серце та його воїни, що билися за Святу Землю, поступалися відвагою лицарям-храмовникам. Обстоюючи свою думку, прочанин навів приклади численних перемог прибічників короля Річарда й серед кращих представників англійського лицарства згадав Айвенго, який здолав самого де Буагільбера. Ровена з гордістю сприйняла звістку про коханого, а храмовник висловив бажання ще раз поміритися з Айвенго силою.

Після вечері гості розійшлися по спочивальнях. Перед тим де Буагільбер наказав слугам схопити Ісака, коли той наступного ранку вирушить у дорогу: жадібний лицар сподівався пожитися золотом старого. Цей наказ випадково почув прочанин і на світанку потайки вивів лихваря з оселі Седріка. На віддяку Ісак вручив йому листа, у якому просив багатого родича позичити юнакові доброго коня й лицарський обладунок. Оскільки прочанин саме збирався взяти участь у турнірі в Ашбі, такий лист був для нього безцінним дарунком.

У перший день змагань до міста прибули принц Джон та його улюбленці — лицарі Фрон-де-Беф, Фіц-Урс, де Брасі та інші. Принц Джон правив країною замість свого брата — короля Річарда Левове Серце, який перебував у полоні. Владолубний, жорстокий і підступний принц боявся втратити трон, тож докладав чимало зусиль, аби продовжити ув'язнення законного правителя Англії. Через те що Джон підтримував норманів, становище саксонських дворян і селян украй погіршилося, а свавілля норманів стало повсякденним явищем. Місцеве населення ненавиділо принца та його прибічників.

Зранку біля арени зібрався чималий натовп. Охочі подивитися на змагання лицарів штовхалися й сперечалися за вигідні місця. Винуватцями однієї з таких сутичок мимохить стали Ісак та його донька — красуня Ребека, яких ніхто не хотів мати за сусідів. Аби познущатися і над Ісаком, і над саксонцями, принц Джон у нестерпно образливій формі наказав дворянину Ательстану поступитися

місцем євреям. Лицар де Брасі навіть спробував відсунути Ательстана списом, але Седрік, ударивши по зброї мечем, став на заваді такому приниженню. Помітивши обурення саксів, принц Джон відступив. Лучнику, який аж надто зухвало підтримав Седріка, він вирішив помститися за більш слушної нагоди. Відтак принц наказав посадити Ісака та Ребеку вниз. Перед тим як повернутися на своє місце, він нахабно зірвав з пояса лихваря гаман.

Сурми сповістили про початок змагань. У двобоях щоразу перемагали улюбленці принца. Здавалося, жодному супернику не до снаги здолати цих доблесних воїнів. Аж ось на арену виїхав невідомий лицар у розкішному обладунку. На його щиті було зображено вирваний з корінням дуб, під яким значилося: «Позбавлений Спадщини». Незнайомець викликав на бій Бріана де Буагільбера. ❀

Розділ VIII

(...) Коли два перебійці стали один навпроти одного в протилежних кінцях арени, напруження серед глядачів сягнуло вершини. Мало хто сподівався, що сутичка може скінчитися щасливо для Лицаря, Позбавленого Спадщини, але його відвага й бойове завзяття забезпечили йому прихильність майже всієї публіки. Тільки-но сурми просурмили сигнал до бою, як обидва супротивники зірвалися блискавично з місць, і ось вони вже зіткнулися посеред арени в громовому ударі. Списи розлетілися на скіпки аж по руків'я, і якусь мить видавалося, наче обидва лицарі впали — так сахнулися назад і присіли від удару їхні коні. Та вправні верхівці вмить звели їх на рівні ноги поводками й острогами і, на мить уп'явши один в одного очі, що неначе метали вогонь крізь ґратки заборол, повернули коней назад, помчали кожен у свій кінець арени, і там зброєносці подали їм нові списи.

За частоколом гучно закричали, замахали шарфами та хустинами, і буря схвальних вигуків засвідчила інтерес глядачів до цієї сутички — адже тут на арену вперше за день виїхали перебійці, рівні силою і вправністю. Та тільки-но лицарі знов стали на вихідні позиції, той схвальний крик стих до глибокої, могильної тиші, неначе все зборисько боялося й дихнути.

Перебійцям та їхнім коням дали передихнути кілька хвилин, а тоді принц Джон своїм жезлом дав знак сурмачам просурмити сигнал до бою. Супротивники вдруге зірвалися з місць і зіткнулись на середині арени з такою самою швидкістю, спритністю й силою, але не з таким самим успіхом, як перше.

У цій другій сутичці храмовник цілив у середину супротивникового щита й ударив так точно й сильно, що його спис розлетівся

Кадр з кінофільму «Балада про доблесного лицаря Айвенго»
(режисер С. Тарасов, 1982 р.)

на друзки, а Лицар, Позбавлений Спадщини, захитався в сідлі. Але сам він, на початку теж міривши вістря м списа в Буагільберів щит, майже останньої миті спрямував списа в шолом, куди влучити було важче, зате цей удар, якщо влучити, був майже невідпорний. І він справді поціли в храмовникові в забороло, де вістря списа застрягло між ґратками. Проте храмовник навіть тепер не зганьбив своєї слави, і, якби не луснула попруга, він би втримався в сідлі. Але попруга таки луснула; і сам боець, і його кінь, і сідло покотилися по землі в хмарі пилуки.

Храмовник виборсався з-під коня й зі стремен за одну мить і, ошпалівши від сорому та від вигуків з натовпу глядачів, вихопив меч і виклично махнув ним до супротивника. Лицар, Позбавлений Спадщини, сплигнув з коня й теж вихопив меча з піхов. Але розпорядники арени в'їхали верхи між супротивників і нагадали їм, що правила цього турніру не дозволяють бою на мечох.

— Я сподіваюся, ми зустрінемося ще, — сказав храмовник, кинувши на супротивника гнівний погляд, — там, де нікому буде нас розбороняти.

— Коли не зустрінемося, то не з моєї вини, — відказав Лицар, Позбавлений Спадщини. — Пішки чи верхи, зі списом, сокирою чи мечем я завжди готовий зітнутися з тобою.

Пролунало б там і більше слів, та й ще лихіших, але розпорядники, схрестивши між ними свої списи, змусили їх розійтися. Лицар, Позбавлений Спадщини, повернувся на своє місце в кінці арени, а Буагільбер — до свого шатра, де лишався до самого вечора, нависніючи із сорому.

Не сходячи з коня, переможець попросив келих вина, опустив нижню частину забороло й сказав, що п'є «за всі щиро англійські серця й за ганьбу чужоземним тиранам». Потім наказав своєму сурмачеві просурмити виклик заводіям турніру й зажадав від герольда, щоб той повідомив їх, що він не вибиратиме з-поміж них жодного, проте ладен зітнутися з кожним із них у тому порядку, у якому вони самі схочуть виступити проти нього.

Перший виїхав на арену велетень Фрон-де-Беф у чорному обладунку. На його білому щиті була зображена чорна бугаяча голова, майже стерта в численних давніших сутичках, і зухвалий девіз «Cave, Ad sum» — «Стережися, це я». Над цим супротивником Лицар, Позбавлений Спадщини,

Кадр з кінофільму «Балада про доблесного лицаря Айвенго» (режисер С. Тарасов, 1982 р.)

здобув невелику, але безперечну перевагу. Обидва лицарі поламали списи, але у Фрон-де-Бефа відірвалося стремено, і це розцінили як поразку.

Третя сутичка невідомого — із сером Філіппом Мальвуазеном — була так само успішна: він ударив барона в шолом з такою силою, що ремінець його урвався і Мальвуазен утримався на коні тільки ціною скиненого шолома, і його визнали переможеним, як і його товаришів.

У четвертій сутичці — з де Гранменілем — Лицар, Позбавлений Спадщини, виявив чемність не меншу, ніж показані перше відвага та вправність. Де Гранменілів кінь, молодий і гарячий, так сахнувся вбік під час розгону, що спис у вершниковій руці схитнувся, а невідомий, не бажаючи скористатися із цієї випадкової переваги, підняв списа, проїхав повз супротивника, не зачепивши його, тоді завернув коня, від'їхав у свій кінець арени й через герольда запропонував Гранменілеві зітнутися ще раз. Та Гранменіль відмовився, визнавши себе переможеним не тільки бойовою вправністю свого супротивника, а і його галантністю.

Завершив собою низку перемог невідомого Ральф де Віпонт: його з такою силою було викинуто із сідла, що йому ринула кров з рота й носа і його віднесли з арени непритомного.

Тисячі глядачів привітали вигуками одностайну ухвалу принца й розпорядників присудити тогоденний приз Лицареві, Позбавленому Спадщини. (...)

✶ Принц був роздратований поразкою своїх воїнів, але мусив надати Позбавленому Спадщини законне право обрати королеву турніру. Лицар поклав вінок королеві до ніг леді Ровени.

За звичаєм після змагань переможені мали віддати переможцеві коней і зброю або сплатити за них викуп. Лицар, Позбавлений Спадщини, узяв лише половину запропонованої суми, а від викупу Буагільбера відмовився взагалі, вважаючи двобій незакінченим. Частина грошей переможець передав Ісаку, який поручився перед багатим євреєм за коня й обладунок для турніру. (З'ясувалося, що прочанин, який ночував у домі Седріка Сакса, і Лицар, Позбавлений Спадщини, — одна й та сама людина).

Борг Ісакові відніс свинопас Гурт, який під час змагань був лицареві за зброносця. Однак Ребека, перестрівши його на виході, повернула віддані батьку гроші з надлишком. На зворотному шляху свинопаса хотіли пограбувати лісові розбійники, але дізнавшись, що він служить Лицареві, Позбавленому Спадщини, відпустили.

Наступного дня на арені зійшлися два великих гурти. Перший очолював Бріан де Буагільбер, другий — Лицар, Позбавлений Спадщини. Боротьба була запеклою, щомиті поранені й переможені залишали поле бою. Коли товкотнеча поменшала, глядачі побачили Лицаря, Позбавленого Спадщини, і Бріана де Буагільбера, що зітнулися в жорсткому поєдинку. На допомогу храмовнику кинулося кілька дужих воїнів. Лише завдяки прудкості свого коня Лицар, Позбавлений Спадщини, уникнув нищівних ударів. А за мить до нього приєднався вправний боець у чорному обладунку, якого називали Чорним Лицарем. Завдяки його підтримці Позбавлений Спадщини знову переміг фаворитів принца.

Тепер королева турніру мала увінчати звитяжця. Коли зі знесилоного лицаря зняли шолом, усі впізнали Айвенго — сина Седріка Сакса, коханого Ровени. Схвильована дівчина прикрасила його чоло коштовним вінком. Дочекавшись цієї миті, тяжко поранений Айвенго знепритомнів. У метушні ніхто навіть не помітив, як його віднесли до будинку приятеля Ісака. Старий єврей зважився на цей учинок заради доньки: Ребека вірила, що її знахарські здібності й безкорислива любов швидко поставлять недужого на ноги.

Почувши ім'я Айвенго, прихильника короля Річарда, принц стривожився. Він уже знав, що Річард звільнився з полону й будь-якої миті може повернутися на батьківщину. Принц не збирався віддавати престол законному володарю Англії, тож мусив негайно збирати спільників, щоб його усунути. Джонові не терпілося взятися до справи, але перервати турнір було неможливо: простолуд жадав побачити змагання йоменів¹. Мстивий принц вирішив скористатися цією нагодою, щоб поквитатися з непокірним лучником, який напередодні насмілився з ним сперечатися.

Відтак оголосили змагання лучників. Узяти в них участь наважилися вісім йоменів. 🍷

Розділ XIII

(...) Принц Джон зійшов зі свого трону, щоб роздивитися зблизька цих дібраних йоменів, частина яких була в убранні слуг короля. Задовольнившись цим оглядом свою цікавість, він почав шукати очима предмет своєї злості й побачив, що він стоїть на тому самому місці й з такою самою незворушною міною, як напередодні.

— Слухай, — сказав йому принц Джон, — я з твоєї нахабної белькотні здогадався, що ти не справжній майстер довгого лука; тепер бачу, що ти справді не важишся випробувати своє вміння перед такими бравими хлопцями, як ті, що онде стоять.

— З вашої ласки, пане мій, — відказав йомен, — я маю ще й іншу причину не стріляти, крім страху перед невдачею та ганьбою.

— Яка ж ця твоя друга причина? — спитав принц Джон, що чомусь, — певне, він і сам не зміг би пояснити чому, — відчував до цього чоловіка якусь пекучу цікавість.

— Бачте, я не знаю, — відповів йомен, — чи оті люди звикли стріляти в таку саму ціль, як я; а крім того, я не знаю, чи буде вашій милості приємно, коли й третій приз виграє людина, що мимохіть упала в вашу неласку.

Почервонівши, принц Джон запитав:

— А яке твоє прізвище, йомене?

— Локслі, — відповів той.

— Тоді, Локслі, ти стрілятимеш своєю чергою, коли всі оті йомени вже покажуть свою майстерність. Коли здобудеш приз, я ще від себе додаю двадцять золотих; а коли не здобудеш, із тебе стягнуть твоє зелене сукно й проженуть з арени, шмагаючи тятивами, як нахабного хвалька.

— А що як я відмовлюся стріляти на таких умовах? — спитав йомен. — Ви такий могутній, ваша милосте, і маєте стільки сторожі, що справді вам неважко роздягти мене й відшмагати, але примусити мене, щоб я натяг свій лук, ви не можете.

— Коли ти відмовишся від того, що я тобі чесно пропоную, — відповів принц, — начальник варти зріже з твого лука тятиву, зламає і лук, і стріли, а тебе вижене звідси як легкодуха й боягуза.

---

¹ Йомен — особисто вільний дрібний землевласник, який самостійно обробляє землю; слуга лицаря, феодала.

— Не дуже справедливі умови ставите ви мені, ваша високосте, — сказав йомен. — Примушуєте змагатися з найкращими лучниками Лестеру й Стаффордширу під страхом ганьби, якщо вони переможуть. Та що вдієш, задля вашої втіхи корюся наказові.

— Варта, пильнуйте його! — звелів принц Джон. — Він уже злякався, і я б не хотів, щоб він утік від випробі. А ви, хлопці, стріляйте сміливо: он у тім шатрі після змагання на вас чекатиме почесний олень і барильце вина.

Лучники насамперед кинули жеребок, у якому порядку стріляти, і кожен мав випустити по три стріли поспіль. Змаганням порядкував один з підлеглих розпорядників грища, бо два головних розпорядники втратили б повагу, якби опустилися до того, щоб наглядати за забавою простих йоменів.

Лучники один за одним виходили і хвацько, по-йоменському, випускали свої стріли. З двадцяти чотирьох стріл десять влучили в ціль, а решта вгородилися в мішень так близько від середини, що це теж можна було визнати за добрий постріл, як зважити відстань до мішені. З десяти стріл, що вгородилися в неї, дві у внутрішньому кружалі належали Губертові, лісничому на службі в Мальвуазена, і переможцем оголосили його.

— Ну, Локслі, — з лихою посмішкою мовив принц Джон до сміливого йомена, — спробуєш позмагатися з Губертом чи віддаси лука, перев'язь і сагайдак молодому розпорядникові?

— Коли інакше не можна, спробую свого щастя, — відказав Локслі, — тільки з умовою: якщо я двічі влучу в Губертову ціль, хай він один раз влучить у ту, що поставлю йому я.

— Справедливо, — погодився принц Джон, — і я тобі не відмовлю. А тобі, Губерте, якщо провчиш оцього хвалька, я насиплю повного рога сріблом.

— Людина може здобути тільки те, на що здатна, — відказав Губерт. — Але мій дід добре стріляв з довгого лука під Гастінгсом, і я сподіваюся, що не зганьблю його пам'яті.

Мішень замінили на свіжу — таку саму завбільшки. Губерт, як переможець у попередній випробі, мав право стріляти першим. Він прицілювся дуже старанно, довго вимірюючи оком відстань, а лука тримаючи в руці вже нап'ятого, з накладеною на тятиву стрілою. Нарешті ступив крок уперед, піднявши лука випростаною лівою рукою, так що його середина, затиснута в кулаку, опинилася проти обличчя, і правицею відтяг тятиву аж до свого вуха. Стріла свиснула в повітрі й устромилася у внутрішньому кружалі, але не в самій його середині.

Кадр з кінофільму «Балада про доблесного лицаря Айвенго»
(режисер С. Тарасов, 1982 р.)

— Ти не врахував вітерцю, Губерте, — озвався його супротивник, натягуючи лука, — а то влучив би краще.

З тими словами, ні на мить не загаявшись, щоб придивитися до мішені, Локслі ступив на визначене місце і пустив свою стрілу на вигляд так недбало, наче й не глянув на ціль. Він іще не договорив, як стріла вже злетіла з лука; вона влучила в мішень на два цалі¹ ближче, ніж Губертова, до білої цятки, що позначала центр. (...)

Губерт став на місце і, не зневаживши поради, одержаної від супротивника, врахував, наскільки треба, легесенький вітерець, що знявся тим часом: постріл був такий вдалий, що стріла влучила в саму серединку мішені.

— Губерт! Губерт! — загукав люд, більше прихильний до людини, відомої йому, ніж до якогось незнайомця. — У саме серце! У саме серце! Губерт переміг!

— Краще вже не стрелиш, Локслі, — сказав принц, образливо осміхаючись.

— А дайте-но я розколю його стрілу, — відказав Локслі. І, пустивши стрілу майже так само недбало, як і першу, всадив її в задній кінець суперникової, що розлетілася на скіпки. Люд, що стояв довкола, був такий приголомшений цією вправністю, що не зміг навіть виразити свій подив звичайним криком.

«Це, мабуть, сам диявол, а не людина з крові й плоти, — перешіптувались йому. — Такого лучника ще не бувало, відколи в Британії нап'яли першого лука».

— А тепер, — сказав Локслі, — я проситиму дозволу вашої милості поставити таку ціль, до якої ми звикли в північних краях, і запросити кожного хвацького йогомена, щоб спробував влучити в неї й заробити усмішку від тої любої дівчини, котра йому найбільше до серця. (...)

Локслі вернувся майже зразу з вербовим прутом футів² на шість завдовжки, прями́сіньким і трохи товщим за великий палець дорослого чоловіка. І заходився спокійнісінько обдирати з нього кору, водночас приказуючи, що просити доброго мисливця стріляти в таку велику ціль, як допіру ставлено йому, — це означає глумитися з його вправності. Як на нього, казав він, і взагалі в тому краю, де він виріс, це було б те саме, що стріляти в круглий стіл короля Артура, за який могло сісти шістдесят лицарів.

— Та в нас семирічна дитина влучила б у таку мішень тупою стрілою, — сказав він. — Але, — додав, уже неквапно простуючи до другого кінця арени й стромляючи вербовий кілок сторчма в землю, — того, хто влучить у цей прут за сотню ярдів³, я назву лучником, гідним носити лук і сагайдак перед королем, хай би то був сам силач король Річард. (...)

З тими словами він знову нап'яв лука, але пильно оглянув його й замінив тятиву, бо вона, мовляв, уже не зовсім гладенька: трохи

¹Ц а л ь (застар.) — те саме, що дюйм: міра довжини, що дорівнює 2,54 см.

²Ф у т — англійська міра довжини, що дорівнює 30,48 см.

³Я р д — англійська міра довжини, що дорівнює 91,44 см.

вистріпалася тими двома пострілами. Потім прицілився не кваплячись, а люди чекали безмовно, затамувавши дух. Лучник виправдав їхню гадку про його майстерність: стріла розщепила вербовий прут, у який він стріляв. Ураз залунав гучний крик захвату, і навіть принц Джон, вражений такою влучністю, на мить забув про свою нехоть до ймена.

— Оці двадцять золотих разом із рогом ти виграв чесно, вони твої. І ми додамо до них іще тридцять, якщо ти станеш до нас на службу, охоронцем нашої особи, і весь час будеш при нас. Бо ще ніколи твердіша рука не напинала тятиви й певніше око не спрямовувало стріли.

— Пробачте мені, вельможний принце, — відказав Локслі, — але я запряся, що як і піду коли на службу, то тільки до вашого брата — короля Річарда. Ці двадцять золотих я zostавляю Губертові, бо він сьогодні стріляв не гірше, ніж його дід під Гастінгсом. Якби він зі скромності не відмовився змагатися, то влучив би у верболозину так само, як і я.

Губерт похитав головою, неохоче приймаючи щедрий дарунок невідомого, а Локслі, що прагнув уникнути дальшого стеження, затерся в натовп, і більше його не бачили. (...)

Запитання і завдання до прочитаного

1. За якої історичної доби відбуваються описані в романі події? Чому нормани та англосакси ворогували між собою? Знайдіть відлуння цього протистояння в прочитаних уривках твору.
2. Яке враження справив на вас Бріан де Буагільбер? На яких рисах характеру цього героя наголошено в його портреті?
3. Перечитайте описи житла та зовнішності Седріка Сакса. Як у них розкрито вдачу цього персонажа? Обґрунтуйте свої спостереження цитатами з твору.
4. Розкажіть про двобої між Лицарем, Позбавленим Спадщини, та Бріаном де Буагільбером. За кого із цих воїнів уболівали глядачі? Чому?
5. Як ймен Локслі перемиг у змаганні лучників? Що він довів своєю перемогою? У якому з творів, прочитаних вами раніше, є подібний епізод? Чим відрізняються описи змагань лучників у цьому творі та в романі Скотта?
6. **Творча лабораторія.** Спробуйте спрогнозувати подальший розвиток подій у романі.

✿ Після турніру принц Джон влаштував пишний бенкет у замку Ашбі. А наступного дня Седрік, Ательстан і Ровена вирушили додому. Дорогою до них приєдналися Ісак та Ребека. Сакс і гадки не мав, що в паланкіні¹ єврейки лежить його тяжко поранений син.

На вузькій стежині процесію атакували перевдягнені в розбійників де Брасі та де Буагільбер зі своїми слугами: ще на банкеті де Брасі задумав викрасти Ровену й примусом з нею одружитися. Відтак подорожніх узяли в полон і доправили до замку Фрон-де-Бефа...

Слуги Сакса Гурт і Вамба кинулися по допомогу до лісових братів. Локслі та Чорний Лицар, який потоваришував з лісовиками, пообіцяли визволити бранців.

¹ Паланкін — криті ноші.

Тим часом Сакса та Ательстана зачинили у великій замковій залі. Барон Фрон-де-Беф і храмовник сподівалися отримати за знатних саксонців чималий викуп, тому поводитися з ними чемно. А от Ісак потрапив до жадливого підземелля. Погрожуючи старому тортурами, Фрон-де-Беф вимагав у нього тисячу фунтів¹ срібла, але той уперто відповідав, що не в змозі зібрати таку суму. Тоді барон наказав слугам розпочати катування... ❀

Розділ XXIII

❀ Кілька годин де Брасі витратив на те, щоб причепуритися й налаштуватися на зустріч з леді Ровеною. Опівдні він з'явився в покоях красуні. ❀

(...) Він привітався з Ровеною, скинувши оксамитову шапочку із золотим аграфом², що зображував архангела Михаїла, як той валить з ніг Князя Тьми. Потім чемним жестом показав дамі на канапу, але Ровена стояла нерухомо, і лицар, скинувши рукавичку з правої руки, ступив до неї, щоб підвести її туди й посадити. Але Ровена теж самим рухом віджилила пропоновану послугу й сказала:

— Коли вже я бачу перед собою свого тюремника, пане лицарю, — а обставини не дозволяють мені думати інакше, — то його бранці годиться стояти, поки вона не дізнається, яка буде її доля.

— Гай-гай, прекрасна Ровено! — відказав де Брасі. — Це ви бачите перед собою бранця, а не тюремника, і це з ваших прекрасних очей де Брасі має вичитати ту долю, якої ви ласкаво сподіваєтесь від нього.

— Я не знаю вас, пане, — відказала дама й гордо випросталась, як і належить ображеній гідності та вроді. — Я не знаю вас, і та безсоромна фамільярність, із якою ви звертаєтесь до мене, аж ніяк не виправдовує вчиненого насильства й розбою. (...)

— Що ви не знаєте мене, — відказав де Брасі, — це справді нещастя для мене, однак дозвольте сподіватися, що ім'я де Брасі іноді згадувалося, коли менестрелі³ й герольди славили подвиги лицарів чи то на турнірі, чи то на бойовищі.

— Тож і полишіть хвалити себе герольдам та менестрелям, пане лицарю, — сказала Ровена. — Це більш пасує до їхніх уст, ніж до ваших. Тільки скажіть мені, котрий з них прославить у пісні чи в хроніці турнірів вікопомну перемогу, здобуту сеї ночі над старим чоловіком та жменькою його боязливих слуг, і трофей переможця — нещасливу дівчину, привезену проти її волі до замку грабіжника?

— Ви несправедливі, леді Ровено, — збентежено кусаючи губи, відказав лицар, уже природнішим тоном, без перебільшеної галантності, до якої він удався на початку. — Самі ви не знаєте пристрасі й тому не знаходите виправдання чужому шаленству, дарма що нав'яне воно вашою ж таки вродою.

— Прошу вас, пане лицарю, — сказала Ровена, — обличити цю мову, таку заяложену устами волоцюг-менестрелів, що вона вже не пасує

¹ Фунт — тут: англійська міра ваги, що дорівнює 453,6 г.

² Аграф — застібка або пряжка на одязі.

³ Менестрель — мандрівний поет-музикант.

до уст лицарів чи дворян. Я справді мушу сісти, бо ви пустилися в такі затерті вислови, що їх у кожного вуличного співака є запас, якого вистачить від сьогодні до Різдва.

— Горда панно, — відказав де Брасі, роздратований тим, що його галантна мова не здобула йому нічого, крім зневаги, — горда панно, зараз ти й від мене почувеш горді слова. Знай же, що я зажадав твоєї руки в такий спосіб, який найбільш пасує до моєї вдачі. Але при твоїй вдачі тебе легше скорити зброєю, ніж доброзвичайністю та гречною мовою.

— Коли до гречної мови вдаються для того, — сказала Ровена, — щоб прикрити нею брутальність учинків, вона скидається на лицарський пояс круг стану нищого блазня. Я не дивуюся, що стриманість так вас дратує: для вас було б почесніше триматися одягу й мови розбійника, ніж приховувати розбійницькі вчинки за вдавано ласкавими словами та манерами.

— Ти дала мені добру пораду, панно, — погодився норман, — отож я скажу тобі рішучою мовою, яка найкраще виправдовує рішучі вчинки: ти вийдеш із цього замку тільки як дружина Моріса де Брасі або не вийдеш із нього зовсім. Я не звик до невдач у своїх задумах, та й не потребує шляхтич-норман виправдовувати свою поведінку перед дівчиною-саксонкою, яку він ушанував своїм сватанням. Ти горда, Ровено, — що ж, тим краще ти годишся мені за дружину. Яким іще шляхом зможеш ти підвестися до висоти почестей і до князівського становища, як не через одруження зі мною? І як іще зможеш ти визволитися із життя в жалюгідній саксонській stodолі, де сакси сплять разом зі свиньми, що становлять їхнє багатство, і посісти почесне місце, яке личить тобі й стане твоїм, серед усіх тих, кого в Англії вирізняє врода або підносить могутність?

— Пане лицарю, — відповіла Ровена. — Та stodола, яку ви так зневажаєте, була для мене житлом ще з раннього дитинства; і повірте мені: якщо я коли покину її, то тільки з тим, хто не привчився зневажати житло й звичаї, у яких мене виховано.

— Я розумію ваші слова, леді, — сказав Моріс де Брасі, — хоч ви, може, й думаєте, що вони надто темні для моєї голови. Але не мрійте про те, що Річард Левове Серце колись вернеться на свій трон, а вже поготів — про те, що Вілфред Айвенго, його улюбленець, колись підведе вас до підніжжя того трону, щоб вас привітали з нього як наречену фаворита. Інший жених, може, відчув би ревності, зачепивши цю струну; але мого твердого наміру не може змінити така дитинна й безнадійна пристрасть. Знайте, леді, що цей суперник у моїх руках і що тільки від мене залежить, чи розкриється таємниця його перебування в мурах замку Фрон-де-Бефа, чиї ревності виявилися б страшнішими за мої.

— Вілфред тут?! — зневажливо вигукнула Ровена. — Це така ж правда, як і те, що Фрон-де-Беф — його суперник.

Де Брасі якусь хвилю не спускав з неї очей. Тоді спитав:

— Невже ти справді не знала цього? Невже ти не знала, що Вілфреда Айвенго везли в паланкіні єврея — чудовий супровід для хрестоносця, чия міцна рука мала відвоювати Гроб Господень! — І він глузуливо засміявся.

— А коли він справді тут, — сказала Ровена, змусивши себе говорити байдужим тоном, хоч насправді аж тремтіла з тривоги й страху, яких не могла подужати в собі, — то в чому ж він суперник Фрон-де-Бефа і чого він має боятися, крім нетривалого полону та почесного викупу за лицарським звичаєм?

— Ровено, — мовив де Брасі, — невже й тебе зморочила спільна для всіх жінок омана-гадка, ніби суперництво може бути тільки через чари вашої вроди? Ти не знаєш, що існують іще ревності через честолюбство й багатства, не слабкіші за ревності кохання? І що наш господар Фрон-де-Беф скине зі свого шляху того, хто виступить проти його претензій на прекрасне баронство Айвенго так само рішуче, запально й безсоромно, як і тоді, коли суперникові віддала б перевагу якась голубоока панна? Але ти тільки усміхнися на мої зальоти, пані, — і поранений герой не матиме чого боятися Фрон-де-Бефа, хоч інакше тобі довелося б оплакувати його, бо він потрапив до рук людини, яка ніколи не знала жалощів.

— Урятуйте його, ради всього святого! — вигукнула Ровена, втрачаючи всю свою твердість від жаху перед небезпекою, що загрожувала її коханому.

— Я можу це зробити... і врятую. Такий мій намір, — відказав де Брасі, — бо коли Ровена погодиться стати нареченою Моріса де Брасі, то хто посміє здійснити руку на близьку їй людину, сина її опікуна, товариша її дитячих літ? Але цей захист тобі доведеться купити своєю любов'ю. Я не такий романтичний дурень, аби сприяти щастю чи відвертати нещастя того, хто є поважною перешкодою до здійснення моїх бажань. Уживи на його користь свого впливу на мене — і він буде в безпеці; відмовся це зробити — і Вілфред загине, а ти не станеш ближчою до волі.

— Твоя мова, — сказала Ровена, — має у своїй байдужій прямоті щось таке, що не в'яжеться з тими страхіттями, про які ти говориш. Я не вірю в те, що твої наміри такі ниці, ні в те, що твоя могутність така велика.

— Ну, то тиш себе цією гадкою, — відказав де Брасі, — поки час не покаже, що вона хибна. Твій коханий лежить поранений у цьому замку — той, кому ти віддаєш перевагу. Він — перепона на Фрон-де-Бефовому шляху до того, що Фрон-де-Беф любить дужче, ніж почесні й красу. Чи дорого коштуватиме Фрон-де-Бефові змусити свого суперника замовкнути навіки? Одного удару кинджала або кинутого дротика. А якби Фрон-де-Беф остерігся діяти так відкрито, досить шепнути лікареві, щоб напоїв пораненого не тим настоєм, що слід, або покоївці чи доглядачці, щоб забрала подушку в нього з-під голови, і Вілфред у своєму нинішньому стані загине й без проливу крові. Та й Седрік...

— Отже, і Седрік! — повторила за ним Ровена. — Мій шляхетний, великодушний опікун! Я заслужила те нещастя, що мене спіткало, бо за думками про його сина забула про нього і його долю!

— Доля Седріка теж залежить від твого слова, — сказав де Брасі, — і я полишаю тобі самій вирішувати її.

Досі Ровена грала свою роль у цій тяжкій сцені з непохитною мужністю, та це було тільки тому, що вона не вважала небезпеку поважною

й неминучою. (...) А коли Ровена побачила, що її воля, найменший вияв якої викликав пошану й увагу, тепер наштовхнулася на волю людини із сильною, запальною і рішучою вдачею, яка до того ж мала перевагу над нею й наважилася скористатись із тієї переваги, вона знітилася перед цією людиною. (...)

Розділ XXIV

❖ Сльози Ровени зворушили серце де Брасі, але не змусили його відступитися. Не знаючи, як заспокоїти бранку, він залишив її на самоті.

Тим часом Ребека, замкнена у високій замковій вежі, розмовляла зі служницею Фрон-де-Бефа. Ульріка (так звали стару) запевнила, що на дівчину чекає жахливе безчестя. Коли служниця пішла, Ребека ретельно обстежила свою в'язницю. Надії на втечу не було, тож дівчина могла сподіватися лише на Бога... Невдовзі до кімнати увійшов високий чоловік у розбійницькому вбранні. ❖

(...) — Не бери на душу такого гріха, — благала Ребека, — візьми викуп і зглянься над нами. Золото може дати тобі різні переваги, а коли скривдиш нас, тебе терзатимуть муки сумління. Усе, чого ти зажадаєш, мій батько дасть тобі. А коли ти вміло використаєш своє багатство, то з його поміччю скоро посядеш гідне місце серед чесних людей, дістанеш прощення за всі колишні провини і тобі не треба буде знову чинити гріх.

— Гарно сказано! — кинув розбійник французькою. Йому, певне, не до снаги було підтримувати розмову саксонською, як почала її Ребека. — Та знай, ясна леліє, що твій батько потрапив до рук дуже вправного алхіміка, котрий зуміє навіть іржаві ґратки в'язничної грубки обернути на срібло. Із шановного Ісака вичавлять усе, що він має цінного, байдуже, чи проситиму я і чи благатимеш ти. А свій викуп ти маєш заплатити вродю і коханням. Іншого мені не потрібно.

— Ти не розбійник, — так само французькою мовила Ребека, — жоден з них не відмовився б від такої пропозиції. Жоден розбійник у тутешньому краю не вміє говорити твоєю мовою. Ти не розбійник, а просто норман, певне, шляхетного роду. Благаю, вияви свою шляхетність і скинь цю страшну машкару жорстокості й насилля!

— Ти так добре вмієш угадувати, — промовив Бріан де Буагільбер, відслоняючи плащ від обличчя, — ти не звичайна собі ізраїльтянка. Якби ти не була така молода і вродлива, я назвав би тебе Ендорською чаклункою. Авжеж, я не розбійник, чарівна Шаронова Трояндо. Я той, хто скорше здатний прикрасити твої руки і шию перлами та діамантами, ніж позбавити тебе цих прикрас.

— То чого ж тобі від мене потрібно, як не багатство? — спитала Ребека. — Між нами не може бути чогось спільного: ти християнин, я єврейка. Наш союз був би однаково незаконним як для вашої церкви, так і для нашої синагоги.

— Достеменно так, — зі сміхом відповів храмовник. — Одружитися з єврейкою!.. Ні, хоч би вона була царицею Савською! До того ж знай, о чарівна дочко Сіону, що якби навіть найхристиянніший з королів запропонував мені руку своєї найхристияннішої доньки й дав за нею Лангедок

у посаг, я й тоді не міг би одружитися з нею. Моя обітниця забороняє мені кохати будь-яку дівчину інакше, як заради любові, — так я хочу кохати й тебе. Я лицар Храму. Поглянь, ось і хрест мого священного ордену.

— І ти важишся такої хвилини покликатися на нього?! — вигукнула Ребека.

— Яке тобі діло до того, що я роблю? — спитав храмовник. — Адже ти не віриш у цей благословенний символ нашого спасіння.

— Я вірю в те, чого мене вчили, — заперечила Ребека, — і нехай мене Бог простить, коли моя віра хибна. Та яка ж *ваша* віра, вельможний лицарю, коли, посилаючись на свою найбільшу святиню, ти маєш на думці порушити найурочистішу зі своїх обітниць? (...)

— Яка ти розумна, Ребеко! — вигукнув храмовник, добре розуміючи, що вона говорить правду; правила статуту його ордену під загрозою суворого покарання справді забороняли інтриги на зразок тієї, яку він задумав. Траплялися навіть випадки, коли за таке поганьблених лицарів виганяли з ордену. — Ти дуже розумна, проте кричати тобі доведеться надто гучно, аби твій голос було чути за мурами цього замку. А в цих стінах ти можеш плакати, стогнати, скільки хочеш гукати по допомогу, та марно — ніхто не почує. Одне лишень може врятувати тебе, Ребеко: скорися долі й перейди в нашу віру. Тоді ти піднесешся так високо, що багато хто з норманських вельможних дам позаздрить блиску і вроді коханої найхоробрішого із захисників святого Храму.

— Скоритися долі! — вигукнула Ребека. — Прийняти твою віру! А що ж це за віра, котра терпить такого ось негідника? Отакої! То ти найхоробріший войовник серед храмовників? Ти підлий лицар, чернець-кривоприсяжник і боягуз! Гребую тобою, зневажаю тебе! Бог Авраамів навіть у цих тенетах ганьби показав своїй дочці шлях до порятунку!

Після цих слів вона розчахнула заґратоване вікно, що виходило на горішній виступ вежі, вискочила на терасу й зупинилася на самісінькому її краю, над безоднею. Не сподіваючись на такий відчайдушний учинок, бо до тієї хвилини Ребека стояла непорушна, Буаґільбер не встиг ані стримати, ані зупинити її. Він спробував був кинутися до неї, але вона гукнула йому:

— Не руш із місця, гордий лицарю, або, коли хочеш, підійди! Та якщо ти ступиш бодай крок — я кинуся вниз. Мое тіло розіб'ється на камінні цього двору, але я не стану жертвою твоєї хтивої жаги.

Із цими словами Ребека піднесла до неба свої зціплені руки, начебто молилася, благаючи Бога помилувати її душу, перш ніж зважитися на фатальний стрибок. Храмовник завагався. Його рішучість, котра ніколи не відступала ні перед чиєю скорботою і не знала, що таке жалість, поглинув захват непохитністю Ребеки.

— Зійди, — попросив її храмовник, — зійди сюди, навіжена дівчино. Присягаюся землею, морем і небом, я не завдам тобі ніякої кривди! (...)

— Ну, гаразд, я вірю тобі, — мовила Ребека й, зіскочивши з тераси, зупинилася біля однієї з бійниць... — Тут я й стоятиму, — провадила вона далі, — а ти стій там, де стоїш. Але спробуй-но ступити до мене хоч би крок — і ти побачиш, що єврейка скорше довірить свою душу Богові, аніж свою честь — храмовникові.

Сміливість і горда рішучість, якими дихали всі риси прегарного обличчя, надали поставі, голосу й поглядів Ребеки такої шляхетності, що вона здавалася немов неземним створінням. У її очах не було й тіні вагання, щоби не пополотніли, жахаючись такої страшної і близької смерті; ба більше — упевненість, що тепер вона сама є владаркою своєї долі, залила рум'янцем її смагляве обличчя й осяяла блиском її очі. Гордому й мужньому Буагільберові здалося, що він іще не бачив такої натхненної й величної вроди.

— Помирімося, Ребеко, — запропонував він.

— Помирімося, коли на те твоя воля, — відповіла вона, — помирімося, але на такій відстані. (...)

Помовчавши хвилину, він провадив далі:

— Присягаюся Богом, Ребеко, жінка, котра вважає смерть кращою за безчестя, повинна мати горду й сильну душу. Ти мусиш стати моєю. Ні, не лякайся, — додав він, — я маю на увазі — мою з власного бажання, своєю волею. Ти мусиш погодитися поділити зі мною надії набагато ширші, ніж ті, що їх можна досягти з висоти королівського престолу. Вислухай мене, перш ніж даси відповідь, і зваж усе, перш ніж відмовитися. Твоя правда — лицар Храму втрачає і свої суспільні права, і можливість самостійної діяльності. Але ж навзамін він стає членом такої могутньої спілки, що перед нею може похитнутися навіть трон. Так само одна краплина дощу, впавши в море, стає складовою частинкою того могутнього океану, що гризе скелі й поглинає королівські флотилії. Така ж неосяжна і сила нашої грізної ліги, а я аж ніяк не останній серед членів цього могутнього ордену. Я в ньому один з головних зверхників і маю надію, що із часом можу дістати магістрів жезл. Мені не вистачало лишень спорідненої душі, яка могла б поділити зі мною мої мрії, — і в тобі я знайшов таку душу.

— І ти говориш це мені, жінці мого племені! — обурилася Ребека. (...)

— Я чую, як сурмлять у ріг. Може бути, що моя присутність доконечна. Подумай про те, що я сказав тобі. Прощавай! Я не проситиму в тебе вибачення за те, що погрожував тобі гвалтом, бо завдяки цьому пізнав твою душу. Тільки на спробному камені вивіряється щире золото. Незабаром ми ще поговоримо. (...)

❖ Фрон-де-Беф, де Брасі та Бріан де Буагільбер зібралися в залі. Фрон-де-Беф щойно отримав від розбійників листа з вимогою негайно звільнити всіх бранців. У разі відмови лісовики погрожували атакувати замок.

Фрон-де-Беф і його спільники вирішили звернутися по допомогу в Йорк, але не мали кого туди відрядити. Відтак вони повідомили розбійників, що полонені скоро загинуть, і порадили прислати священника для сповіді приречених. Цього священника змовники збиралися використати як посланця.

Однак розбійники виявилися хитрішими й відправили до замку Вамбу. Переводячий ченцем блазень не викликав підозр у Фрон-де-Бефа і безборонно потрапив до зали, у якій тримали Сакса та Ательстана. Не гаючи часу, він запропонував своєму господареві помінятися одягом, аби той зміг приєднатися до лісових братів, що невдовзі мали розпочати штурм. Незважаючи на неабиякий

ризик, Вамба зголосився залишитися в полоні замість Седріка. Зворушений такою відданістю, Сакс щиро подякував слугі й поквапився до виходу. Фрон-де-Беф не помітив підміни. Він передав удаваному ченцеві листа з проханням про допомогу й вивів його із замку.

Опинившись на волі, Седрік одразу приєднався до розбійників. З великим запізненням Фрон-де-Беф і його приятелі дізналися, що пошилися в дурні.

Нарешті розпочався наступ на замок. Розбійницьке військо очолили Чорний Лицар, Локслі та Седрік Сакс. Звуки бою долинули до кімнати, у якій лежав поранений Айвенго. Поруч із ним була Ребека: стара служниця Ульріка дозволила їй доглядати недужого. 🌸

Розділ XXIX

(...) Опинившись знову біля ліжка Айвенго, Ребека сама була здивована тій шаленій радості, яка охопила її, хоча їхнє становище було вкрай небезпечне, ба навіть безнадійне. Мацаючи його пульс і запитуючи про самопочуття, вона доторкалася до Айвенго так ніжно й говорила так ласкаво, що мимохіть виявляла набагато палкіше співчуття, ніж їй самій хотілося. Голос їй затинався, рука тремтіла, отож тільки холодне звертання Айвенго: «А, то це ти, ласкава дівчино?» — змусило Ребеку схаменутися й усвідомити, що почуття, яке охопило її, ніколи не може стати взаємним. З її грудей вихопилося легеньке зітхання. А проте, коли вона знову заговорила до пораненого, запитуючи, як він почувається, голос її звучав спокійно і приязно.

Айвенго відповів, що почувається набагато краще, ніж міг сподіватися. — І все завдяки твоїй управності, мила Ребеко! — додав він. (...)

Вона поквапилася розповісти Айвенго все, про що дізналася. (...)

Угорі, уздовж зубчастих стін, а також на вузьких і закручених сходах та в коридорах, що вели до бійниць та до інших місць оборони, лунав тупіт важкої і квапливої ходи озброєних слуг. Чулися голоси лицарів, що надихали своїх підлеглих і командували обороною, і ці голоси, брязкіт зброї й войовничі вигуки тих, хто одержував наказ, зливалися в один суцільний гук. Хоч які моторошні були ці згуки, провіщаючи щось іще страхітливіше, було в них, проте, щось урочисте, і шляхетна душа Ребеки не могла не відчутти цього навіть у хвилину страшної небезпеки. Очі її засяяли, хоча вся кров відринула від щік, і вона, тремтячи від жаху й захвату водночас, пошепки промовила, чи то сама собі, чи то звертаючись до Айвенго, слова зі священного тексту: «Скрегоче сагайдак, спис і щит виблискують... лунають голоси зверхників і вигуки!»

Та Айвенго, наче того бойового румака¹, палила нетерплячка, і він усією душею поривався в бій, який віщували ці войовничі згуки.

— Якби мені доповзти хоч до отого віконця, — казав він, — хоч подивитися, якою буде ця битва! Якби мені дістати лук і пустити стрілу або хоч раз рубонутися сокирою заради нашого визволення! Та все марно, все марно — я безсилий і беззбройний!

¹ Рума́к — старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.

— Не хвилюйся, шляхетний лицарю, — заспокоювала його Ребека. — Чуєш, як усе враз ущухло? Може, битви й не буде!

— Ти нічого не розумієш! — заперечив Айвенго. — Ця тиша означає тільки те, що всі вояки вже поставали на свої місця на мурах і тепер чекають нападу. Те, що ми чули, — то тільки далекий відгомін бурі. За кілька хвилин ти почувеш, як вона залютує тут з усією силою... Ой, якби ж то мені якось доповзти до того вікна!

Кадр з кінофільму «Айвенго»
(режисер Д. Кемфілд, 1982 р.)

— Така спроба зашкодить тобі, шляхетний лицарю, — зауважила Ребека, але, побачивши, який він страшенно збуджений, додала: — Я сама стану біля вікна і, як зумію, розповідатиму тобі, що там діється. (...)

Вона квапливо повідомила Айвенго подробиці, додавши:

— На узліссі суцільною стіною стоять лучники, проте вони в тіні, під деревами, і мало хто вийшов у відкрите поле.

— А які в них корогви? — спитав Айвенго.

— Я не бачу ні корогов, ні стягів, — відповіла Ребека.

— Чудасія! — пробурмотів лицар. — Іти приступом на таку фортецю — і не підняти ні корогов, ні стягів! Чи не видно принаймні їхніх проводирів?

— Найпомітніший лицар у чорному обладунку. Тільки він один озброєний з голови до ніг, і з усього видно, що всіма правує.

— Який девіз у нього на щиті? — спитав Айвенго.

— Щось на зразок залізної смуги впоперек щита і на чорному тлі — всяка колодка голубого кольору.

— Кайдани й закріпи блакитні, — виправив її Айвенго (вдаючись до висловів, усталених у геральдиці¹). — Не знаю, у кого міг би бути такий девіз, хоча відчуваю, що в цю хвилину він був би цілком прийнятний для мене самого! А що написано на щиті?

— На такий відстані я ледве бачу девіз, — відповіла Ребека, — та й то його видно лише тоді, коли сонце б'є просто в щит.

— А інших проводирів не бачиш? — допитувався поранений.

— Звідси я не бачу нікого, — сказала Ребека, — проте годі сумніватися, що на замок ідуть і з інших боків. Здається, вони рушили вперед. Наближаються... Господь Сіону, помилуй нас! Яке страшне видиво! Ті, що йдуть попереду, несуть величезні щити і дощані загороди. А решта посуваються за ними і, не зупиняючи ходи, напинають луки. Ось вони підняли луки. Мойсеїв Боже, прости створених тобою!

Її розповідь нагло перебила сурма — знак іти на приступ. (...)

¹ Геральдика — тут: система соціального кодування, заснована на гербових зображеннях, емблемах, кольорах.

Лучники, що звикли, вештаючись у лісах, майстерно орудувати луком і стрілами, діяли так «однокупно», як це називали в давнину, що жодна шпарина, де б захисники замку з'являлися хоча б на мить, не уникнула влучних стріл завдовжки десь із цілий ярд. Стрілянина була така рясна і невпинна, що стріли падали, наче град, хоча кожна з них мала свою ціль. Вони десятками шугали в кожну бійницю чи амбразуру, у кожне вікно, де міг випадково бути хтось із захисників, і дуже скоро двох чи трьох захисників було вбито й кількох поранено. Але прибічники Реджинальда Фрон-де-Бефа та його союзники, цілком покладаючись на своє зразкове озброєння та неприступність фортеці, виявили в захисті стійкість, гідну шаленства обложників. На хмару стріл, що безперестану сипалися на них, вони відповідали пострілами зі своїх арбалетів, луків, пращ та інших метавок. Обложники користувалися дуже ненадійним прикриттям і тому зазнали набагато більших утрат, аніж обложені. Сичання стріл і метавок супроводжували голосні вигуки, що відзначали кожну значну подію — втрату чи досягнення з того чи з того боку. (...)

Ребека знову визирнула й майже в ту саму мить вигукнула:

— Святі пророки! Фрон-де-Беф стявся з Чорним Лицарем! Вони сам на сам б'ються в проломі, а решта тільки дивляться на них і горлають. Боже праведний, заступися за гноблених і полонених!

Нараз вона скрикнула:

— Він упав!

— Хто впав? — спитав Айвенго. — Заради Пресвятої Діви, скажи, хто впав?

Лицар-гамплієр. XII ст.

— Чорний Лицар, — ледь чутно мовила Ребека та одразу ж радісно і схвильовано загукала: — Ні, ні, дяка тобі, боже битв! Він знову скочив на ноги і б'ється так, начебто в одній його руці прихована сила двадцятьох. Його меч зламався навпіл... Він вихопив сокиру в одного з йоменів... Удар за ударом відпирає він барона Фрон-де-Бефа. Велетень хилиться і здригається, наче дуб під сокирою дроворуба. Упав!.. Упав!

— Хто? Фрон-де-Беф?! — скрикнув Айвенго.

— Так, Фрон-де-Беф! — відповіла Ребека. — Його люди метнулися йому на допомогу. На чолі їх став гордий храмовник. Спільними зусиллями вони змушують Чорного Лицаря зупинитися. Тепер потягли Фрон-де-Бефа на внутрішнє подвір'я замку.

— Обложники прорвалися крізь оgorожу? — допитувався Айвенго.

— Авжеж, авжеж, прорвалися! — вигукнула Ребека. (...)

— Святий Георгію, допоможи нам! — вигукнув лицар. — Невже ці зрадливі йомени відступають?

— Ні, — заперечила Ребека, — вони поводяться, як личить хоробрим йоменам. Тепер ось Чорний Лицар зі своєю величезною сокирою підступає до воріт, рубає їх. Гук від цих ударів можна розчути крізь гамір і крики битви. Йому на голову кидають з мурів каміння й колоди. Та відважний лицар не звертає на них аніякісінької уваги, начебто це пух або пір'я!

— Присягаюся святим Йоанном, — підвівшись на лікті, радісно мовив Айвенго, — я гадав, що в цілій Англії тільки один лицар здатний на таке діло!

— Брама двигтять! — провадила Ребека далі. — Ось вона тріснула, розпадається під його ударами... Вони вдерлися через пролом, захопили вежу! О Господи, хапають захисників і кидають їх у рів з водою! О люди, якщо у вас залишилося хоча б щось людське, згляньтесь на тих, що не здатні вже опиратися вам! (...)

— Ох, Ребеко, — відповів Айвенго, — ти й уявити собі не можеш, як важко воявнику, досвідченому в лицарських подвигах, бути бездіяльному, начебто він якийсь чернець або жінка, тимчасом як круг нього здійснюють героїчні вчинки інші! Адже бій — то наш хліб щоденний, дим бойовиська — те повітря, що ми ним дихаємо! Ми живемо, хочемо жити не інакше як в ореолі перемоги і слави! Такі закони лицарства, ми присяглися виконувати їх і жертвуємо заради них усім, що дороге нам у житті.

— Гай-гай, хоробрий лицарю, — мовила красуня єврейка, — то що ж це, як не жертви демонові суетності й самоспалення перед Молохом! Що буде вам винагородою за всю кров, що ви її пролили, за всі труди і незгоди, що ви їх зазнали, за ті сльози, що до них спричинилися ваші діла, коли смерть зламає ваші списи й випередить найпрудкішого з ваших румаків?

— Що буде винагородою?! — вигукнув Айвенго. — Як що? Слава! Слава! Вона позолотить наші могили й увічніть наше ім'я!

— Слава? — перепитала Ребека. — Невже ж отой заіржавілий панцир, що висить у подібі жалобного герба над темним, вогким лицаревим склепом, чи ота понівечена подоба з напівзатертим написом, що його неосвічений чернець заледве може прочитати, наставляючи мандрівника, — невсе оце вважають гідною винагородою за зречення всіх ніжних стосунків, за ціле життя, що минуло в лихих пригодах заради того, аби чинити лихо іншим? (...)

— Присягаюся, — перебив її, не дослухавши до кінця, лицар, — ти, дівчино, говориш про те, чого тобі не дано знати! Ти хотіла б загасити чистий світильник лицарства, з допомогою якого тільки й можна розпізнати, що шляхетне, а що нище. Лицарська наснага відрізняє хороброго воявника від простолюдця й від дикуна; вона вчить нас цінувати своє життя значно нижче, ніж честь, не зважати ні на які нестатки, турботи і страждання, не боятися нічого, крім неслави. Ти не християнка, Ребеко, тому й не здатна пізнати тих шляхетних почуттів, котрі хвилюють душу

дівчини, коли її коханий іде на високий подвиг, щоб засвідчити силу свого кохання. Лицарство! А чи знаєш ти, дівчино, що воно є джерелом найчистіших і найпляретніших прихильностей, підпорою пригноблених, захистом скривджених, твердиною захисту супроти сваволі владарів! Без нього честь дворянина була б пустим звуком. Свобода теж знаходить своїх найкращих заступників у списках і мечях лицарів! (...)

✦ Фрон-де-Бефа було смертельно поранено. Товариші поклали його в замковій залі й знову стали до бою. Барон помирав у тяжких фізичних і душевних муках, шкодуючи, що не може сповідатися в численних злочинах. Аж тут до нього навідалася служниця Ульріка. Нагадавши про всі приниження, яких вона, спадкоємиця давнього шляхетного роду, зазнала від Фрон-де-Бефа та його батька, стара повідомила, що підпалила замок. Невдовзі вогонь оточив ложе, на якому сипав прокльонами безпорадний барон. У пожежі загинула й Ульріка.

Бій тривав. Де Брасі мужньо захищався, але зрештою Чорний Лицар узяв його в полон. Айвенго, леді Ровену та Ісака було врятовано. Лише Ребеку не вдалося вирвати з рук храмовника — він забрав дівчину до монастиря Темплстоу, що був осідком лицарів Храму.

Уранці лісові розбійники й звільнені бранці зібралися біля священного дуба, щоб відсвяткувати перемогу. Седрік подарував свободу слугам Вамбі та Гурту, а Чорний Лицар відпустив на волю де Брасі. На прощання Локслі дав Чорному Лицарю мисливський ріг, що будь-якої хвилини міг скликати на допомогу лісових братів.

Наступного дня де Брасі дістався Йоркського замку, де перебував принц Джон. Він розповів про розгром замку Фрон-де-Бефа і повідомив, що Чорний Лицар є королем Річардом. Приголомшений принц віддав наказ потайки схопити брата, але де Брасі відмовився його виконувати. Узяти на себе цю чорну справу зголосився Вальдемар Фіц-Урс.

Тим часом Ісак прибув до Темплстоу, щоб викупити Ребеку, але, на біду, натрапив там на великого магістра Луку Бомануара. Цей суворий чоловік прибув з метою очистити орден тамплієрів від розпусти й вседозволеності. Звістка про те, що в монастирі знаходиться єврейська дівчина, викрадена одним з лицарів Храму, обурила великого магістра.

Утім, його зовсім не цікавили ані доля Ребеки, ані відновлення справедливості. Замість покарати злочинця, Бомануар переклав усю провину на плечі бідолашної дівчини. Він заявив, що храмовник учинив зле не з власної волі, а під впливом диявольських чар молодій єврейки. Аби довести її провину, магістр організував суд, на якому брехливі свідки навели численні «факти» чаклунства Ребеки.

Під час цього лицемірного судилища дівчина поводитися надзвичайно мужньо, на відміну від Буагільбера, який так і не наважився сказати правду. Не визнавши своєї провини, Ребека скористалася останньою можливістю врятуватися — правом Божого суду. За законом, звинувачену могли виправдати, якщо її захисник у двобої перемаже храмовника. У разі відсутності такого захисника або його поразки Ребеку мали стратити як чаклунку. Для пошуків оборонця дівчині було надано лише два дні. Про все це Ребека сповістила батькові, і той кинувся розшукувати Айвенго.

Тим часом Буагільбер спробував переконати дівчину втекти з монастиря разом з ним. Розуміючи, що за порятунок доведеться платити прихильністю, Ребека рішуче відмовилася. ❀

Розділ XI

❀ Чорний Лицар їхав лісом у супроводі Вамби. Несподівано на них напав загін озброєних вершників. Чорний Лицар мужньо прийняв бій. ❀

(...) Хоч які хоробрі були його супротивники, а проте позадкували від могутньої руки, кожен помах якої звістував їм смерть. Здавалося, ніби він сам подолає всіх ворогів. Аж тут наспів лицар у синьому обладунку, який досі тримався віддалік; він підстрожив коня і, наставивши списа не на вершника, а на коня, смертельно вразив цю благородну тварину.

— Це підступний удар! — вигукнув Чорний Лицар, коли кінь упав набік, потягнувши його за собою.

Ту ж мить Вамба засурмив у ріг: усе сталося так швидко, що він не встиг зробити цього раніше. Несподіваний звук рога примусив убивць сахнутися назад, а Вамба, байдуже, що був погано озброєний, не роздумуючи кинувся вперед і допоміг Чорному Лицареві підвестися.

— Не соромно вам, ниці боягузи?! — вигукнув лицар у синьому панцирі, певне, проводир. — Чи не розбіглися ви від звичайного ріжка, у який здумалося засурмити блазневі?

Підбадьорені цими словами, вони знову кинулися на Чорного Лицаря, що, притулившись до стовбура товстого дуба, відбивався самим мечем. Підступний лицар озброївся тим часом іншим списом і, дочекавшись хвилини, коли його могутній супротивник був змушений відбиватися на всі боки, помчав на нього, наміряючись пришпилити його списом до дерева. Та Вамба й цього разу став йому на заваді. Не маючи великої сили, але будучи спритним, блазень скористався з того, що бійці, захопившись боротьбою з лицарем, не звертали на нього уваги, й устиг запобігти нападу Синього Лицаря, покалічивши ноги його коня ударом меча. Кінь і вершник попадали на землю. Проте становище Чорного Лицаря й далі було вкрай небезпечним, бо на нього з усіх боків нападали озброєні з голови до ніг воїни. Він, і на мить не зупиняючись, боронився від напасників мечем і вже почав знемагати від втоми, аж тут влучна стріла пробила і вклала на місці одного з найдужчих його супротивників. Ту ж мить на галявину під проводом Локслі й веселого самітника висипала юрма йоменів. Вони одразу ж устряли в бій, і незабаром негідники всі як один полягли вбиті або смертельно поранені. (...)

Блазень підбіг до проводиря вбивць, що лежав, привалений конем, і так забився, що не міг ані бігти, ані боронитися.

— Ну ж бо, хоробрий вояче, — сказав Вамба, — дай-но я прислужуся тобі зброю, як уже прислужився конюхом. Я тебе з коня зняв, я з тебе і шолом зніму.

Кажучи це, він досить безцеремонно зняв шолом з голови Синього Лицаря, і перед очима в усіх з'явилися сиві кучері й обличчя, що його Чорний Лицар аж ніяк не сподівався побачити за таких обставин.

— Вальдемаре Фіц-Урс! — зчудовано вигукнув він. — Що могло спонукати людину твого стану і твоєї доброї слави взятися до такого ганебного діла?

— Річарде, — звівши на нього очі, відповів полонений лицар, — погано ж ти розумієшся на людях, якщо не знаєш, до чого можуть довести честолюбство і мстивість.

— Мстивість? — перепитав Чорний Лицар. — Таж я ніколи не кривдив тебе. За що ти помщаєшся мені?

— За мою дочку, Річарде, з якою ти не захотів узяти шлюб. Хіба це не достатня образа для нормана не менш високого роду, ніж твій? (...)

— Ти не просиш пощади, Вальдемаре? — спитав король.

— Хто втрапив у пазурі до лева, той знає, що це було б марно, — відповів Фіц-Урс.

— То бери її непрохану, — мовив Річард, — лев не живиться падлом. Дарую тобі життя, але з тією умовою, що протягом трьох днів ти покинеш Англію, поїдеш і заховаєш свою ганьбу у своєму норманському замку й ніколи не насмілишся згадувати ім'я Джона Анжуйського у зв'язку з цим підступним злочином. Якщо виявиться, що ти перебуваєш на англійській землі пізніше за цей визначений термін, ти загинеш; а якщо найменшим натяком кинеш тінь на честь мого дому, присягаюся святим Георгієм, ти не втечеш від мене й не порятуєшся від мене навіть у церкві! Я повішу тебе на вежі твого власного замку на поживу воронам... Локслі, я бачу, твої йомени вже встигли переловити коней. Дайте одного коня цьому лицареві й відпустіть його з миром!

— Коли б я не думав, що чую голос, якому повинен беззаперечно коритися, — відповів йомени, — я залюбки послав би вслід цьому негіднику добрячу стрілу, аби увільнити його від довгої подорожі.

— У тебе англійська душа, Локслі, — сказав Чорний Лицар, — і ти чуттям угадав, що мусиш мені коритися. Я Річард, король англійський!

Зачувши ці слова, промовлені з величчю, гідною високого становища і благородної вдачі Річарда Левове Серце, усі йомени вклякли перед ним, шанобливо виказуючи свою вірність і просячи в нього прощення за свої провини.

— Устаньте, друзі мої, — милостиво промовив Річард, дивлячись на них зі звичайною привітністю, що встигла загасити полум'я раптового гніву. Його обличчя ще пашіло від напруги, та вже нічим не нагадувало про нещодавню шалену сутичку. — Устаньте, друзі мої! Вашу сваволю як у лісах, так і в чистому полі спокутує вірна служба, яку ви виявили моїм нещасним підданцям під мурами Торкілстона, а також те, що сьогодні ви виручили з біди вашого короля. Устаньте, мої васали, і будьте мені завжди вірними підданцями. А ти, хоробрий Локслі...

— Не звіть мене вже Локслі, володарю, і знайте те ім'я, котре сьогодні відоме багатьом і, цілком можливо, що його вже чула й ваша величність... Я Робін Гуд із Шервудського лісу.

— Отже, це ти — король розбійників і ватаг лісових одчайдухів? — сказав король. — Хто ж не знає твого імені! Слава про тебе дійшла й до Палестини! Та будь певен, мій славний розбійнику, жоден учинок, сподіяний за моєї відсутності й у породжені нею неспокойні часи, не буде поставлено тобі на карб як провину. (...)

❖ Чорний Лицар і Айвенго приїхали до Сакса. Дізнавшись, що Чорний Лицар — це Річард Левове Серце, Седрік розгубився, але отямившись, визнав владу короля й помирився із сином. Ательстан, з яким Седрік мріяв одружити свою вихованку, відмовився від шлюбу, пояснивши це тим, що Ровена й Айвенго давно кохають одне одного. Відтак щасливий Седрік з легкою душею дав згоду на їхнє весілля.

Тим часом Ісак передав Айвенго листа від Ребеки. Попри фізичну слабкість, юнак одразу вирушив у дорогу. Надвечір другого дня навколо арени прецепторії¹ зібралось чимало глядачів... ❖

Розділ XLIII

(...) Відолашну Ребеку підвели до чорного стільця, що стояв поряд із вогнищем. Глянувши на страхітливе місце страти, не менш жахливої для уяви, ніж нестерпно болісної для тіла, вона здригнулася, заплющила очі й, мабуть, молилася, бо видно було, як ворухаться її губи; та вголос не промовила й слова. За хвилину вона розплющила очі, пильно глянула на вогнище, начебто хотіла досягнути думкою лиху долю, яка чекала на неї, а тоді поволі відвела очі.

Тим часом великий магістр посів своє місце, і, коли всі лицарі, суворо дотримуючись кожен свого звання, поставали обіч нього й за ним, пролунали гучні й протяглі звуки сурм, сповістивши, що суд зібрався й починає свою роботу. (...)

Знову зазвучали сурми, і герольд, вийшовши на арену, голосно вигукнув:

— Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар Бріан де Буа-гільбер, готовий стятися з будь-яким вільнонародженим лицарем, котрий захоче виступити на захист єврейки Ребеки, якій подаровано право виставити за себе перебійця на двобої. Такому її заступнику присутній тут превелебний і звитяжний владика й великий магістр дозволяє битися на рівних правах, надаючи йому однакові умови щодо місця, напрямку сонця і вітру й усього іншого, що стосується цього чесного двобою.

Знову пролунали сурми, а тоді залягла тиша... (...)

Тим часом герольд казав Ребеці:

— Дівчино, шляхетний і превелебний владика і великий магістр звелів запитати: чи є в тебе заступник, який виявив бажання стати від твого ім'я на герць? Чи, може, ти визнаєш себе справедливо засудженою до страти?

— Перекажіть великому магістрові, — відповіла Ребека, — що я наполягаю на своїй невинності, не визнаю, що я заслуговую страти, і не хочу сама бути винною в пролитті власної крові. Скажіть йому, що

¹ Прецепторія — укріплений монастир тамплієрів; місцевий орган управління справами ордену.

я вимагаю відкласти виконання присуду, наскільки це допускають його закони, і зачекаю, чи не пошле мені заступника милосердний Бог, до якого я волаю в годину моєї надзвичайної скрути. Та коли мине призначений термін і не буде в мене заступника, то нехай здійсниться свята воля Божа!

Герольд повернувся до великого магістра й переказав йому Ребеччину відповідь.

— Нехай Бог боронить, — сказав Лука Бомануар, — аби хтось міг поскаржитися на нашу несправедливість, хоч би то був чи єврей, чи поганин! Поки вечірні тіні не проляжуть із заходу на схід, ми почекаємо, чи не з'явиться заступник цієї нещасної жінки. А коли сонце поверне на захід, нехай вона готується до смерті.

Герольд переказав Ребеці магістрові слова. Вона покірно кивнула головою, склала руки на грудях і звела очі до неба, начебто шукаючи там помічі, якої навряд чи могла сподіватися на землі. У цю страшну хвилину вона почула Буагільберів голос. Він говорив пошепки, та вона здригнулася, і його мова набагато більше стривожила її, аніж герольдові слова.

— Ребеко, — сказав храмовник, — ти мене чуєш?

— Мені немає до тебе ніякого діла, жорстокосердий, — відповіла нещасна дівчина.

— Нехай так, але ти розумієш, що я кажу? — провадив далі храмовник. — Я сам лякаюся звуків свого голосу і не зовсім розумію, де ми тепер і задля чого опинилися на арені. Ця загорожа, арена, стілець, на якому ти сидиш, оберемки хмизу... Я знаю, навіщо це все, та не годен уявити, що це дійсність, а не страшне видиво. Воно сповнює розум страхітливими образами, але не переконує його в їхній реальності.

— Мій розум і всі мої почуття, — сказала Ребека, — переконують мене, що це вогнище має спалити моє тіло й відкрити мені болючий, але недовгий перехід до кращого світу. (...)

— Слухай, Ребеко, — натхненно промовив Буагільбер, — ти маєш змогу врятувати своє життя і свободу, і про це й уявлення не мають усі ці негідники та священики. Швидше сідай мені за спину, на мого Замора, шляхетного коня, він іще жодного разу не зрадив свого вершника. Я виграв його у двобої проти султана трапезундського. Сідай, кажу тобі, до мене за спину, і за годину ми втечемо від будь-якої погоні. Перед тобою відкриється новий світ радощів, а мені — нове поле слави.

— Спокуснику, — сказала Ребека, — іди геть! Навіть цієї миті тобі несила хоча б на волосину похитнути мою постанову. Навколо мене самі вороги, але ти серед них — найстрашніший. Іди, Бога ради!

Альберт Мальвуазен, стривожений і занепокоєний їхньою занадто тривалою бесідою, під'їхав, щоб припинити розмову.

— Вона зізналася у своєму злочині, — запитав він Буагільбера, — чи й досі затялась і заперечує?

— Саме так — затялась і заперечує, — відповів Буагільбер.

— Якщо так, наш шляхетний брате, — сказав Мальвуазен, — тобі залишається одне — стати на своє місце і почекати, поки звечоріє. Поглянь, тіні вже довшають. (...)

Загальна думка схилилася до того, що ніхто за єврейку, та ще й звинувачену в чаклунстві, не заступиться, а лицарі, яких підбурив Мальвуазен, зашепотілися, що час би вже оголосити, що Ребечина запорука програна. Та в цю хвилину на полі з'явився лицар, що чимдуж мчав до арени. Сотні голосів загорлали: «Заступник, заступник!» — і, незважаючи на забобонний страх перед чаклункою, натовп гучно вітав лицаря, що заїхав за огорожу арени. Проте, роздивившись його зблизька, глядачі були розчаровані. Його кінь, проскакавши учвал багато миль¹, здавалося, падав від втоми, та й сам вершник, що так відважно примчав на бойовище, ледве тримався в сідлі через те, що був або недужий, або зморений, або й від того й від того водночас.

Кадр з кінофільму «Айвенго»
(режисер Д. Кемфілд, 1982 р.)

На герольдову вимогу оголосити своє ім'я, стан і мету свого прибуття лицар відповів сміливо й відверто:

— Я, добрий лицар шляхетного роду, приїхав, щоб мечем і списом виправдати дівчину Ребеку, дочку Ісака з Йорка, довести, що вирок, оголошений їй, несправедливий і не має під собою жодних підстав, а також оголосити сера Бріана де Буагільбера зрадником, убивцею і брехуном і, щоб потвердити це, ладен стятися з ним на цій арені й перемогти з Божою поміччю, заступництвом Богородиці та святого Георгія.

— Передусім, — сказав Мальвуазен, — прибулець має довести, що він справді лицар і почесного роду. Наш орден не дозволяє своїм захисникам виступати проти безіменних людей.

— Мое ім'я, — відказав рицар, відкриваючи забороло свого шолома, — відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій старовинніший за твій. Я Вілфред Айвенго.

— Зараз я не стану з тобою битися, — глухим, зміненим голосом сказав Буагільбер. — Залікуй спершу свої рани, дістань кращого коня, і тоді, може, я вважатиму за гідну для себе справу вибити з твоєї голови дух хлопчачої хвальковитості.

— Отже, пихатий храмовнику, — сказав Айвенго, — ти вже забув, що двічі був повергнутий моїм списом? Згадай бойовище в Акрі, згадай турнір в Ашбі! Пригадай, як ти похвалявся в залі для гостей у Ротервуді й виклав свій золотий ланцюг проти мого хреста з мощами як запоруку того, що битимешся з Вілфредом Айвенго заради твоєї втраченої честі. Присягаюся моїм хрестом і святинею, яка зберігається в ньому, що, коли ти зараз же не зітнешся зі мною у двобої, я ославлю тебе як боягуза в усіх дворах Європи й у кожній прецепторії твого ордену!

¹ Мілья — тут: англійська міра довжини, що дорівнює 1,523 км.

Буагільбер, вагаючись, глянув на Ребеку, а тоді розлючено вигукнув, звертаючись до Айвенго:

— Саксонський собако, бери свого списа й готуйся до смерті, що її сам на себе накликав! (...)

Великий магістр, що весь час тримав у руці Ребеччину рукавичку, нарешті кинув її на бойовище і промовив фатальне слово:

— Починайте!

Загули сурми, і лицарі чимдуж помчали один на одного. Як усі й гадали, зморений кінь Айвенго і сам знесилений вершник упали, не встоявши перед влучним списом храмовника та натиском його баского коня. Усі передбачали такий кінець змагання. Та, незважаючи на те, що Вілфредів спис лише ледь доторкнувся до щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буагільбер похитнувся в сідлі, виковзнув зі стремен і впав на арену.

Айвенго вивільнив з-під коня ногу і швидко підвівся, прагнучи спробувати щастя з мечем у руках. Проте суперник не підводився. Айвенго поставив йому на груди ногу, притулив кінчик меча до його горла і звелів здаватися, бо інакше погрожував смертю. Буагільбер не відповідав.

— Не вбивай його, пане лицарю! — вигукнув великий магістр. — Дай йому висповідатися й дістати розгрішення, не губи і душу, і тіло. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на бойовище і наказав зняти шолом з переможеного лицаря. Очі Буагільбера були заплющені, й обличчя ще пашіло багрянцем. Поки всі здивовано дивилися на нього, очі його розплющилися, але погляд зупинився й потьмянів. Обличчя втратило рум'янець і вкрилося мертвотною блідістю. Не вражений списом свого супротивника, він помер як жертва власних непогамованих пристрастей.

— Оце воістину суд Божий, — мовив великий магістр, звівши очі до неба. (...)

❖ Ребеку було врятовано. Після вінчання Айвенго й Ровени вона разом з батьком покинула Англію. ❖

Переклад Ю. Лісняка та Г. Лозинської

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть розмову, що відбулася між де Брасі та Ровеною. Чи вдалося, на вашу думку, лицареві зламати волю саксонки?
2. Про що говорили Бріан де Буагільбер і Ребека? У який момент їхньої розмови свавільний лицар відчув повагу до дівчини? Чому він вирішив розповісти Ребеці про свої життєві плани? Як поставилася до цього героїня?
3. Як поводитися Ребека під час штурмування замку? У чому виявилася жертвність її кохання до Айвенго? Чи оцінив лицар відданість дівчини? Обґрунтуйте свою думку.
4. Розкажіть про останній двобій між Буагільбером і Айвенго. Чи можна вважати перемогу Айвенго виявом вищої справедливості? Чому?

5. Порівняйте образи Ровени та Ребеки. Яка із цих героїнь вам більше сподобалася? Чому?

6. Які відомості про середньовічну Англію ви почерпнули з роману «Айвенго»? Які негативні явища суспільного життя зображено у творі?

7. **Подискутуймо!** Кого нині називають справжніми лицарями? Чи існують такі люди сьогодні?

8. **Робота в парах.** Кому з героїв роману «Айвенго» належать слова «Тільки на спробному камені вивіряється щире золото»? Які думки викликало у вас це висловлювання?

9. **Групова робота.** Перечитайте епізод, у якому Ребека стежить за штурмуванням замку. Розділившись на дві групи, виконайте одне із запропонованих завдань.

A. Навколо яких питань виникла суперечка між Ребекою та Айвенго? Хто з них, на вашу думку, правий? Обґрунтуйте свою позицію.

B. В епізоді, який ви щойно перечитали, штурм замку описує Ребека. Поясніть, навіщо автор вдався до такого прийому. Що змінилося б у картині бою, якби її відтворював оповідач?

10. **Творча лабораторія.** Напишіть твір на одну із запропонованих тем: «Мій улюблений герой (моя улюблена героїня) в романі В. Скотта «Айвенго»»; «Чи існують лицарі сьогодні?»; «Коли слабка жінка стає сильнішою від могутнього лицаря... (За романом «Айвенго» В. Скотта)».

ВІРШІ, ОПАЛЕНІ ВОГНЕМ ВІЙНИ

Літературний багаж. Назвіть свої улюблені літературні твори, присвячені Другій світовій війні. У чому, на ваш погляд, полягає їхня цінність?

1 вересня 1939 р. гітлерівська Німеччина розв'язала Другу світову війну, яка тривала до 2 вересня 1945 р. Цю війну було визнано наймасштабнішою в історії людства, адже за площею бойових дій, кількістю жертв і жорстокістю вона перевершила всі попередні збройні конфлікти. Мільйони загиблих, тисячі знищених міст і сіл, сотні розорених музеїв і церков...

Пам'ять про ті лиховісні часи та незламний людський дух закарбувалася в численних літературних творах. І особливе місце серед них посідають вірші, написані свідками й учасниками подій, які відбувалися в різних куточках охопленого війною світу.

Альфред
Маргул-Шпербер
(1898—1967)

Видатний німецькомовний поет, перекладач, автор збірок «Параболи ландшафту», «Таємниця і зречення», «Свідок часу», «Перспектива і ретроспектива», «Розплющеними очима», «Діяння і мрії» Альфред Маргул-Шпербер (справжнє прізвище — Шпербер) народився в єврейській сім'ї на Буковині. Навчався поет у Чернівецькій гімназії.

Під час Першої світової війни родина Шперберів перебралася до Відня, а невдовзі Альфреда було відправлено на Східний фронт. Там він написав пацифістський¹ цикл віршів «Болючий час». Після війни поет повернувся до Чернівців, де студіював юриспруденцію і продовжував займатися літературною творчістю.

Протягом 1920—1924 рр. Маргул-Шпербер здійснив подорожі до Франції та Америки, у яких познайомився з багатьма відомими письменниками й перекладачами. Ці контакти відіграли важливу роль у його літературному розвитку. Проте художня творчість не приносила статків, тож Шпербер мусив працювати вуличним торговцем, робітником-металістом, мийником посуду, клерком тощо. Повернувшись із мандрівок, він редагував місцеву газету в Чернівцях, а згодом переїхав до Південної Буковини, де служив секретарем на ковбасній фабриці. Увесь цей час Шпербер публікував свої вірші.

У 1940 р. через російську окупацію поет емігрував до Бухареста. Заступництво друзів врятувало Шпербера від нацистських таборів. Однак доля одноплемінників, послідовно винищуваних гітлерівцями, так само, як і страждання інших народів під час Другої світової війни, увійшла в плоть і кров його поезії.

Літературна кухня

Цій темі Шпербер присвятив і вірш «Про назву концтабору Бухенвальд». Згаданий у назві твору концтабір знаходився неподалік від міста Веймара — одного з найважливіших культурних осередків Німеччини. Гітлер любив і шанував Веймар як символ національної культури, тому прагнув перетворити його на взірцеве місто нової Німеччини. За його задумом, поряд з таким містом мала бути сувора «виправна колонія для не гідних жити в нацистській державі». Поєднання осяяного генієм Гете й Шиллера Веймара з Бухенвальдом — місцем ув'язнення вигнанців нового режиму мало стати зразковою моделлю Третього рейху. Однак за межами нацист-

¹ Пацифістський — спрямований проти війни та насильства.

ської ідеології це сприймалося як поєднання непокєднуваного, трагічне співіснування гуманістичної культурної традиції та антигуманістичної політики в самому серці Німеччини.

У своєму вірші Маргул-Шпербер натякає не лише на ганєбну близькість Веймара та Бухенвальда, а й на певні перегуки між назвами концтабору і його рідної землі: дослівно «Бухенвальд» перекладається як «буковий ліс»; Буковина — край буків. Через такі перегуки поет висвітлює свою особисту дотичність до Німеччини, її історії, культури, зрештою — до тих трагедій, що відбувалися на німецькій землі за часів нацизму й Другої світової війни. 🍃

ПРО НАЗВУ КОНЦТАБОРУ БУХЕНВАЛЬД

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут — навіки мовкли голоси...
Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.

Давно було це: килим з ніжних трав,
Ліс буковий, так пам'ятний мені...
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.

О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер —
Не можу юність згадувати свою.

Бо в спомини мої вповза кошмар,
Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

Переклад П. Рихла

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте тему прочитаного вірша. Як вона пов'язана з життєвим шляхом автора?
2. Розкрийте зміст протиставлення Веймара та Бухенвальда в перших двох рядках вірша Шпербера.
3. Яким постає рідний край ліричного героя у творі?
4. Коли розвіялися дитячі спогади ліричного героя? Чому він не може згадувати свою юність? Наведіть відповідні цитати.
5. **Творча лабораторія.** Створіть словесну ілюстрацію до прочитаного вірша.

Константи
Галчинський
(1905–1953)

Видатний польський поет Константи Гальдефонс Галчинський з'явився на світ у Варшаві в сім'ї залізничного техника. На початку Першої світової війни родина Галчинських переїхала до Москви. Там Константи навчався в польській школі, а вже після повернення на батьківщину (1918) закінчив гімназію і почав студіювати англійську й класичну філологію у Варшавському університеті. До освіти він ставився легко, важко, як згодом і до військової кар'єри: почавши армійську службу кандидатом в офіцери, закінчив її рядовим.

Зовсім інакше юнак сприймав літературну творчість. Дебютував він 1923 р. сатиричними віршами. Їх було надруковано в часописі «Квадрига», що видавався одноіменним літературним угрупованням. Потім Галчинський писав різнопланові поезії,

поеми, радіоп'єси. Чимало його віршів стали популярними піснями.

Упродовж 1931–1933 рр. поет обіймав посаду аташе з питань культури в польському посольстві в Берліні, потім кілька років прожив з родиною у Вільнюсі, а від 1936 р. знову оселився у Варшаві, де друкувався в часописі «Просто з мосту». У 1939 р. Галчинського було мобілізовано до армії. Невдовзі він потрапив у німецький полон і близько п'яти років провів у таборах.

Коментар архіваріуса

Підґрунтям для розвитку воєнної теми у творчості Галчинського став власний життєвий досвід. Одним з найскравіших творів цієї тематики є вірш «Пісня про солдатів з Вестерплатте», присвячений героїчній обороні півострова Вестерплатте, що неподалік від міста Гданська. Упродовж першого тижня Другої світової війни польський гарнізон на цій ділянці стримував натиск нацистів, які значно перевищували його за кількістю та якістю озброєння. 🐭

Після звільнення з полону Галчинський мешкав у Парижі та Брюсселі, а 1946 р. повернувся на батьківщину. У Кракові поет активно друкувався в часописі «Огляд», заснував невеличкий театр «Зелений гусак», співпрацював з кабаре «Сім котів». Утім, найзначніші свої твори він написав уже на схилі літ.

Галчинський любив розіграші, містифікації, зізнавався навіть, що завжди мріяв бути фокусником. Така схильність позначилась і на його поезії, яка балансувала на межі сміху й суму, театральної гри й загрозової реальності. Твори митця часто викривають нісенітність у повсякденному житті й людських взаєминах. Не випадково польський поет

Л. Стафф зауважив, що своїми віршами Галчинський майстерно продемонстрував, «скільки ж то безглуздя в поезії і поезії — у безглузді».

ПІСНЯ ПРО СОЛДАТІВ З ВЕСТЕРПЛЯТТЕ

Коли вже дні спинили плин
І випало вмирати,
До неба лавами пішли
Солдати з Вестерплятте.

(А літо було гарне того року)

І так співали: «То пусте,
Що нам боліли рани,
Зате ж весела путь веде
На осяйні поляни.

(А на землі того року було стільки вересу)

Стояли в Гданську ми, як мур,
Не брали нас гармати.
Тепер ми в хмарах після бур,
Солдати з Вестерплятте».

І ті, чий слух сяга зірок,
Зір плине в даль бездонну,
Почули в небі рівний крок
Морського батальйону.

І спів лунав такий: «Аби
Не згаять час чудесний,
Ми грітись будем в теплі дні
На вересі небеснім.

Коли ж подмуть вітри зими
І стане сніг кружляти
Понад Варшавою — то ми,
Солдати з Вестерплятте».

Переклад О. Карпенка

Солдати гарнізону Вестерплятте
в нацистському полоні.
Фото часів Другої світової війни

Запитання і завдання до прочитаного

1. Від якої особи написано вірш «Пісня про солдатів з Вестерплятте»? Чому?
2. Як у творі розкрито мужність і самозречення солдатів? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
3. Знайдіть у вірші приклади протиставлення війни й мирного життя.
4. Визначте основну думку «Пісні про солдатів з Вестерплятте».

СИЛА ЛЮДСЬКИХ ПОЧУТТІВ ПРОТИ СИЛИ ВІЙНИ

Літературний багаж. Які загальнолюдські цінності утверджують літературні твори, присвячені Другій світовій війні?

Василь Володимирович Биков — відомий білоруський прозаїк, удостоєний на батьківщині почесного звання «народний письменник», людина щедрого таланту й кришталевого сумління, яку називають совістю Білорусії. Биков увійшов в історію літератури як митець воєнної теми, але завжди говорив, що війна йому не цікава. *«Значно більше мені хочеться розмірковувати не про війну, а про моральний світ людини і можливості її духу»*, — зауважував він.

Майбутній письменник з'явився на світ 19 червня 1924 р. в селі Бички Вітебської області. Батьки його були простими селянами. З дитинства хлопець захоплювався малюванням, тому після закінчення восьмирічки вступив на скульптурне відділення Вітебського художнього училища. Утім, не-

вдовзі навчання довелося покинути: стипендії було скасовано, а родина платити за Василеву освіту не могла. Незважаючи на скрутні обставини, наполегливий юнак не опустив руки і в червні 1941 р. екстерном склав іспити за десятий клас.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Биков працював на будівництві оборонних споруд в Україні. У Білгороді він відстав від своєї колони і ледь не був розстріляний червоноармійцями за підозрою в шпигунстві. У 1942 р. Василя мобілізували. Спочатку він служив у піхоті, потім — у винищувальній протитанковій артилерії. На фронті майбутній письменник пережив чимало випробувань, двічі був поранений, потрапляв до списків зниклих безвісти, його ім'я навіть залишилося на одній з братських могил.

Цікаві подробиці

«Не забудьте!» — звертався Биков до сучасників. Він не раз говорив від імені мертвих, маючи на це повне право... У 1944 р. весь полк Василя Володимировича поліг у боях за Кіровоград. *«Мене було поранено в ногу, — згадував потім письменник. — Один танк повернув на мене. Я кинув протитанкову гранату, але невдало, і ледве встиг підібгати ноги. Танк буквально втиснув у сніг поли моєї шинелі... Уранці село знову атакували німецькі танки, зім'яли оборону. Я виповз із хати на дорогу, де мене підібрала підвода, яка останньою йшла із села. Один танк зупинився*

проти нашої хати і розстріляв її. Будинок загорівся. Вочевидь, усе це й спостерігав мій командир батальйону. Він, звісно, не знав, що за п'ятнадцять хвилин мені вдалося вивести на вулицю. Після шпиталю я потрапив в іншу частину». Так Биков потрапив до списку загиблих. Уже після перемоги письменник поклав квіти біля обеліска над братською могилою на Кіровоградщині, де в переліку полеглих бійців 111-ї стрілецької дивізії значилось і його ім'я.

Після лікування в шпиталі Биков пройшов бойовий шлях від молодшого лейтенанта до командира взводу армійської артилерії, брав участь у визволенні Румунії, Болгарії, Угорщини, Югославії, Австрії.

Усю свою творчість Биков присвятив темі війни. На запитання, чому так сталося, він відповідав: *«Напевне, тому що минула війна була всеосяжною і там усьому було місце... Під час війни, як ніколи ні до, ні після неї, виявлялася важливість людської моральності, непорушність основних моральних критеріїв».*

Відомим талановитий прозаїк став після публікації повісті «Третя ракета» (1962). Потім світ побачили його проникливі твори «Альпійська балада», «Мертвим не боляче», «Обеліск», «Піти й не повернутися», «Знак біди», «Сотников», «Дожити до світанку» та інші.

Інколи критики дорікали Василю Володимировичу за те, що в його книжках майже немає батальних сцен і воєнних реалій... Проте такі закиди Бикова не зачіпали, адже насамперед він мав на меті дослідити те, що відбувається з людиною в нелюдських умовах війни. Раз у раз повертаючи читачів у воєнне минуле, письменник прагнув розповісти їм гірку правду про той лихий час. Домагаючись реалістичного зображення, у своїх творах він максимально використовував відповідні можливості *художнього часу, художнього простору, пейзажу.*

Літературознавча довідка

Художній час — час, відтворений у літературному тексті. Події в сюжеті можуть розгортатися послідовно, відбуватися одночасно, повертатися в минуле або «забігати» наперед. Так автор зосереджує увагу на важливих ситуаціях, коли герой стоїть перед вибором, виявляє свої ключові якості.

Художній простір — важливий компонент літературного твору, який визначає місце, де відбуваються події, зв'язуються сюжетні лінії, діють персонажі. Суттєву роль у створенні художнього простору відіграє **пейзаж** — картини природи в художньому тексті. Пейзаж має композиційне значення, виступає тлом, на якому відбуваються події, допомагає зрозуміти й відчути переживання, душевний стан героїв.

Одним з перших серед письменників СРСР Биков показав долю «маленької людини» на великій війні. Одним з перших він заперечив твердження радянських ідеологів про те, що полон є виною і ганьбою солдата, змалювавши його як трагедію, гідну співчуття. Ці здобутки письменника яскраво втілилися в його знаменитій повісті «Альпійська балада».

Від середини 1990-х років Василю Володимировичу довелося пережити і цькування в державній пресі, і заборону своїх творів на батьківщині. На той час уже тяжко хворий, він змушений був виїхати до Європи. Однак останній місяць письменника минув у рідній Білорусії, яку він називав смарагдовою країною...

Перевірте себе

1. Про які риси характеру В. Бикова свідчать факти його біографії? Як склалася доля письменника в роки війни?
2. Як особистий фронтний досвід вплинув на творчість В. Бикова? Схарактеризуйте особливості зображення війни в його творах.
3. Які книжки В. Бикова ви можете назвати? Які проблеми порушував письменник у своїх творах?
4. Поясніть, що таке «художній час» і «художній простір».
5. Дайте визначення поняття «пейзаж». Схарактеризуйте роль пейзажу в художньому творі.
6. **Подискутуймо!** Чи мав рацію В. Биков, відмовляючись від розлогих описів батальних сцен та зображення воєнних реалій на користь дослідження моральних засад людського життя на війні? Обґрунтуйте свою думку.
7. **Теми проєктів.** «“Совість Білорусії”: В. Биков — письменник і людина»; «Екранізації творів В. Бикова»; «Особливості воєнної тематики у творчості В. Бикова».

Перед читанням. Під час читання повісті В. Бикова знайдіть у ній характерні ознаки жанру балади.

АЛЬПІЙСЬКА БАЛАДА

(Уривки)

1

Він упав, спіткнувшись об щось, і одразу ж підхопився, відчув: треба мерщій від цього місця, від убитого командофюрера¹; поки не схаменулися, треба десь зачайтися, сховатися, а може й вирватись із заводу. Але кризь звихрену куряву, що заволокла цех, майже нічого не було видно, і він мало не вскочив у чорну прірву воронки, де була бомба. (...) Підхопився вже босоніж, колодки десь поспадали з ніг, і він збагнув, що це погано, — ногам зробилося дуже боляче на засипаній щебенем долівці.

¹ Командофюрер — офіцер, що відповідав за дисципліну в концтаборі, керівник робочих загонів ув'язнених.

Позаду тим часом уже залунали вигуки, в іншому кінці цеху гучно прокотилась автоматна черга. «Дідька лисого», — прошепотів він, одним духом перемахнув через повалену залізну ферму з перекриття, вихопився на похилений простінок, який ледве тримався. Курява од вибуху стала потроху спадати, розвіюватись, але ще добре ховала його. (...) Попереду, за якихось три кроки, з'яв дірою вицерблений мур зовнішньої огорожі, далі за ним, будім у світі нічого й не сталося, тихо тулилося серед зелені кілька будиночків, і зовсім близько вгорі, на схилі, рукою подати, вабив ліс і Альпи: його надія, його життя або смерть — його доля. (...)

Кадр з кінофільму
«Альпійська балада»
(режисер В. Степанов, 1965 р.)

Але ось попереду з-за кущів акації, мало не біля самих його ніг, вигулькнула дівчинка в квітчатій сукенці з коновкою¹ в руках. В очах у неї промайнув жах, вона зойкнула, і коновка з брязкотом покотилася по доріжці. Він мовчки промчав мимо, вискочив на ширшу вулицю, зиркнув в один бік, у другий — вулиця була порожньою. (...)

Іван кинувся вбік, до молодої ялинки, і, пригнувшись, визирнув з-поміж гілля: через горбок, вилискуючи в траві бурюю спиною, його слідом мчала вівчарка. (...)

Вівчарка розгонистими стрибками наближалася, прищуливши до голови вуха, витягнувши хвіст; уже було видно її роззявлену пащу з висолопленим язиком і жовтими іклами. Іван затамував віддих, намагаючись якнайкраще влучити, і, трохи не підпустивши собаку до каменя, вистрілив. І тієї ж миті збагнув — схибив. Пістолет шарпнуло стволом угору, засмерділо порохом, вівчарка загарчала лютіше. Тоді він, майже не цілячись, але фізично відчуваючи напрямком її страшного бігу, квапливо вистрілив удруге. І раптом тиха радість на мить спалахнула в його душі — собака заскавчав, перекинувся через голову і за якихось двадцять кроків од нього затіпався в траві всім тілом. Іван уже ладен був метнутися в ліс, як раптом угледів недалеко ще одного — величезний з підпалинами на боках вовкодав, широко викидаючи лапи, засапавшись мчав угору. (...)

Іван, не знаючи, як оборонитися, виставив уперед руки. Це був занадто рвучкий стрибок, Іван не встояв на ногах, пістолет випав, і вони обоє, людина й собака, покотилися по землі. Здавалося, усе швидко закінчиться, але Іван останньої миті встиг схопити вовкодава за нашійник і з нелюдським напруженням рук не дав зчепитися на собі його зубам. Собака дряпнула його кігтями, десь, тріснувши, роздерлась одежина. Іван, проте, щосили тримаючи пса за нашійник, лівою рукою схопив його за передню лапу й крутнув. Отак вони ще разів зо два перекотилися одне через одного — собака й людина — і знов опинилися поруч. Іван

¹ К о н о в к а — те саме, що відро.

викинув убік ноги і намагався якось вилізти на вовкодава, але той оскаженіло поривався до нього, й Іван відчув, що довго так не витримає. Тоді він востаннє зібрав усю спритність, крутнувся на землі, перекинув через себе собаку і щосили придавив йому коліном ребра. Той теж шарпнувся, мало не вирвавши з рук нашійника, гавкнув, але — Іван відчув — під коліном у нього щось ніби хруснуло. Собака пронизливо заскавчав, людина, здираючи з пальців шкіру, тугіше закрутила нашійник і ще дужче налягла коліном. Однак вовкодав вискnuв, підкинув задом, ошаліло шарпнувся і вирвався.

У Івана щось озвіріло в душі, він зіщулився, одразу ж чекаючи нового стрибка. Але собака не стрибав, розпластався на землі і, витягнувши вперед товсту морду з висолопленим набік язиком, часто, зморено дихав і дико дивився на людину. У Івана, натруджена нашійником, нестерпно пекла права рука, нервово сіпався від перевтоми плечовий м'яз, мало не вискакувало з грудей серце. Якусь мить, поклавши на траву тремтячі руки, він теж стояв навколішках і майже не по-людському, здичавіло, дивився на собаку.

Вони обоє несамовитими очима стежили один за одним, побоюючись пропустити один в одного перше бажання скочити. Іван до того ж дуже боявся, що ось-ось з'являться німці, — цих кілька секунд здалися йому вічністю. Потім він подумав, що вовкодав навряд чи кинеється на нього, і нерішуче звівся на ноги. Не одводячи погляду від собаки, Іван метнувся вбік і вхопив у траві каменяку. Вовкодав найжачив хребет, ударив по землі хвостом, — ось-ось стрибне, однак не стрибнув, — мабуть, йому дісталося не менше, ніж людині, і він тихенько, безсило скавулів. Тоді Іван рішучіше ступив назад ще раз, вовкодав підвів голову, посунувся, поводок його зашарудів у траві. Проте собака не побіг і не плигнув. Іван, побачивши це, посмілішав і боком мерщій подався вгору до ялини, де був пістолет. (...)

2

Було парко, куртка на спині змокла від поту, смугастий берет Іван десь загубив і обличчя витирав рукавами, невпинно оглядаючись навкруги та прислухаючись. Одного разу, віджекуючись, він почув далеке ще, але настирливе стрекотіння мотоциклів: тут десь була дорога, і німці, напевне, уже оточували місцевість. Охоплений сумовитим передчуттям, Іван дослухався, міркуючи, як тікати далі, і водночас за якимсь невловимим звуком збагнув, що позаду хтось біжить. Це вже було зле: може, то зовсім не гефтлінг¹, а німець! (...) За мить унизу на галявину між дерев вибігла легка смугаста постать, на вигляд ніби підліток, озирнулася, жваво скинула очима вгору й побачила його.

— Русо!

Жінка?! Це його здивувало і збентежило, він мало не вилаявся з досади, але рев мотоциклів одвернув його увагу — вони вже були тут, тільки вище над ним. Іван крутнувся на землі, не знаючи, куди податися: між деревами, які росли рідко, його легко могли побачити зверху. І він

¹Гефтлінг — ув'язнений.

метнувся до неглибокої виїмки-ніші під досить крутою скелею, пригнувся — весь втілення пильності й остороги. Смугаста постать унизу на мить зникла за краєм урвища, і він не дивився куди, — побоюючись мотоциклів, напружено слухав. Та ось ізнизу, з-за каменя, з'явилася дівчина в довгій, не на її зріст куртці з підкачаними рукавами і червоним трикутником на грудях. Вона покvapливо зиркнула обабіч, і він помітив, як під копицею чорного, давно не стриженого волосся радісно блиснули такі самі чорні, мов маслини, очі.

— Чао!

Іван чув уже це слово і зрозумів його — так завжди віталися гефтлінгіталійці. (...) Іван уже хотів був кинутися кудись далі від цих гефтлінгів, як дівчина легко вискочила на брилу, нагнулася, спритно сунула ноги в колодки, що їх досі тримала в руках, і, захлипавши ними, подалася до нього.

Іван аж зіщулився з остраху. Мотоцикли ревли мало не в них над головою, і їй недоречно, напоказ, відвага гнівом шмагнула його напружене до болю відчуття: їх же легко могли виявити. Він, пригнувшись, стрибнув до дівчини і, захопивши за руку, сердито рвонув під скелю. При цьому він тихо, але розлючено лайнувся. Вона піддатливо й легенько, мало не впавши, майнула за ним, одна колодка впала з її ноги, — стукаючи по камінню, покотилась геть.

— Ой, клумпес!¹ — приглушено скрикнула вона. Оглушливо тріскочучи, мотоцикли один за одним проносилися десь угорі, зовсім близько, а вона, не зважаючи ані на них, ані на його неприховану лють, вирвала руку й кинулася по колодку. Іван не встиг її вдержати, лише скреготнув зубами. Тим часом дівчина, спритно захопивши колодку, метнулася назад, мигцем, ніби винувато, зиркнула на нього. В її очах блиснув азарт і неслухняність збитошної пустотливої дівчинки. Тоді Іван, не стримавши напруження й гніву, ляснув її по щоці.

Дівчина зойкнула, але не відсахнулася, тільки впала під скелю поруч і з-під ліктя стрельнула на нього вгору очима, сповненими якогось грайливого подиву. (...)

Потім знову глянула на нього й, по-дитячому невміло вимовляючи слова, ніби шикиряючи, повторила його лайку.

Це, як і його ляпас, було так несподівано і незвичайно, що в Івана щось стрепенулося, зрушило — щось людяне на мить виповнило його заскорузлу від горя душу, і він уперше за сьогоднішній день здивовано й широко розкрив очі.

Кадр з кінофільму
«Альпійська балада»
(режисер Б. Степанов,
1965 р.)

¹ К л ў м п е с — дерев'яне взуття.

— Ого!

— Ого, — повторила, ніби передражнила вона, певно, виказуючи тим свою вдавану образу, і навіть з деякою цікавістю глянула на нього. Осяйна врода цієї дівчини і незвичайна її сміливість у такому більш ніж складному становищі збивали його з пантелику. (...)

У цю мить від містечка залунали постріли, вигуки, собаче гавкання. Мабуть, там когось ловили. Біс із ним, із цим дівчиськом, — треба було пробиратися далі, і він кинувся схилом. (...)

3

Час від часу він іще ловив позаду стукіт кроків своєї супутниці, вона відставала, губила з ніг то одну, то другу «клумпес» і потім підтюпцем наздоганяла його. Тоді кілька хвилин чулося поруч її уривчасте від утоми дихання, але незабаром воно знову зникало.

Іван намагався не зважати на неї; коли б вона відстала зовсім, він, мабуть, зітхнув би полегшено, але, поки вона була тут, поблизу, не міг кинути чи прогнати її й піти самому. Він тільки думав: і звідки її, на лихо, принесло до нього! Диви ти — вирвалася з заводу, наздогнала, уже на що він шпарко йшов, а ось не відстала. (...)

Одна колодка злетіла в неї з ноги і швидко покотилася по камінню. Дівчина скрикнула: «Порка Мадонна», — озирнулася і втомлено сіла, очевидно, не наважуючись спускатися назад. Проте згодом покульгала вниз, узяла колодку і глянула звідти на Івана. У цьому погляді він помітив заспокоєння і тиху вдячність за те, що не пішов без неї. Іван сів між покрученого коріння на суху колючу землю й зачекав, поки вонавилізла на кручу і знеможена впала поруч.

— Кинь ти їх до дідька, — сказав він, маючи на увазі колодки.

Вона, не розуміючи, глянула на нього. Тоді Іван показав на «клумпес» і махнув рукою вниз. Дівчина, видно, здогадалася й заперечно похитала головою, поворушивши при цьому маленькою, мокрою і, як здалося йому, дуже тендітною ніжкою. Він одразу збагнув недоречність своєї поради, так само як і те, що зазнає вона ще лиха із цими завеликими, не з ноги колодками.

Але і його ноги, покалічені камінням і суччям, аж пекли, особливо мучила при ході ліва нога. (...)

У п'яті була колючка, хлопець спробував витягнути, але мізерний кінчик її ніяк не давався в пучки. (...)

Іван усе ще не міг ухопити за кінчик колючки, а вона легенько і на диво просто, по-товариському пригнулася, холодними тонкими руками обхопила його велику, сорок третього розміру ступню, поколупала в ній нігтями і, перш ніж він устиг збагнути для чого, зубами куснула п'яту. Іван нерішуче шарпнув ногу, але дівчина втримала, її зуби лоскотнули товсту шкіру п'яти, і коли незабаром розігнулася, то в її білих рівеньких зубах стриміла маленька чорна колючка.

Іван не здивувався й не подякував, а, підібгавши ногу, глянув на п'яту, потер, спробував ступнути — стало, здається, краще. Тоді він уже з більшою приязню, ніж досі, подивився на дівчину, на її мокре,

смугляве і знову радісне обличчя. Вона не одвела усміхненого погляду, взяла із зубів колючку і пустила її за вітром.

— Спритна, еге ж, — стримано, ніби не бажаючи визнати перевагу дівчини, сказав Іван. (...)

Запитання і завдання до прочитаного

1. Прочитайте перших три абзаци повісті. Як автор уводить читача в атмосферу війни?
2. Як у двобої з вовкодавом розкривається характер головного героя? Поясніть символічний зміст цього протистояння. Які художні деталі свідчать не тільки про фізичну, але й про моральну перемогу людини над собакою?
3. Як зустрілися втікачі? Яким було перше враження Івана від дівчини?
4. Простежте, як зав'язується дружба між утікачами. Чому, на вашу думку, Іван не покинув дівчину?
5. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте опис двобою людини з твариною в повісті В. Викова та в оповіданні Джека Лондона «Жага до життя». Що змусило героїв протистояти звіру і перемогти?

4

✎ Утікачі далеко відійшли від концтабору і вирішили, що німці їх уже не шукатимуть. Іванові пригадалися події цього шаленого дня...

У напівзруйнованому під час нічного нальоту цеху п'ятеро полонених відкопували бомбу, що не розірвалася. Вони зважилися втекти з табору смерті й планували зробити це, влаштувавши вибух. Хтось мусив ударити кувалдою по детонатору й ціною власного життя врятувати інших. Чоловіки знічено мовчали: ніхто не хотів помирати. І тоді зголосився Іван. Раптом до ями підійшов командофюрер Зандлер... ✎

(...) Есесівець виставив до Івана щойно запорошений чобіт.

— Чисті! — переплутавши наголос, кивнув він на чобіт.

Іван, звісно, збавнув, чого від нього хотіли (це було тут не вперше), але на мить розгубився від несподіванки й завагався. Та Зандлер чекав з погрозливым спокоєм на обличчі з широкими щелепами, довго зволікати не випадало, і хлопець уклякнув біля його ніг. Це була відверта наруга, і в душі він ледве вгамував, ніби коліном притис, бурхливий, такий недоречний тут гнів.

Низько схилившись, Іван чистив чобіт натягнутими рукавами своєї смугастої куртки. (...) Тим часом до його колін ступив другий запорошений чобіт з білою вапняною плямою на халяві. Іван не поспішав, тоді німець нетерпляче буркнув і носком тицьнув йому в груди. Щось із того, що дозволяло ще контролювати себе, зрушилося, пальці випустили рукави і в мертвій хватці вп'ялися нігтями в долоні. Відчайдушним ривком він звівся на ноги, підхоплений гнівною силою, від якої нестерпним тягарем налилися кулаки, й оскаженіло заїхав німцеві в щелепу. Це сталося так несподівано й блискавично, що Іван аж здивувався, побачивши, як майнуло перед ним біле, з великим кадиком підборіддя Зандлера, як

злетів з голови кашкет, мигнув у повітрі блискучий чобіт і есесівець глухо гепнув на бетонну долівку цеху. (...)

В Івановій голові блискавкою майнула думка, що все загинуло, та відчутти прикрість від цього він не встиг — поруч клацнув затвор пістолета, і німець з несподіваною рвучкістю скочив на ноги. Це одразу вивело Івана з хвилинного остовпіння, і, щоб немарно померти, він ринувся головою на ворога.

Однак ударити він не встиг: раптовий громовий вибух одкинув його вбік, оглушив; земля задвигтіла, підскочила і рушила з-під ніг у чорну прірву безодні. (...)

Зандлер тріпнувся, зойкнув, мотнув у повітрі рукою. Це нагадало Іванові про пістолет. Він навколішках переліз через німця, вихопив з його знесилених пальців зброю і з шаленим стукотом у грудях кинувся в руду, клубчасту хмару куряви. (...)

✧ Іван і його супутниця (з'ясувалося, що її звать Джулія) мали подолати гірський перевал, щоб приєднатися до партизанського загону. Дорогою хлопець часто поринав у спогади, які не залишали його навіть уві сні. Згадував, як кілька разів тікав з концтаборів, як потрапив у полон, виходячи з оточення...

Аж ось подорожні побачили старого австрійця. Картаючи себе за те, що мусить чинити як злодій, Іван забрав у нього черству хлібину й шкіряну куртку. ✧

10

(...) Іван розгорнув між камінням потерту вже, вируділу, а колись гарну шкірянку, виклав з неї хліб і підійшов із шкірянкою до Джулії.

— О, нон... нон. Нет! Я тепло, — зиркнула вона на хлопця пошжавілими очима й виставила вперед руку; вітер куйовдив її коротке волосся. Іван мовчки накинув одежину на худенькі гострі плечі. Дівчина неохоче закуталася, мерзлякувато стрепенулася й схилила на груди голову. Хлопець присів над початою хлібиною.

— Іль пане... Хляб! — зрозумівши його намір, з голодною нетерплячкою сказала вона й ковтнула слину.

Іван спершу оглянув буханчик, прикинув його на руці, ніби визнаючи вагу й ту найменшу пайку, яку вони можуть дозволити собі цього разу з'їсти, і зітхнув: аж надто він був маленький. Джулія теж сіла й мерщій посунулася до Івана. Боячись розкришити буханчик, хлопець не став одламувати від нього, а, озирнувшись, узяв позаду себе гостру камінну скалку і почав обережно краяти скибочки. Дівчина з якоюсь розчуленістю в очах покірно стежила за рухами його шкарубких пальців — і як він краєв, і як потім ділив одкраєне навпіл, одламував шматочок від однієї скибочки і клав на другу, ще раз оглядав.

— Добре?

— Сі, сі. Добро.

Знову ніби зникли і холод, і втома. Джулія засяяла очима, з нетерпінням чекаючи, коли буде дозволено з'їсти цю мізерну пайку. Але Іван з витримкою, на яку можна позаздрити, утретє порівняв шматочки й тільки тоді мовив дівчині:

— Ану лиш, одвернися.

Вона збагнула, не виймаючи з-під шкірянки рук, хутенько одвернула, а він торкнувся пальцем шматочка з додаточком:

— Кому?

— Русо! — з твердою рішучістю сказала вона й крутнулася до нього.

Іван мовчки, обережно взяв тоненьку скибочку, трохи жвавіше вхопила другу вона.

— Гра... Спасібо, русо.

— Нема за що, — сказав Іван.

Квапливо жуючи і кутаючись у шкірянку, Джулія раптом спитала:

— Русо! Как імеється твой ім'я? Іван, да?

— Іван, — трошки здивувавшись, одповів хлопець. А вона, помітивши його подив, відкинулася назад і засміялася.

— Іван. Джулія угодаль! Как ето угодаль?

— Неважко вгадати.

— Все, все русо Іван? Правда?

— Ні, не всі. Але багато.

Раптом дівчина посмутніла, утомлено зітхнула, щільніше закуталася в шкірянку й крадькома зиркнула на буханчик. А Іван, розтягуючи насолоду, повільно доїдав свій шматочок. Помітивши її аж надто красномовний погляд, узяв буханчик, аби сховати за пазуху, але не встиг цього зробити, бо Джулія зненацька ойкнула і завмерла на місці. (...)

Осторонь од них і трохи нижче, у вільній від туману прогалині, спершись на розставлені руки, сидів на скелі страшний, у подертій куртці гефтлінг. Голий, без волосся череп його стирчав на тоненькій шиї з просторого коміра смугастої куртки, на якій чорнів номер і нашивка. Гефтлінг темними божевільними очима-ямами вп'явся в них. Мабуть, він побачив у їхніх руках хліб, бо затремтів і, пританцювуючи на місці, почав хрипко вигукувати:

— Брот! Брот! Брот!¹

❖ Іван розумів, що божевільний наробить галасу й викаже їх есесівцям. «І вбити жалко, і відчепитися неможливо», — розмірковував хлопець. Зрештою він таки відламав шматок хліба й залишив його на камені.

Ледь помітною стежиною втікачі вирушили далі. Дорогою Джулія повідомила, що її батько, хазяїн фірми, підтримав нацистів, а сама вона — переконана антифашистка. Іван про своє життя розповідав неохоче. Сказав лишень, що мешкав у білоруському селі Терешки, батька не пам'ятає, бо той рано помер, залишивши матір із чотирма малими дітьми.

Тим часом шлях до перевалу ставав дедалі важчим: «*Стежка йшла дуже засніженом, скелястим косогором... Мороз подужчав... холод дошкуляв у руки й коліна... вітер боляче шмагав по обличчях...*». Джулія була зовсім знесилена, тож Іван мусив нести її на спині.

На ранок подорожні спустилися в квітучу альпійську долину. Прокинувшись серед червоних маків і не побачивши дівчини поруч, Іван у розпачі кинувся її

¹Брот — хліб.

шукати. Однак скоро заспокоївся: Джулія була біля водоспаду. Щоб не заважати їй, хлопець пішов у долину. Невдовзі туди повернулася й Джулія... ❀

15

(...) — Іван!!!

Переляк, біль і радість водночас зазвучали в її голосі. Сплеснувши в долоні, вона пташкою полинула йому назустріч, Іван спинився; йому здалося, що цілу вічність не бачив оцих променистих радісних очей, ніжно-смуглявого обличчя, скуйовдженого, коротко підстриженого волосся. Усе його ество прагнуло її, але він погамував у собі це почуття і не рушив з місця. Джулія, підминаючи колодками маки, підскочила до хлопця, обіруч обвила його за ший, обпекла несподіваним п'янким поцілунком.

Іван затамував віддих, а вона, усе ще обнімаючи його, рвучко відхилила голову і засміялась щасливо й безтурботно, закохано вдивляючись йому в обличчя, яке палало від гарячого поцілунку її прохолодних уст. Потім, усе ще сміючись, розчепила пальці, легенько відштовхнула його й сіла в траві навпроти. (...)

Похмурий і зніяковілий, він ступив до неї. Дівчина раптом обірвала сміх і підхопилася назустріч.

— Іван! — сплеснула вона в долоні, побачивши квітки в його руках. — Єто єст сюрприз синьйорина? Да? Да?

Хлопець і сам тільки тепер помітив у своїй руці букет маків, безтямно глянув на нього і засміявся. Джулія теж засміялася, понюхала квіти, утопивши в букеті все своє маленьке, зграбне личко. Потім поклала букет на траві й почала похапцем зривати біля себе маки.

— Джулія благодаріт Іван. Благодаріт очен, очен...

— Не треба, що ти! — зніяковівши, озвався він.

— Очен, очен благодаріт надо. Іван спасат синьйорину. Русо спасат італьяно. Єто єст Інтернаціональ. Братство, — ніби жартома щебетала вона, усе зриваючи і зриваючи маки. Потім з добрим обережком квіток підбігла до Івана й сипнула їх усі йому на груди.

— Що ти робиш? — здивувався хлопець. — Для чого?

— Надо! Надо! — кумедно вимовляючи російські слова, умовляла вона, і хлопець обхопив разом з обережком маків і шкірянку із загорнутим у ній хлібом. (...)

16

❀ Утікачі йшли лугом. Раптом Джулія заспівала пісню «Катюша». Вона плутала слова і сміялася. Серед невимовної краси альпійської природи смугастий табірний одяг здався Іванові ще ненависнішим, і він зірвав з плечей куртку. Захоплено глянувши на широкі плечі хлопця, Джулія назвала його Геркулесом, але зніяковіло замовкла, побачивши страшні рубці від поранень.

Дорогою з'ясувалося, що божевільний німець-утікач невідступно тягся за Іваном і Джулією. Хліба було обмаль, але не витримавши погляду голодних очей, Іван поділився з нещасним останніми крихтами.

З рани, яку хлопець отримав під час двоюбою із собакою, сочилася кров, тож довелося зупинитися на відпочинок. Прокинулися втікачі від крику: есесівці

спіймали божевільного й от-от могли побачити їх. Треба було негайно рушати. Тепер уже Джулія допомагала Іванові, якому було боляче ступати на хвору ногу. Однак зрештою німці таки загнали їх у пастку. ❀

Запитання і завдання до прочитаного

1. Які епізоди повісті свідчать про те, що в полоні Іван не втратив людської гідності?
2. Яку роль у розкритті характеру головного героя відіграють його спогади про втечу з концтабору? Чому для створення образу Івана автору важливо було повернутися до подій минулого?
3. Знайдіть і випишіть портретну характеристику Джулії. Спираючись на опорні слова із цитати, складіть словесний портрет героїні.
4. Яку роль відіграє мотив хліба в протиставленні жахів війни справжнім людським цінностям?
5. Дослідіть, як символи допомагають автору розкрити духовно-емоційний світ закоханих.
6. **Філологічний майстер-клас.** За допомогою яких художніх деталей автор передає душевний стан Івана?

24

Джулія лежала на кам'янистому виступі за кілька кроків до урвища й плакала. Хлопець не втішав її, не заспокоював, а сидів поруч, спершись руками об жорстку, укриту мохом землю, і думав, що, певно, усе тут скінчиться. Попереду й праворуч підступала круча, ліворуч починалася стрімка скеляста стіна аж до самісіньких хмар, у сідловині позаду сиділи німці. Вийшла справжнісінька пастка — треба ж отак ускочити! Для Джулії це було особливо боляче, бо розвіялась така несподівана надія вирватися, — тож він і не розраджував дівчини, та й не мав для того слів.

З провалля несло гнилою вогкістю; з розпашілих тіл зникало тепло; довкола в ущелинах, ніби у велетенських коминах, гув вітер; було хмарно й незатишно. Та чому німці не йдуть до них, не стріляють? Стовпилися вгорі у сідловині — ті сидять, ті стоять, оточивши смугасту постать божевільного гефтлінга. Придивившись, Іван зрозумів — вони забавлялися: курили, тицяли в нього цигарками — то в лоба, то в спину, і божевільний із зв'язаними руками в'юном крутився між ними, спльовував, брикався, а вони реготали собі, раз у раз тицяючи в нього цигарками.

— Русе! Ретте!¹ Русе! — волав розпачливо божевільний.

Іван прислухався: що вони там іще коять? Чого вони такі безжальні й жорстокі до своїх і чужих — до всіх? Невже це від душевної ницості й заради розваги?

Здається, вони чогось очікували. Тільки чого? Може, якоїсь допомоги? Нехай, тепер уже не так страшно, тепер очевидна фініта², як каже Джулія; четверта його втеча буде, мабуть, останньою. Жаль тільки цього маленького дива — цієї стрункої чорноокої щebetухи, щастя з якою було

¹ Ретте — рятуй.

² Фініта — кінець.

таке п'янке й недовге. Хоча, правда, він і за це вдячний долі, чи, може, випадкові, який звів їх наостанку; тепер, після всього, хоч як це дивно, помирати поруч із нею було все-таки легше, ніж у ненажерливій печі крематорію.

Джулія, здається, виплакалася, не схлипувала, плечі в неї перестали тремтіти, лиш інколи здригалися, мабуть, од холоду. Іван скинув із себе шкірянку й, потягнувшись до дівчини, дбайливо вкрив її. (...)

— Іванію! Где ест Бог? Где ест Мадонна? Где ест справьєдлівост? Почему нон кара фашизм? — вона простягала у відчай тонкі смугляві руки.

— Є справєдлівість! — отямившись із горя, вигукнув Іван. — Буде кара! Буде. (...)

Біля кручі було холодно, дув пронизливий вітер, і вона, уперше піклуючись про себе, загорнула поли шкірянки. Лише ноги її, червоні, закривавлені, мерзли на камені — укрити їх не було чим. Раптом вона, щось надумавши, стала навколішки обличчям до німців і вже звичайно, без усякого переходу від страшного до радісного, заспівала:

Расцветали яблони и груши,
Поплыли туманы над рекой...

Іван спочатку здивувався пісні: такою недоречною була вона край цієї могили, але глянув на німців і, побачивши, як вони оторопіли, теж став підтягати.

Очевидно, пісня збентежила німців, бо ті щось закричали, але він не слухав їх, а вже й сам захопився чарівною мелодією, яка несподівано розвіяла похмурий настрій приреченості й понесла їх у давній, людський, мирний і щирий світ життя й кохання.

Але німці недовго дивувалися їхньому свавіллю — котрийсь із них ухопив автомат і, не цілячись, випустив чергу. (...)

Хлопець люто вилаявся: за сідловиною валували собаки.

Раптом щось невимовне сталося з Іваном, — давно прихований гнів знаєцька вибухнув у ньому. Він підхопився, важко виліз на камінь і, широко розставивши хворі ноги, нагнувся — розлючений, страшний, байдужий до небезпеки.

— Звірі! — гукнув він до німців. — Шакали! Самі боїтеся — помічників приводите! Ну-бо, ведіть! Спускайте! А дідька лисого! Ось! Не візьмете ви нас! Ось! Зрозуміли? (...)

Кадр з кінофільму
«Альпійська балада»
(режисер В. Степанов, 1965 р.)

Одна, і дві, три, чотири, п'ять рудих, спущених з повідків вівчарок, розпластавшись на бігу, мчали схилом униз; за ними вискочили німці. Іван підхопився, рвонув за руку Джулію, а вона, кинувшись йому на ший, зайшлася плачем. Іван у глибині душі відчував, що треба щось сказати — найголовніше, найважливіше, але слова десь зникли. Собаки вже неслися улоговиною. Тоді він одірвав ді-

вчину від себе, штовхнув на край урвища, до безодні. Вона не опиралася, тільки раз у раз схлипувала, мов задихалась, очі в неї стали великими, але сліз у них не було — там застиг жах і приглушений ним зойк...

Стоячи над урвищем, Іван окинув поглядом глибину безодні — там, як і досі, було похмуро, вогко й холодно; туман порідшав, і в прірві виразніше забіліли снігові плями. Одна з них довгим вузьким шпичком здіймалася вгору, і в Івана блискавично майнула думка-надія — велика, щаслива й страшна. Побоюючись, що не встигне, так нічого й не сказавши Джулії, він опустил уже зведений пістолет і підштовхнув дівчину на край безодні.

— Стрибай!

Дівчина відсахнулася від урвища, тоді він удруге крикнув: «Стрибай у сніг!» — але вона знов усім тілом одхилилася й заплющила очі.

Собаки тим часом уже повискакували на косогір, Іван почув їхне гавкання, що голосно пролунало майже за самою спиною. Тоді він затис у зубах пістолет і підскочив до Джулії. З раптовою силою хлопець ухопив її за комір і штани, підняв над головою і, як здалось йому, несамовито жбурнув ногами в провалля. В останню мить устиг іще побачити, як розпростерте в повітрі тіло майнуло повз карниз, а чи потрапило воно в сніг, уже не помітив. Він лише збагнув, що самому з хворою ногою так не стрибнути.

Собаки, побачивши його, скажено заскавчали, і хлопець одступив на якихось два кроки від урвища. Попереду з пагорка на нього мчав сухорлявий широкогрудий вовкодав, на голові якого стирчало чомусь одне вухо, — він перелетів через каміння і високо звівсь на дуби вже зовсім поруч. Іван не цілився, але з неквапливою, майже нелюдською увагою, на яку тільки спромігся, вистрілив у його роззявлену ікласту пащу і, не втримавшись, пальнув у наступного. Одновухий з льоту прожогом шелеснув повз нього в урвище, а другий, на лихо, був не сам, побіч з ним мчало ще два, і хлопець не встиг побачити, влучив чи ні.

Його подив потьмарився шаленим ударом у груди, нестерпний біль пронизав йому горлянку, блискавично майнуло захмарене небо, і все заніміло назавжди...

Замість епілога

«Добрий день, Іванові рідні, добрий день, люди, які знали його, добрий день, село Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії...

Це пише Джулія Новеллі з Рима і просить вас не дивуватися, що незнайома вам синьйора знає вашого Івана, знає Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії... (...)

Мені довелося ділити з ним останні три дні його життя — три величезних, як вічність, дні кохання, пізнання і щастя. Правда, Богів треба було не дати мені поділити з Іваном смерть: фатум, або звичайна нерозтала кучугура снігу, перешкодив мені розбитися в урвищі, якому я надала перевагу над крематорієм. (...)

Я хочу тільки сказати, що все моє подальше життя проходить у яскравому світлі, осяяному зустріччю з Його особою, так само як і моя

скромна діяльність у Союзі боротьби за мир, у видавництві профспілкової газети, нарешті, у вихованні сина Джіованні, якому вже вісімнадцять літ і який готується стати журналістом. (...)

Я дякую провидінню, дякую всім випробуванням, що випали на мою долю, дякую всім закономірностям і випадкові, що звів мене з Ним.

От і все. Фініта.

Переклад Г. Вігурської

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому заголовок повісті В. Бикова можна назвати символічним? На що він спрямовує читача?
2. У чому виявилися сила духу й нескореність Івана?
3. Доведіть, що в образі Джулії поєднуються життєва стійкість, ніжність і дитяча безпосередність. Доберіть відповідні цитати.
4. Який епізод є кульмінаційним у сюжеті повісті? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. За допомогою яких композиційних і художніх засобів у повісті поєднано минуле, сьогодення й майбутнє героїв?
6. Які художні деталі увиразнюють протиставлення сили справжніх людських почуттів і світу війни?
7. **Подискутуймо!** Чому Іван скинув Джулію в провалля? Доведіть свою думку.
8. У першій редакції повісті Джулія загинула, але потім Биков змінив фінал твору. Як з огляду на це змінився зміст твору? Яким настроєм пройнятий епілог «Альпійської балади»?
9. **Групова робота.** Розділившись на дві групи, підготуйте розповідь про три дні кохання в Альпах від імені Івана Терешка та від імені Джулії.
10. **Творча лабораторія.** Напишіть листа героїні «Альпійської балади». Висловіть у ньому свої почуття з приводу історії її кохання.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Герої роману «Айвенго» в образотворчому мистецтві та на кіноекрані

Історичний жанр, засновником якого в літературі справедливо вважають В. Скотта, на початку ХІХ ст. набув популярності й у живописі. Зокрема, широко представлено історичну тему у творчості відомого французького художника *Ежена Делакруа* (1798—1863). Одним із джерел творчості митця були книжки Скотта. Наприклад, за мотивами роману «Айвенго» Делакруа створив картини

«Викрадення Ребеки» (1846) та «Взяття хрестоносцями Константинополя» (1840—1841).

Композицію першої роботи побудовано на чіткому протиставленні образів Ребеки та викрадачів, пейзажів глибокої долини та високої фортеці. Це надає зображенню динамічного й напруженого характеру.

Картина «Взяття хрестоносцями Константинополя» вражає своєю масштабністю. На передньому її плані зображено численні фігури, кожна з яких несе своє відчуття події. Високі колони, знамена, образи стомлених і навіть збентежених хрестоносців у центрі полотна складаються в єдину композицію, позначену драматизмом і гострою емоційністю.

Е. Делакруа.
Викрадення Ребеки

Е. Делакруа. Взяття хрестоносцями Константинополя

1. Розгляньте репродукцію картини Е. Делакруа «Викрадення Ребеки». За допомогою яких малярських прийомів художник передав драматизм зображеної події?
2. Розгляньте репродукцію картини Е. Делакруа «Взяття хрестоносцями Константинополя». Знайдіть у романі «Айвенго» описи лицарів Храму. Порівняйте словесні та малярські засоби виразності, використані для створення образів лицарів.

Роман «Айвенго» не раз було екранізовано. Безперечно, кожний кінофільм пропонує певну версію життя лицаря, який намагається зберегти вірність батьківщині та кодексу честі, але всі вони утверджують ідею перемоги добра над злом, шляхетності — над безчестям. Напевне, найяскравішою екранізацією роману є стрічка «Айвенго», знята 1952 р. голлівудським режисером *Річардом Торпом*. Цей фільм було номіновано на три премії Оскар, а роль Ребеки в ньому виконала майбутня легенда американського кіно Елізабет Тейлор.

Е. Тейлор у ролі Ребеки
(кадр з кінофільму «Айвенго»,
режисер Р. Торп,
1952 р.)

П. Гаудиньш, Т. Акулова
в кінофільмі «Балада про доблесного
лицаря Айвенго»
(режисер С. Тарасов, 1982 р.)

Цікаво втілив на екрані роман Скотта й радянський режисер *Сергій Тарасов*. Його кінокартина «Балада про доблесного лицаря Айвенго» (1982) стала лідером прокату в 1983 р. і багато років залишалася однією з найулюбленіших серед глядачів. Середньовічний колорит у цьому фільмі відтворено завдяки зйомкам у Хотинській фортеці, яка входить до переліку семи чудес України. Режисер не ставив за мету точно дотримуватися сюжету літературної основи, тому фактично відкинув важливу в Скотта лінію лихваря Ісака та його доньки Ребеки.

Успіху екранізації значно сприяли пісні-балади відомого актора, поета й співака Володимира Висоцького.

1. Перегляньте кінофільм С. Тарасова «Балада про доблесного лицаря Айвенго». Поміркуйте, чому в назві стрічки використано слово «балада». Які риси балади притаманні цій екранізації?

2. Прослухайте пісні В. Висоцького з кінофільму «Балада про доблесного лицаря Айвенго» (режисер С. Тарасов, 1982 р.). Які ідеї та мотиви роману В. Скотта в них відбилися?

Знамениті кінофільми про Другу світову війну

Про Другу світову війну створено безліч кінострічок. Перші з них з'явилися ще за воєнних років. Кожне покоління сценаристів, режисерів і акторів відкривало в цій темі нові грані. Кращі з їхніх робіт увійшли до золотого фонду воєнного кінематографа. Серед цих кінокартин варто згадати «Баладу про солдата» (режисер Г. Чухрай, 1959 р.), «Білоруський вокзал» (режисер А. Смирнов, 1970 р.), «О шостій вечора після війни» (режисер І. Пур'єв, 1944 р.), «Сходження» (за мотивами повісті В. Бикова «Сотников», режисер Л. Шенітько, 1976 р.), «Два бійці» (за мотивами повісті Л. Славіна «Моя земляки», режисер Л. Луков, 1943 р.), «Летять журавлі» (за мотивами п'єси В. Розова «Вічно живі», режисер М. Калатозов, 1957 р.), «Звичайний фашизм» (режисер М. Ромм, 1965 р.), «Повість про справжню людину» (за однойменною повістю Б. Полевого, режисер О. Столпер, 1948 р.).

У 1965 р. білоруський режисер Борис Степанов зняв фільм за повістю В. Бикова «Альпійська балада» (автором сценарію виступив сам письменник). Одноійменна кінострічка розповідає про в'язнів нацистських таборів часів Другої світової війни, про тих, хто не дожив до звільнення у квітні 1945 р.

Ролі білоруського солдата та італійської дівчини, що знайшли своє кохання в пеклі війни, виконали вже відомий на той час Станіслав Любшин та молода акторка Любов Рум'янцева. І нині чи не найпереконливішою оцінкою цієї сильної й водночас зворушливої картини є сльози на очах глядачів після кожного її показу.

С. Любшин, Л. Рум'янцева
в кінофільмі «Альпійська балада»
(режисер Б. Степанов, 1965 р.)

Які зі згаданих кінофільмів ви знаєте? Поділіться своїми враженнями про них або підготуйте стисле повідомлення про свій улюблений фільм, присвячений Другій світовій війні.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Кого з письменників визнано засновником історичного роману?
2. Назвіть головних героїв повісті В. Бикова «Альпійська балада».
3. Назвіть європейських поетів, які у своїх віршах зверталися до теми Другої світової війни.

Другий рівень

1. Хто в романі В. Скотта «Айвенго» називав себе Чорним Лицарем?
2. Чому Айвенго обрав своїм гербом дуб, вирваний з корінням?
3. Які трагічні грані Другої світової війни висвітлено в прочитаних вами віршах А. Маргул-Шпербера та К. Галчинського?

Третій рівень

1. Що ви знаєте про художній час і художній простір?
2. Які людські чесноти протиставив жорстокості війни герой повісті «Альпійська балада» Іван Терешко?
3. Розкрийте основну думку вірша А. Маргул-Шпербера «Про назву концтабору Бухенвальд».

Четвертий рівень

1. Наведіть приклади переплетення історії та художньої вигадки в романі В. Скотта «Айвенго».
2. Схарактеризуйте образ Джулії з повісті В. Бикова «Альпійська балада».
3. Порівняйте образи Айвенго та Буагільбера (роман «Айвенго»).

Теми творів

1. *«Ідеальний лицар Айвенго».*
2. *«Європейська поезія проти війни».*
3. *«Коли сила кохання перемагає силу війни... (За повістю В. Бикова «Альпійська балада»)».*

Клуб книголюбів

1. **Робота в парах.** Знайдіть паралелі між вивченими баладами та романом В. Скотта «Айвенго». Зіставте образи Робіна Гуда («Як Робін Гуд став розбійником») і Локслі (роман В. Скотта) та Делоржа («Рукавичка») й Айвенго (роман В. Скотта).
2. **Подискутуймо! Групова робота.** Розділившись на дві групи, обговоріть одне із запропонованих запитань. Стисло занотуйте основні міркування та докази на користь своєї позиції.
  - А. Чи варто було Ребеці змінити віру, щоб уникнути утисків у середньовічній Англії?
  - Б. Чи згодні ви з твердженням, що любов і війна — несумісні?

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

РОЗДІЛ 1

СИЛА ЛЮДСЬКОГО ДУХУ

Літературний багаж. Пригадайте твори зарубіжних авторів, у яких зображено боротьбу людини за виживання. Які душевні якості виявляли персонажі цих творів?

Джеймс Олдрідж
(1918–2011)

Творчий шлях англійського прозаїка Джеймса Олдріджа охоплює близько півстоліття. Перші його твори побачили світ за років Другої світової війни, останні було опубліковано в ХХІ ст., тож доробок цього письменника по суті є своєрідним літописом духовного життя кількох поколінь.

Народився Дж. Олдрідж 10 липня 1918 р. в селищі Вайт-Хіллз (Австралія). Його батьки, англійці за походженням і за духом, понад усе цінували сімейний затишок, намагалися підтримувати в родині злагоду, взаєморозуміння й теплі стосунки.

Незважаючи на матеріальні нестатки, п'ятеро дітей подружжя Олдріджів почувалися щасливими. Згодом в автобіографічному оповіданні «Батькова сорока» письменник згадував свої дитячі роки так: «Жили ми у великому дерев'яному будинку,

який зводили десь там, за сотні миль від міста, а потім притягнули сюди на котках. Будинок стояв у величезному саду — найбільшому в містечку. Овочами й фруктами в нас опікувався батько, а чудовим садом — мама, яка вклала в нього весь свій сум за рідною Англією. Жили ми тихо й усамітнено, як і годиться добропорядній англійській родині, що є окрасою міста».

Олдрідж виріс на природі, тож з дитинства розумів, що виживання потребує від людини неабиякого напруження розуму, сил і волі. Певний час майбутній письменник мріяв про те, як людство перетворить велику пустелю на квітучий сад... Згодом ці уявлення стали світоглядним підґрунтям теми природи в його творах.

Подорослішати Джеймсу довелося рано. Щоб допомогти родині під час економічної кризи, що охопила Австралію на початку 1930-х років, чотирнадцятилітній хлопчина мусив влаштуватися на підробітки. Тоді

він усвідомив, що навіть найнаполегливіша праця не може врятувати від поневірянь і невпевненості в майбутньому, якщо в суспільстві панують несправедливі закони.

Після закінчення школи юнак вступив до Мельбурнського комерційного коледжу. Навчання було платним, і Джеймс самостійно заробляв на освіту, працюючи помічником бібліотекаря ілюстративного відділу однієї з місцевих газет. Не обмежуючись обов'язками, передбаченими посадою, Олдрідж добирав заголовки до статей, готував матеріали для ілюстрованого додатка. Ця робота прищепила йому смак до журналістики.

Бажання стати відомим привело Джеймса до Лондона, де можна було зробити кар'єру в газетярському світі. У двадцять один рік Олдрідж став військовим журналістом. Під час Другої світової війни він постійно працював у «гарячих точках» і невдовзі завдяки сміливості й прагненню будувати статті лише на перевірених фактах став першокласним кореспондентом.

Утім, журналістика не була єдиним напрямом творчого розвитку Олдріджа. Крім воєнних репортажів, він писав художні замальовки, нариси, новели. У роботі над цими текстами вдосконалювалася його письменницька манера: чіткий сюжетний малюнок, ясність і емоційна напруженість стилю, виразність образів.

Потужним джерелом творчості Олдріджа були особисті переживання, пов'язані зі спогадами дитинства, вивченням різних культурних традицій, з улюбленими захопленнями — мисливством, риболовлю, авіацією, підводним плаванням. Однак незалежно від теми чи предмета художнього зображення, у центрі уваги письменника завжди залишалося духовне життя людини — її внутрішні суперечності й зміни, помилки та осяяння... У пошуках сенсу життя й шляху до щастя герої Олдріджа зазвичай долають нелегкі випробування. Саме за таких обставин читачеві відкривається справжня ціна і їхньої мети, і кожного кроку до неї.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Дж. Олдріджа. Що спонукало його переїхати до Англії?
2. Чому, на вашу думку, письменник зміг стати успішним військовим журналістом?
3. Стисло схарактеризуйте художню прозу Дж. Олдріджа.

Перед читанням. Читаючи оповідання, відзначте всі згадки про останній дюйм. Якими емоціями це словосполучення забарвлюється в різних частинах твору? З'ясуйте його символічні значення.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(Уривки)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку,

піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг. Сніг — чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг — це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі.

Але з польотами на ДС-3, коли, бувало, піднімеш у повітря стареньку машину за будь-якої погоди і летиш над полями навмання, уже покінчено. Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він закінчив своє льотне життя над пустелею Червоного моря, літаючи на «Фейрчальді» нафтоекспортної компанії Тексегипто, яка мала право на розвідку нафти по всьому єгипетському узбережжю. Посадкових майданчиків не було. Він садовив свою машину всюди, де хотіли висадитися геологи і гідрологи, тобто і на пісок, і на кущі, і на кам'янисте дно пересохлих струмків, і на довгі білі обмілини Червоного моря. Обмілини були найнебезпечніші: гладенька на вигляд поверхня пісків завжди була всіяна великими шматками білого корала, гострими по краях, мов бритва, і коли б не низький центр ваги «Фейрчальда», він не раз перекинувся б від проколу камери.

Але й це все було вже в минулому. Компанія Тексегипто відмовилася від дорогих спроб знайти велике нафтове родовище... (...)

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно і, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре. — Хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

— Трохи, — відповів хлопець тихим і несміливим голоском, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову і тихенько заплакав.

Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання в них у сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінційній матері й різкому,

нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоч син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен дедалі більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстилася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме і мертве. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри підіймали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля зливалася з дном морським.

— Сядь прямо, — сказав він Деві, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з хлопчиком. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім із силою потягнув рукоятку тримера, яка була дуже незручно приладнана в цих маленьких англійських літаках — угорі ліворуч, майже над головою. Раптовий поштовх пригнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитись поверх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кинутого в цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

— А як ти знаєш, звідки віє вітер? — запитав хлопчик.

— По хвилях, по хмаринці, чуттям! — крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Доводилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді і опуститись на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола — мертва пустеля.

— Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав. Він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — Останній дюйм! — Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї лишилося шість чи сім футів.

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди

водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди з Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика і тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти і всякі дрібниці, потрібні для акваланга і камер. (...)

— Затягни на мені цей ремінь! — звелів він Деві.

На спині в нього був важкий акваланг. З двома його двадцятикілограмовими циліндрами зі стисненим повітрям він зможе пробути більше години на глибині тридцять футів. Глибше опускатися й не треба. Акули цього не роблять.

— І не кидай у воду каміння, — сказав батько, піднімаючи циліндричний водонепроникний кіноапарат і витираючи пісок з його ручки. — А то всю рибу поблизу сполохаєш. Навіть акул. Дай мені маску!

Деві передав йому маску зі скляним забралом.

— Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімусь, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. Ти поки що обклади камінням колеса машини і посидь під крилом у затінку. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Деві.

Бен раптом відчув, що розмовляє з хлопчиком так, як розмовляє з дружиною, чия байдужість завжди викликала його на різкий і владний тон. Нічого дивного, що бідний хлопчина цурався їх обох.

— І про мене не турбуйся, — сказав він хлопчикові, заходячи у воду. Узявши в рот трубку й опустивши вниз кіноапарат, щоб той своєю вагою тягнув його на дно, Бен зник під водою. (...)

✎ Хлопчик залишився на безлюдному березі, сам на сам з грізним морем і власними страхами. Тим часом Бен оглядав підводну частину бухти: акул тут було чимало, тож зйомка, за яку телекомпанія пообіцяла три тисячі доларів, мала бути успішною. За півгодини льотчик із сином сіли снідати. ✎

Деві дав йому рушник, і Бену довелось миритися з життям на сухій, гарячій землі. Він відчув, що зробив велику дурницю, узявшись за таку роботу. Він був добрим льотчиком по нерозвіданих трасах, а зовсім не якимсь авантюристом, що ганяється за акулами з підводним кіноапаратом. І все-таки йому пощастило, що він дістав хоч цю роботу. (...)

— А хто-небудь знає, що ми тут? — спитав Деві спітнілого від сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

— Чому ти запитуєш?

— Не знаю. Просто так.

— Ніхто не знає, що ми тут, — сказав Бен. — Ми дістали в єгиптян дозвіл летіти в Хургаду. Вони не знають, що ми залетіли так далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

— А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

— Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину. А суходолом ніхто сюди не добереться, навіть на віллісі. — Він показав на море. — І звідти ніхто не прийде: там рифи...

— Невже ніхто-ніхто про нас не знає? — тривожно запитав хлопчик.

— Я ж кажу, що ні! — роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться лишитися сам. — Ти не бійся, — промовив Бен грубовато, — нічого з тобою не станеться!

— Зривається вітер, — сказав Деві, як завжди тихо і надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише півгодини. Потім піднімусь, заряджу нову плівку і спущуся ще хвилин на десять. Займись тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив із собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», — подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що на акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

— Підходьте! Ближче! — заохочував він риб. Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулись просто на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї самої породи, але менші. Вони не пливли і навіть не ворухили плавниками; вони летіли вперед з великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу одриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакошний укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилось бачити в житті.

— Ах ви гади! — сказав він, не розкриваючи губів.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватись ними.

Вони з'явилися знов, хоч ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на суходіл, перезарядити камеру і швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру і пересвідчився, що плівка закінчилась. Підвівши очі, він побачив, що вороже налаштована акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кине на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки і груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен проклинав свою необережність. Але докоряти собі було безглуздо і пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху і болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знов. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різнуло по ногах.

Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тої миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами і сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якимось викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатись він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухались, а в голові стояв туман.

— Деві, — ледве-ледве вимовив Бен із заплющеними очима, — що в мене з ногами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що в мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки і побачив, що права майже зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса і сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але тут же зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі його знайдуть.

— Деві, — сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, — слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви і перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якимось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрив рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше і опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилось від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — говорив він через силу, — я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги і витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягнути, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути, ясно?! — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові, і йому — це примусити Деві самостійно думати, упевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якимось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе і на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку і не слухав його.

— Молодець! — Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якимось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку.

— Дістань у мене з-за пояса ніж, — сказав Бен, — і переріж усі ремінці акваланга. — Сам він не встиг скористатися ножом. — Бери тонку пилку: так буде швидше. Не поріжся.

— Добре, — сказав Деві, підводячись. Він подивився на свої вимазані в кров руки і позеленів. — Якщо можеш хоч трохи підвести голову, я витягну один ремінь, я його розстебнув.

— Гаразд, постараюсь.

Бен трошки підвів голову і сам здивувався, як важко йому навіть поворухнутися. Спроба ворухнути шиєю знесилила його, і він знепритомнів; цього разу він провалився в чорну безодню нестерпного болю, який, здавалося, ніколи не вгамується. Повільно прийшов до пам'яті і відчув навіть полегкість.

— Це ти, Деві?.. — запитав звідкись здалеку.

— Я зняв з тебе акваланг, — почувся тремтячий голос хлопчика. — Але в тебе на ногах усе ще тече кров.

— Не звертай уваги на ноги, — сказав він, розплющуючи очі.

Бен трошки підвівся, щоб подивитись, у якому він стані, але побоювався знову знепритомніти. Він знав, що не зможе сісти, а тим більше

звестись на ноги, і тепер, коли хлопчик перев'язав йому руки, верхня половина тулуба в нього була скута. Найгірше — ще попереду, і йому треба було все обміркувати.

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. (...)

Довго вибиралися вони по схилу — Деві тягнув, а Бен відштовхувався п'ятами, на мить втрачаючи свідомість і знову вертаючись до тями. Двічі він зривався вниз, але нарешті вони дісталися до машини. Бену пощастило навіть сісти, притулившись спиною до хвостової частини літака, і озирнутися. Та сидіти було справжнім пеклом, і зомлівав він дедалі частіше. Його тіло, здавалося, роздирали тепер на дибі.

— Як справи? — запитав він хлопця; той задихався, знесилений від напруження. — Ти, певно, зовсім змучився.

— Ні! — крикнув Деві сердито. — Я не втомився! — Його тон здивував Бена: батько ніколи ще не чув у голосі хлопця ні протесту, ні тим більше люті. Виявляється, обличчя його сина могло приховувати ці почуття. Невже можна роками жити із сином і не розгледіти його обличчя? Однак зараз він не міг дозволити собі роздумувати про це. Він усе добре усвідомлював, але подих захоплювало від нападів болю. Шок минав. Правда, Бен дуже ослаб, відчував, як з його лівої руки сочиться кров, і не міг поворухнути ні рукою, ні ногою, ні навіть пальцем (якщо в нього ще лишилися пальці). Деві самому доведеться підняти літак у повітря, вести його і посадити на землю. (...)

✦ Зрештою Деві вдалося втягнути батька в кабінку. Лагідним голосом Бен віддавав накази щодо підготовки літака до зльоту. Хлопчик чітко виконував усі його команди. ✦

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одрозу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернись проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього і ввімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Їй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові одразу ж запаморочилось від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він

відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг і опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

— Зменш газ! — закричав він якомога голосніше.

— Добре, але вітер не дає мені розвернутися.

— Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?

— Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується в усі боки, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилось цілком покладатися на сина.

— Відпусти ручне гальмо! — сказав Бен. Він забув про нього.

— Готово! — відгукнувся Деві. — Я відпустив.

— Ага, відпустив! Хіба я не бачу! Старий дурень! — вилаяв Бен сам себе. Тут він згадав, що його не чути за гуркотом мотора і що треба кричати.

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу, — відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладає собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знов утратив свідомість.

— Не смій! — почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно одірвалися від землі. Хлопець слухняно тримав ручку і не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

— Піднімісь на три тисячі футів, там буде спокійніше! — крикнув він. Йому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму і весь час робити дурниці.

— Три тисячі футів! — крикнув він. — Три.

— Куди летіти? — запитав Деві.

— Спершу піднімісь вище! Вище! — кричав Бен, боячись, що бовтанка знов налякає хлопця. По тому, як гув мотор, можна було здогадатись, що він працює з переважанням і що ніс літака трохи задертий; але вітер їх підтримає, і цього вистачить на кілька хвилин. Дивлячись на спідометр і намагаючись на ньому зосередитись, Бен знову поринув у темряву, сповнену болю.

Його повернуло до пам'яті чмихання мотора. Було тихо, вітер ущух, він залишився внизу, але Бен чув, як важко дихає і ось-ось заглухне мотор.

— Щось сталося! — кричав Деві. — Прокинься! Що сталося? — Деві не розумів, що треба зробити, а Бен не зміг йому це вчасно показати.

Він незграбно повернув голову, підчепив щогою і підборіддям ручку і підняв її на дюйм. Мотор чхнув, дав вихлоп і загуркотів рівно.

— Куди летіти? — знову спитав Деві. — Чому ти мені не кажеш, куди летіти?!

За такого непостійного вітру не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалось триматися берега до самого Суеца.

— Іди вздовж берега. Тримайся від нього праворуч. Ти його бачиш?

— Бачу. А це правильний шлях?

— По компасу курс повинен бути приблизно триста двадцять! — крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець, — подумав Бен, — він усе чує».

— По компасу триста сорок! — закричав Деві.

Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки із сидіння пілота.

— От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега і тримайся його весь час. Тільки, боронь боже, нічого більше не роби! — застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче. — Нехай машина сама робить своє діло. Все буде гаразд, Деві...

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора і швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопча! Він долетить. Він упорається! (...)

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози. Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив. (...)

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитись: той спав з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і це ще більше посилювало біль.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання і поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить угору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувались то в один, то в другий бік.

— Не спускай з очей аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

— Літак не хоче йти донизу, — сказав Деві; очі його розширилися і, здавалося, займали тепер усе обличчя.

— Вимкни мотор.

— Вимкнув, але нічого не виходить. Не могу опустити ручку.

— Потягни ручку тримера, — звелів Бен, підвівши голову вгору, де була ручка. Він згадав і про закрилки, але хлопцеві нізащо не вдасться їх зрушити; доведеться обійтися без них.

Деві мусив підвестися, щоб дотягнутись до ручки на колесі і подати її вперед. Ніс літака опустився, і машина перейшла в піке.

— Вимкни мотор! — наказав Бен.

Деві вимкнув газ, вимкнув суміш, і вітер із силою підкидав літак то вгору, то вниз.

— Стеж за аеродромом, роби над ним коло! — сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання!

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Бережись, зверни вбік! — гукнув Бен.

Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений. Привалившись до тремтячих дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з великим напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилася так високо, що він міг упертись нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову і побачив, як наближається земля.

— Молодець! — закричав Бен синові.

Бен тремтів і обливався потом, він почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було.

— Лівіше! — наказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Добре! Усе в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво! Натисни ручку вниз...

— Я вржуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака лишилося не більше п'ятисот футів, і вони йшли прямо на нього. Уже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, — отже, мотори запущено на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, усе буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує...

Бен із зусиллям розплющив очі і кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору і вниз. До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швид-

кістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще за такого вітру, їх рознесе на шматки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке личко застигло і перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках хлопчика...

— Молодець! — похвалив він. Залишилася хвилинка до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороку. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі, — це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся помирати і ще зовсім не хотів здаватись!

У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили — кістки і кровоносні судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що в Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однаково Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болю та рідких проблисків свідомості.

— Уся справа в адреналіні, — розкотисто сміявся кучерявий лікар-єгиптянин, — а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, усе було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. «Дивно, — думав він, — я міг би поклястися, що більше дісталось правій руці». Довелось перебороти і параліч, що його кучерявий зцілитель уперто називав «великим нервовим шоком». Усе пережите зробило з Бена нерухомих і дуже крихкий уламок — одужання не могло йти швидко. Але справа все-таки йшла на краще. Усе йшло на краще, крім його лівої руки, яка опинилася в печі, де спалювали сміття. Та й це

було б нічого, коли б услід за рукою не пішла туди ж і його професія льотчика.

А крім усього, був ще хлопчик.

— Він живий і здоровий, — повідомив лікар. — Обійшлося навіть без шоку. — Кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою. — Він значно рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе було дуже добре, але вирішувала справу зустріч із хлопцем: тут або все почнеться, або знову закінчиться, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядив. Але справа була не в тому, що розглядив Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити у своєму батькові?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його лишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Вену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Вен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться.

Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

Переклад В. Гнатовського

Запитання і завдання до прочитаного

1. Стисло перекажіть оповідання «Останній дюйм». У чому полягає екстремальність¹ зображеної в ньому ситуації? У якому епізоді дія сягає найбільшої емоційної напруженості?
2. З якими труднощами стикнувся Бен у своєму професійному й сімейному житті? Що спонукало героя підзаробити підводною зйомкою? Як ви гадаєте, чому він узяв із собою сина?
3. Як почувався Деві дорогою до Червоного моря? Чого він боявся на узбережжі? Що в його поведінці дратувало батька?
4. Чого навчили хлопчика пережиті події? Завдяки чому він спромігся врятувати своє та батькове життя?

¹ Екстремальність — від *екстремальний*: крайній, граничний, такий, що виходить за межі звичайного, надзвичайний (за складністю, небезпечністю).

5. Які риси характеру сина відкрив для себе Бен під час описаної пригоди? Як змінилося його ставлення до Деві? Що допомогло Бенові порозумітися з хлопчиком?

6. Визначте основну думку оповідання.

7. **Групова робота.** Розділившись на дві групи, виконайте одне із запропонованих завдань.

А. Визначте, з яких епізодів оповідання взято наведені рядки, і поясніть, якими почуттями вони зумовлені. З огляду на зміни в емоційному стані героїв продумайте інтонації для виразного читання цих реплік.

«— Ні! — крикнув Деві сердито. — Я не втомився!»

«— Це я можу...»

«— Не смій! — почув він здалеку».

«— Молодець! — похвалив він. Залишилася хвилина до посадки».

Б. Розгляньте кадри з кінофільму «Останній дюйм» і встановіть, яким епізодам оповідання Олдріджа вони відповідають.

Кадри з кінофільму «Останній дюйм»
(режисери Т. Вульфович, М. Курихін, 1958 р.)

8. **Подискутуймо! Робота в парях.** Обговоріть подані запитання.

А. Чи був Бен хорошим батьком до того, як з ним трапилося нещастя? Обґрунтуйте відповідь деталями поведінки героя.

Б. Як ви гадаєте, чи налагодяться стосунки Бена й Деві в майбутньому? Аргументуйте свою думку.

В. Що було найважчим для Деві від того моменту, коли він побачив пораненого батька? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

9. Узагальніть думки, висловлені під час обговорення. У відповіді використайте наведені звороти: «З одного боку, ми бачимо, що... але з іншого боку...»; «На перший погляд, здається, ніби... проте насправді...»; «Важко дати однозначну відповідь на це запитання, оскільки...»; «Якби герой... то... однак письменник змальовує його як...».

РОЗДІЛ 2

НАВЧИТИСЯ ЖИТИ ГІДНО

Літературний багаж. Які твори Дж.Р. Кіплінга, написані для дітей, ви знаєте? Чим вони цікаві?

Редьярд Кіплінг
(1865–1936)

Що таке мінливість читацької прихильності, Джозеф Редьярд Кіплінг знав не з чуток. Цьому письменнику судилося спізнати славу, стати лауреатом Нобелівської премії, а відтак пережити роки публічного осуду, коли його творчість сприймалася як облудна пропаганда культу сили та імперської ідеї. Утім, час усе розставив на свої місця: нині Кіплінга шанують як талановитого митця, що попри певні світоглядні й художні прорахунки створив оригінальний образний світ.

Батьки Кіплінга були англійцями, але в пошуках екзотики¹ й романтики переїхали до Індії. Редьярд зростав серед люб'язних і послужливих тубільців, які повсякчас намагалися догодити хазяйському синові. Місцеву мову — гінді — хлопець засвоїв раніше, ніж англійську, та й у подальшому

житті почувався не так англійцем, як англоіндійцем. Підтримуючи постійний зв'язок з Англією, Кіплінг вважав Індію рідною країною, шанував її традиції та звичаї, любив її народ. Водночас він дещо зверхньо ставився до корінного населення, вважаючи індійців менш цивілізованими, і щиро прагнув сприяти поширенню прогресивних знань у цьому куточку Британської імперії.

Для здобуття ґрунтовної освіти батьки відправили дванадцятирічного Редьярда до Англії, де він мусив жити в чужих людей. Після раювання

¹ Екзотика — тут: те, що належить до чужої, незвичної культури.

в Індії хлопець сприймав нову систему виховання як духовне насильство, тож відразу після випуску повернувся додому. У 1882 р. він почав працювати кореспондентом «Цивільної і воєнної газети» в місті Лахорі.

Цікаві подробиці

То була цікава, але досить непроста робота. У пошуках матеріалу для статей Кіплінгу доводилося подорожувати країною, що потерпала від голоду, спеки й епідемій. Це потребувало від молодого кореспондента не лише витривалості, а й неабиякої відваги, день у день загартовувало його волю і моральну силу. Водночас журналістика стала для Кіплінга школою письменницької майстерності. Під час службових поїздок він ближче знайомився зі звичаями та побутом індійців, збирав місцеві перекази, легенди, повір'я, анекдоти. Згодом цей матеріал утворив «золотий запас», із якого письменник багато років черпав теми й сюжети для художніх творів.

Перші оповідання Кіплінга з'явилися у тій-таки лахорській газеті. Від звичних для англійців творів цього жанру вони відрізнялися граничною лаконічністю й змістовністю. Зважаючи на це, англійський письменник Г.К. Честертон порівнював їх з уколом, який діє «і швидко, і дуже болісно». Новими для читачів Великої Британії були також Кіплінгові сюжети, побудовані на матеріалі із життя англійських чиновників-колоністів. Зрештою дивувала публіку й незвична мова оповідань, наближена до повсякденного мовлення англоіндійців. Це надавало ще більшої виразності місцевому колориту, дбайливо відтвореному письменником у художній прозі.

Літературна кухня

Згадані вище особливості Кіплінгової прози простежуються і в його поезіях. Зазвичай їх написано від імені вигаданого персонажа (скажімо, чиновника, солдата чи матроса). Для того щоб надати таким «розповідям» правдивого звучання, автор використовує розмовні й професійні вислови, навмисне неграмотно вживає або перекручує слова. Нерідко вірші Кіплінга нав'язно певними ритмами чи мелодіями. Наприклад, в основу вірша «На марші» покладено маршовий ритм:

Крок — крок — крок — крок — ми йдемо по Африці,
Все — йдем — все — йдем — по тій самій Африці —
(Скрізь — рух — рух — рух — рух чобіт угору — вниз!)
Не звільнить ніхто на війні!

Переклад М. Стріхи

Такі художні прийоми були новаторськими для сучасної митцеві англійської поезії.

У своїй творчості Кіплінг утверджував ті людські цінності, які вважав найважливішими, — насамперед гідність і духовну силу, загартовані в життєвих випробуваннях. На думку митця, непорушними для всіх є Закон, що визначає існування спільноти, і Справа, що вимагає самовідданого служіння.

Перевірте себе

1. Чому Кіплінг вважав себе англоіндійцем?
2. Як досвід, набутий під час роботи в газеті, вплинув на творче становлення письменника?
3. Що вирізняло оповідання Кіплінга на тлі класичної англійської літератури XIX ст.?
4. Схарактеризуйте особливості Кіплінгової поезії.
5. Які ідеї проголошував письменник у своїй художній творчості?
6. **Теми проєктів.** «Казки Дж.Р. Кіплінга на кіноекрані»; «Індія Дж.Р. Кіплінга»; «Чесноти героїв Дж.Р. Кіплінга».

Перед читанням. Пригадайте характерні ознаки жанру балади. Чим літературна балада відрізняється від фольклорної?

БАЛАДА ПРО СХІД І ЗАХІД¹

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Камаль з двадцятьма бійцями втік на заколотний кордон,
І лошицю Полковника він погнав у далекий горяний схрон:
Найкращу лошицю зі стайні вкрав, коли світать почало,
Дзвінки підкови в лахи запнув і скочив легко в сідло.
І запитав Полковничий син, що водив дозірців загін:
«Хто скаже мені, де Камаль тепер, де схованку має він?»
Мохамед Хан, Резальдарів² син, йому відповів тоді:
«Хто знає нічного туману шлях, той Камалеві знає путі.
Як смеркне — проскаче він Абазай, Бонар на ранок промчить,
Та путь одна — через Форт Букло йому до рідних угідь;
Як поскачеш ти швидше на Форт Букло, аніж летітиме птах, —
Поможе Бог, до провалля Джехай заступиш йому ти шлях.
Коли ж його не догониш там, назад скоріше вертай,
Бо скрізь чаїться Камалів люд за страшним проваллям Джехай.
Там праворуч — скала, і ліворуч — скала, а між ними — ні деревця.

¹ В основу балади покладено реальний випадок, що стався на північно-західному кордоні Британської Індії.

² Резальдар — командир тубільного кавалерійського ескадрону.

Там ти почувеш, як кляцне затвор, хоч ніде не видно стрільця». На коня скочив Полковничий син, був гарячий кінь вороний — Серце б'є, наче дзвін, шиї гордої згин, як шибениця, міцний. Мчить юнак на коні, ось вже форт вдалині, і там чекає обід, Але як злодія хочеш догнать, тоді баритись не слід. І знову вершник в погоню летить швидше пташиних зграй, Жене він коня, і вже здоганя втікачів під проваллям Джехай, Жене він коня, і вже здоганя лошицю й Камалья на ній, Курок пружний звів, лишень втікачів на постріл дістав вороний. Він вистрілив раз і вдруге ще, та кулі пішли убік. «Мов солдат стріляєш! — гукнув Камаль. — Покажи, як їздити звик!» У провалля Камаль повернув, і за ним син Полковника без вагань, Вороний, мов олень, вперед летів, та лошиця мчала, мов лань. Вороний вудила свої закусив — нелегкою була гора, А лошиця вуздечкою грала — так рукавичкою леді гра. Праворуч — скала, і ліворуч — скала, і між ними — ні деревця, І тричі кляцнув рушниці затвор, і не видно було стрільця. Місяць прогнали з неба вони, б'є зорю вже стукіт копит, Вороний, мов зранений бик, біжить за ланню легкою вслід. Спіткнувся вороний і в гірський потік упав на всьому скаку; Тоді Камаль повернув назад і звестись поміг юнаку. Він вибив з руки його пістолет — там бути не могло борні, «Надто довго життям, — промовив Камаль, — завдячуєш ти мені: На двадцять миль тут скелі нема, нема тут жодного пня, Де б мій стрілець не цілив тебе, не ждала б де западня. Якби я руку лишень підняв, як виїхав на бескет, Прудконогі шакали уже б давно збіглися на бенкет; Варто було б кивком голови подати умовний знак — І після учти не зміг би злетіть по горло ситий коршак!» Йому відповів Полковничий син: «Що ж, нагодуй звірину; Та перше розваж, яку сплатить муситимеш ціну. Як тисяча шабелъ прийде сюди, щоб забрати мої кістки, — Стільки за учту шакалів платить злодію не з руки! Коні потопчуть твої поля, солдати твій хліб з'їдять, Худобу заб'ють, хати розберуть на паливо для багать. Коли влаштує тебе ціна і голодні твої брати, — Шакали ж собакам кривна рідня, — то клич, песе, їх сюди! Але як ціна зависока тобі, скінчимо усе до ладу: Лошицю батькові поверни, дорогу я й сам знайду!» За руку скопив Камаль юнака, і погляд його горів: «Не слід нам згадувати собак. Вовк вовка тут перестрів! Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле, Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заподіяти зможу зле». Йому відповів Полковничий син: «Я мусив честь берегти. В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!» Та лошиця підбігла до юнака і ластитись почала; «Нас двоє сильних, — сказав Камаль, — та вона до тебе пішла. Тож хай в дарунок від крадія тобі принесе вона

Вузечку коштовну, моє сідло і срібні два стремена!»
Тоді юнак пістолет подав йому рукоятттю до рук:
«У ворога ти відібрав один, а другий дарує друг!»
Камаль промовив: «Дарунок твій лише за дарунок прийму.
Твій батько сина до мене послав — я сина віддам йому!»
Свиснув Камаль, і син його по схилу гори збіг вниз, —
Як олень, легкий, міцний і стрункий, як готовий до бою спис.
«Ось твій господар, — сказав Камаль, — він водить дозорців загін,
Щитом йому стань, роби без вагань все те, що накаже він.
Допоки я або смерть твоя не обірвуть цих пут назавжди,
Всюди за ним крізь вогонь і дим оборонцем вірним іди.
Хліб Королеви¹ їстимеш ти, тож її борони закон,
І, як треба, зруйнуй свого батька дім, щоб у спокої жив кордон.
Кавалеристом відважним стань, тримайся твердо в сідлі,
І Резальдаром зроблять тебе, а я, може, помру в петлі!»
Очима зустрілися юнаки, і лжі не було в очах.
І братню клятву вони дали на солі і кислих хлібах:
І братню клятву вони дали, розрізавши дерну настил,
На рукоятці та лезі ножа, і на імені Господа Сил.
Камалів син осідлав коня, лошицю — Полковничий син,
І двоє вернулись у Форт Букло, звідки поїхав один.
Загін дозорців зустріли вони, і двадцять шабель в ту ж мить
Зблиснули грізно, готові кров хлопця із гір пролить.
«Не руште його! — Полковничий син гукнув своїм воякам, —
Бо той, хто вчора ворогом був, сьогодні товариш нам!»

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Переклад *М. Стріхи*

Літературний практикум

1. Стисло перекажіть прочитану баладу. Що надає твору екзотичного забарвлення?
2. Схарактеризуйте природу краю, у якому відбувається описана у творі подія. Які деталі увиразнюють екзотичність пейзажу? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
3. Чи вдалося Полковничому синові наздогнати Камалья? Чому? Як юнак сприйняв свою невдачу? Як поставився до його поразки Камаль?
4. У який момент розмови між супротивниками сталася несподівана зміна, що привела до примирення? Чим ви пояснюєте такий перелом?

¹ Королева — тут: королева Вікторія, роки правління якої (1837—1901) були добою найбільшої могутності Британії.

5. Порівняйте характери Камаля та Полковничого сина. Як ставляться один до одного ці герої? Хто з них вам більше подобається? Чому?

6. Розкрийте основну думку твору.

7. Знайдіть у вірші антитези. Розкрийте їхнє значення.

8. **Подискутуймо!** Як ви розумієте зміст першої строфи вірша? Чому, на ваш погляд, автор повторює її наприкінці твору? Які дві, по суті протилежні, думки висловлено в цих рядках? Яку з них ви поділяєте? Обґрунтуйте свою позицію.

9. **Філологічний майстер-клас.** Доведіть, що прочитаний твір є баладою.

Перед читанням. Читаючи вірш Дж.Р. Кіплінга «Якщо...», знайдіть думки, суголосні своїм уявленням про справжню людину.

ЯКЩО...

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
Упали духом і тебе клянуть,
Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх зневіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти невтомно,
Оббріханий — мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти
І думать — не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпіш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зумієш все почати — і звести;

Якщо ти зможеш в прориві одному
Поставить все на карту і програти,
А потім — все спочатку, і нікому
Про втрати навіть слова не сказати;
Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло — лишилась
Одна лиш воля — встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втратиш простоти.
Якщо усі рахуються з тобою —
На відстані, яку відміриш ти;

Якщо уцерьт наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти — Людина, сину мій.

Переклад Є. Сверстюка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте тему вірша «Якщо...». Що пояснює в ньому автор?
2. Дайте цитатні відповіді на запитання про те, як, на думку поета, слід поводитися, коли: «*всі проти тебе*»; «*уже в тобі усе згоріло*»; «*впаде все, чим ти жив*».
3. Як ви розумієте наведені рядки з вірша?

«Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти
І думать — не творити думки культ...»

«Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти — Людина, сину мій».

4. Знайдіть антитези, використані перекладачем вірша. Розкрийте їхнє художнє значення.

5. **Групова робота.** Розділившись на три групи, виконайте запропоновані завдання.

А. Спираючись на зміст вірша «Якщо...», придумайте поради «від протилежного», тобто такі, що застерігають від негідних учинків.

Б. Знайдіть перегуки між віршами «Якщо...» та «Балада про Схід і Захід».

В. Пригадайте літературні твори або кінофільми, у яких зображено героїв, близьких до ідеалу людини, поданого у вірші «Якщо...». Розкажіть про цих персонажів.

6. **Подискутуймо!** З якими порадами, висловленими в поезії «Якщо...», ви не згодні? Обґрунтуйте свою думку.

7. **Творча лабораторія.** Напишіть твір-роздум на тему «Як стати справжньою людиною? (За віршем Дж.Р. Кіплінга «Якщо...»)».

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Слідами поезій Дж.Р. Кіплінга

Наприкінці ХХ ст. англійська радіостанція Бі-Бі-Сі попросила своїх слухачів назвати найкращих, на їхню думку, поетів Великої Британії. З'ясувалося, що найулюбленішим поетичним твором тисяч людей є вірш «Якщо...» Дж.Р. Кіплінга.

Цю поезію не раз перекладали й переспівували багатьма мовами світу, її було покладено на музику. До речі, одну з таких пісень створив український бард і актор К. Булкін на основі перекладу Є. Сверстюка.

Оригінальний переспів вірша «Якщо...» зробив *Василь Стус*. Його версія називається «Синові».

СИНОВІ

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі жорстокій
між невірив ти віриш сам собі.
Коли ти вмієш ждати без втоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злomu
і власним не хизуєшся добром.
Коли тебе не порабують мрії,
в кормигу дум твоїх дух себе не дасть,
коли ти знаєш, що за лицедії —
облуда щастя й машкара нещастя.
Коли ти годен правди пильнувати,
з якої вже зискують махлярі,
розбитий витвір знову доробляти,
хоча начиння геть уже старі.
Коли ти можеш всі свої надбання
поставити на кін, аби за мить
проциндрити без жалю й дорікання —
адже тебе поразка не страшить.
Коли змертвілі нерви, думи, тіло
ти можеш знову кидати у бій,
коли триматися немає сили
і тільки воля владно каже: стій!
Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а будиши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.
Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти еси людина
і землю всю своєю назовеш.

1. Порівняйте вірш «Якщо...» в перекладі Є. Сверстюка (с. 136) та переспів В. Стуса «Синові». Укажіть найзначніші розбіжності між цими версіями.
2. Що споріднює вірш В. Симоненка «Ти знаєш, що ти — людина?...» та поезію Дж.Р. Кіплінга «Якщо...». Дайте розгорнуту відповідь.

«Останній дюйм» у кіномистецтві

Не одне покоління глядачів щиро полюбило фільм «Останній дюйм», 1958 р. знятий радянськими режисерами *Микитою Курихіним* і *Теодором Вульфовичем* за оповіданням Дж. Олдріджа. Ця стрічка захоплює в будь-якому віці. Потужному емоційному враженню сприяють не лише пригодницький сюжет, виразна музика, екзотична підводна зйомка, а й образи батька і сина, створені Миколою Крюковим та Славою Муратовим. Завдяки їхнім акторським здібностям зміст твору Олдріджа збагатився новими значеннями. Те, що батько навчає сина керувати літаком і долати перешкоди, відходить на другий план, за важливістю поступаючись синівському уроку любові й терпіння. Всепереможна любов Деві до батька надає екранізації особливої зворушливості.

С. Муратов, М. Крюков
у кінофільмі «Останній дюйм»
(режисери *М. Курихін, Т. Вульфович*,
1958 р.)

1. Перегляньте кінофільм «Останній дюйм» (режисери *М. Курихін, Т. Вульфович*, 1958 р.). Знайдіть у ньому відмінності від сюжету однойменного оповідання Дж. Олдріджа.
2. Які епізоди кінокартини «Останній дюйм» вас найбільше вразили? Чому?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Чому Деві та його батько не могли порозумітися між собою (оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм»)?
2. Де й коли відбуваються події «Балади про Схід і Захід» Дж.Р. Кіплінга?
3. До кого звертається Кіплінг у вірші «Якщо...»?

Другий рівень

1. Поясніть назву оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм».
2. Визначте, який епізод «Балади про Схід і Захід» є кульмінаційним.
3. Наведіть приклади антитези у вірші «Якщо...».

Третій рівень

1. Порівняйте стосунки батька й сина на початку та наприкінці оповідання «Останній дюйм».
2. Які епізоди надають сюжету «Балади про Схід і Захід» драматичної напруженості?
3. Які моральні принципи утворює автор у вірші «Якщо...»?

Четвертий рівень

1. Розкрийте зміст вислову «Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи» з оповідання Дж. Олдріджа.
2. Схарактеризуйте художні особливості вірша «Якщо...».
3. Знайдіть ознаки балади в «Баладі про Схід і Захід». Наведіть відповідні цитати.

Теми творів

1. «У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми...» (За оповіданням Дж. Олдріджа «Останній дюйм»).
2. «Як сильні стають лицем у лице, хоч вони з різних світів!» (За «Баладою про Схід і Захід» Дж.Р. Кіплінга).
3. «Весь світ тобі належить...» (За віршем «Якщо...» Дж.Р. Кіплінга).

Клуб книголюбів

1. Порівняйте «Баладу про Схід і Захід» з літературними баладами, прочитаними раніше. Як Кіплінг розширив жанрові особливості балади?
2. Порівняйте настанови щодо подолання життєвих труднощів у вірші Кіплінга «Якщо...» із сюжетом оповідання Олдріджа «Останній дюйм». Як ви гадаєте, чи виросте Деві справжньою людиною? Поясніть свою думку.
3. Знайдіть твори художньої літератури чи кіномистецтва, у яких порушено проблеми сімейних цінностей, взаємин дорослих і дітей. Які шляхи вирішення цих питань пропонують різні митці?
4. **Робота в парах.** Рядок «Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох...» з балади Кіплінга став афоризмом. Поміркуйте, чи підтверджують цей крилатий вислів факти біографії самого автора. Чи згодні ви з думкою англійського письменника? Аргументуйте свою відповідь, спираючись на приклади з історії.
5. **Подискутуймо!** В оповіданні «Останній дюйм» звучить риторичне запитання¹: «Невже можна роками жити із сином і не розгледіти його обличчя?». Чи згодні ви із цим запитанням-твердженням? Поясніть свою відповідь.
6. Як ви гадаєте, чи відразу після повернення з небезпечної подорожі налагодяться стосунки між головними героями оповідання «Останній дюйм»? Аби перевірити своє припущення, прочитайте продовження цього твору — оповідання «Акуляча клітка». Порівняйте стосунки батька і сина у двох названих творах Олдріджа.

¹ Риторичне запитання — запитання, що містить ствердну відповідь; ставиться не задля отримання відповіді, а з метою узагальнення думки.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ДРУЖБА І КОХАННЯ

РОЗДІЛ 1

РАДІСТЬ ДРУЖБИ

Літературний багаж. Назвіть твори О. Пушкіна. Що ви знаєте про цього поета?

Олександр Пушкін
(1799–1837)

У Росії Олександра Сергійовича Пушкіна шанують як засновника вітчизняної класичної літератури XIX ст., як митця, що глибоко відобразив самотність національної душі, як уособлення трагічної долі російського Поета.

Змалечку Олександр дивував рідних поетичними здібностями, гострим розумом, непокірною палкою вдачею. Це вирізняло його і з-поміж однокашників — вихованців Царськосельського ліцею. Досягнення Пушкіна в навчанні були не надто значними, але Ліцей з повним правом міг пишатися його літературними успіхами.

У Царськосельському ліцеї панував дух вільнодумства, завзяття й творчого змагання. Деякі ліцеїсти писали вірші. Найкращі із цих творів публікували в ліцейських часописах.

Цікаві подробиці

Із дружної ліцейської родини вийшло чимало талановитих «служителів муз», що залишили помітний слід в історії та культурі Росії. До цієї плеяди належать і троє найкращих друзів Олександра Сергійовича. Перший з них, Антон Дельвіг, — автор віршів, що згодом були покладені на музику й стали народними піснями. Другий — літератор Вільгельм Кюхельбекер — активний учасник повстання декабристів¹ (засуджений до восьмирічного ув'язнення й подальшого заслання в Сибір). Третій — Іван Пушкін — видатний діяч декабристського руху, який теж сповна заплатив за свої політичні переконання. Усе життя Пушкін підтримував з ними тісні стосунки. Поет узагалі над-

¹ Декабристи — учасники руху дворян-революціонерів, що боролися за повалення царату й скасування кріпацтва.

звичайно цінував дружбу і вмів бути відданим товаришем. Чимало його творів присвячено темі дружби й конкретним друзям.

Коментар архіваріуса

Ініціатива створення Царськосельського ліцею виникла на тлі поширення в Росії просвітницьких ідей і належала талановитому державному діячу Михайлові Сперанському. Сперанський вважав, що необхідно виховувати «нових людей», здатних на державному рівні здійснювати прогресивні реформи. Це завдання він пов'язував із заснуванням унікального навчального закладу для майбутньої еліти російського суспільства.

Ліцей було відкрито 1811 р. Розташовувався він у Царському Селі, де влітку жила імператорська родина. Загальний дух закладу визначався гаслом «Для загальної користі», а його навчальна програма мала на меті передусім розвиток гуманітарного мислення й творчих здібностей ліцейств. Серед викладачів було чимало тих, хто щиро прагнув виховати освічену молодь, для якої волелюбність невіддільна від служіння батьківщині, а бажання самореалізації — від уявлень про особисту честь і гідність. 🍀

Ще за ліцейських років поетичний талант Пушкіна визнали такі авторитетні літератори, як Г. Державін, М. Карамзін, В. Жуковський. Важливим свідченням серйозного ставлення до творчості юного поета стала і його участь у діяльності літературного товариства «Арзамас». Спілкування з «арзамасцями» вводило Пушкіна в курс актуальних культурних і літературних тем. Крім того, на засіданнях товариства обговорювалися проблеми суспільного характеру й перспективи подальшого розвитку країни. Дехто навіть висловлював думки про необхідність зміни політичного ладу в Росії.

Сміливі й незалежні поезії Пушкіна відповідали духовним потребам прогресивної частини російського дворянства, тож більшість читачів сприймала їх як мужній виклик царській владі. Проте були в поета й вороги, які добровільно доносили про його «обурливі вірші, висловлювання та витівки». Пушкіну загрожувало заслання до Сибіру. І лише завдяки клопотанню впливових друзів Сибір було змінено на Південь.

У вигнанні Олександр Сергійович багато подорожував: відвідав Крим, Чернігів, Катеринослав (нині — Дніпропетровськ), Одесу, побував на Кавказі, певний час жив у Кишиневі. Удалині від столиці він нерідко почувався пригніченим і самотнім, але не втратив почуття внутрішньої свободи, продовжував спілкуватися з вільнодумцями й писати бунтарські вірші. Саме в ті роки, за словами літературознавця Ю. Лотмана, «ім'я Пушкіна стало відомим усій читацькій Росії», саме тоді поет став «кумиром романтичної молоді».

Перевірте себе

1. Схарактеризуйте місце О. Пушкіна в історії російської літератури й культури.
2. Яку роль у житті й творчому становленні поета відіграв Царськосельський ліцей? Чим цей навчальний заклад відрізнявся від інших?

3. Назвіть найближчих ліцейських товаришів Пушкіна. Що ви про них знаєте?
4. Чим було спричинене заслання Пушкіна? Де поет побував під час вигнання?
5. **Теми проєктів.** «О. Пушкін в Україні»; «Ліцейст Олександр Пушкін»; «Пушкінські послання до друзів».

Перед читанням. Ліцейсти першого випуску вирішили щороку всі разом відзначати 19 жовтня — день урочистого відкриття Ліцею. Перебуваючи на засланні, Пушкін не міг зустрітися з товаришами, тож надсилав їм свої поетичні вітання. Одним з таких послань є вірш «19 жовтня» (1825), що став своєрідним гімном дружбі й ліцейському братерству. Читаючи цей твір, знайдіть відображення життєвих обставин, які надихнули автора на його написання.

19 ЖОВТНЯ

Вже ронить ліс багряне убрання,
Сріблить мороз поля зів'ялі й голі,
З-за гір прогляне, наче мимоволі,
І погасає тихе сляво дня.
Палай, каміне, в келії пустинній,
А ти, вино, негод осінніх друг,
Хоч би на мить у чаші легкопінній
Дай забуття моїх гірких недуг.

Печалюсь я: до друга дальній світ,
З яким запив би довгу я розлуку,
Якому б міг сердечно стиснуть руку
І побажать веселих безліч літ.
Я п'ю один; дарма моя уява
Товаришів скликати поспіша;
Не чую я знайомої появи,
І милого не жде моя душа.

Я п'ю один. На берегах Неви
Мене сьогодні друзі іменують...
Але чи й там усі з вас бенкетують?
Кого цей рік не дочекались ви?
Хто зрадив ще чудову нашу звичку,
Кого забрав холодний світ од вас?
Хто не прийшов на братню перекличку?
Чий голос змовк? Хто передчасно згас?

Наш кучерявий не прийшов співець,
Гітари вже не чути голосної:
Під миртами Італії ясної
Він тихо спить, і приязний різець

Не вирізьбив на рідній нам могили
Хоч декілька російських рідних слів,
Щоб прочитав слова привіту милі
Син півночі, що в край чужий забрів.

Чи ти сидиш серед товаришів,
Чужих небес коханцю нетерплячий?
Чи знов проходиш тропік ти гарячий
І вічний лід опівнічних морів?
Щаслива путь!.. З лицейського порога
На корабель ти став без вороття,
І з того дня в морях твоя дорога,
О хвиль та бур улюблене дитя!

Зберіг ти, друже, в долі мандрівній
Прекрасних років звичаї недавні:
Лицейський шум, забави наші славні
Між хвиль морських жили в душі твоїй;
Ти простягав нам із-за моря руку,
Ти нас єдиних в спогадах носив
І повторяв: «На довгу нас розлуку
Таємний фатум, певне, осудив!»

Прекрасний, любі друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний,
Незрушний, однодушний і свавільний,
Міцнів він під крилом коханих муз.
Куди б не кинула нас зла година
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна наша — Царське Село!

Із краю в край грозою гнаний я;
В міцних тенетах долі грозової,
На лоно дружби втішної, нової,
Поникла скорбна голова моя...
З благаннями печальними, бентежно,
З надією юнацьких світлих літ,
Віддався іншим друзям я безмежно,
Та був гіркий небратній їх привіт.

І нині тут, в забутій глушині,
В оселі холоду і снігопаду,
Я радісну й солодку мав віраду:
Я трьох із вас, о друзі, в тишині
Тут обійняв. Поета дім опальний,
О Пуцзин мій, ти перший навістив;
Ти звеселив вигнання день печальний,
В лиця день його перетворив.

*С. Госсе за оригіналом
А. Тона. Царське Село. Вид
на Лицей. 1824 р. Літографія*

*І. Вітман. Пушкін-лицейст
у Царськосельському парку*

Ти, Горчаков, щасливець з перших днів,
Хвала тобі — холодний блиск фортуни
Не одминив душі твоєї струни:
Все той же ти для нас, товаришів.
Нам різну путь судила доля строга,
Ступивши в світ — ми швидко розійшлись,
Звела нас раптом польова дорога,
Зустрілись ми й по-братськи обнялись.

Коли спіткав мене фортуни гнів,
Для всіх чужий, бездомний, сиротою,
Під бурєю поник я головою
І ждав тебе, віщун перемських дів.
І ти прийшов, син лінощів натхненний,
О Дельвіг мій: твій голос пробудив
Сердечний жар, що довго тлів, священний,
І долю радо я благословив.

Пісенний дух з дитинства в нас горів,
І дивний жар натхнення ми пізнали;
Дві музи з юних літ до нас літали,
Солодкий дар їх нас промінням грів:
Та вже любив я оплески і славу,
Ти ж, гордий, для душі і муз співав;
Свій дар, як час, я тратив без угаву,
Ти ж геній свій у тиші пестував.

Служіння муз не терпить суєти,
Прекрасне мусить бути величавим:
Та юнь нас вабить усміхом лукавим,
Шумливі мрії кличуть у світи...
Отямимось — і скорбними очами
Поглянемо в минуле без надій...
Скажи, Вільгельм, було ж таке і з нами,
По музі й долі брате рідний мій?

Пора, пора! Ні наших мук, ні мрій
Не вартий світ; розвіємо оману!
Життя сховаєм в самоту туманну!
Я жду тебе, спізнیلیй друже мій! —
Прийди і словом чарівливим зразу
Сердечні струни наладнай ізнов;
Згадаємо про бурні дні Кавказу,
Про Шиллера, про славу, про любов.

Пора й мені... Гуляйте в добрий час!
Відрадне я вже чую зустрічання;
В поетове повірте віщування:
Пролине рік, і знову я між вас.

Кімната О. Пушкіна в Ліцеї

П. Яковлев. Антон Дельвіг

І час проб'є надій моїх завітних,
Промчиться рік, я буду знову ваш!
О скільки сліз і вигуків привітних,
І скільки піднятих угору чаш!

Наллемо першу, в день знаменний цей,
І всю до дна в день нашого союзу!
Благослови, моя святкова музо,
Благослови: нехай живе ліцей!
За вчителів, що честь і юність нашу
Леліяли, за мертвих і живих,
До вуст піднявши найвдячнішу чашу,
Забувши зло, добром згадаймо їх.

Повніш, повніш! Поки зійде зоря
Усі до дна, до краплі випивайте!
За кого ж це? О друзі, відгадайте...
Ура, наш цар! так! вип'єм за царя.
Людина він! Керує ним хвилина,
Він раб чуток, підозрень і страстей,
Простім йому неправее гоніння:
Він взяв Париж, він заснував ліцей!

Тож бенкетуйте, поки вийде путі!
Та коло наше з кожним днем рідіє;
Хто в гробі спить, хто дальній сиротіє;
Судьба зорить, ми в'янем; дні пливуть;
Незримо никнем, тихше серце б'ється,
І нить життя кінчаємо снувать.
Кому ж із нас під старість доведеться
Самому день лиця святкувать?

Нещасний друг! У нових поколіннях
Набридлий гість і зайвий, і чужий,
Згадає нас в дні зустрічей незмінних,
Закривши зір схвильовано-сумний...
Хай він зустріне радо, хоч печальний,
За чашею цей день, після незгод,
Як нині я, вигнанець ваш опальний,
Провів його без горя і турбот.

Переклад С. Крижанівського

О. Пушкін. Іван Пуццин

О. Пушкін. Вільгельм
Кюхельбекер

Літературний практикум

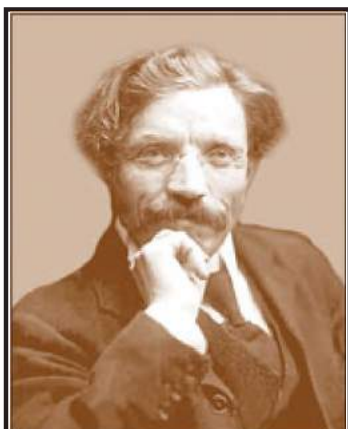
1. Як змінюється настрій ліричного героя протягом поетичної оповіді? Чим мотивовані такі зміни?
2. Яким постає у вірші життя ліричного героя? Що він вважає своєю моральною опорою?

3. Як схарактеризовано у творі Ліцей і лицейське товариство? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
4. Кого з лицейських друзів Пушкіна згадано у вірші? Яким постає кожен з них у спогадах ліричного героя? Які деталі взаємин лицейців засвідчують силу їхньої дружби?
5. Які теми порушено у вірші «19 жовтня» (1825)?
6. **Філологічний майстер-клас.** Розкрийте художню роль осіннього пейзажу в першій строфі вірша. Як ви гадаєте, чому поетичні роздуми про лицейське братерство ліричний герой починає саме з такого опису природи?

РОЗДІЛ 2

**СМАК
ПЕРШОГО КОХАННЯ**

Літературний багаж. Пригадайте літературні твори, у яких ідеться про перше кохання. Яким постає в них це почуття?

Шолом-Алейхем
(1859–1916)

Доброзичливе вітання єврейською «Шолом алейхем», що в перекладі означає «Мир вам», «Здрастуйте», стало відомим у всьому світі після того, як талановитий письменник Соломон Рабинович узяв його за творчий псевдонім. Це приbrane ім'я дуже личило Соломону Наумовичу, адже він був доброю, відкритою людиною, усмішка якої випромінювала тепло і щирість. Відповідним було й творче гасло митця: *«Писати правду з глибини душі, кров'ю серця, але — для радості»*.

Соломон Рабинович народився 2 березня 1859 р. в українському місті Переяславі (нині — Переяслав-Хмельницький) у багатодітній єврейській сім'ї. Батько його був дрібним підприємцем. Дитинство Соломона минуло в містечку Воронькові неподалік від Переяслава. У ті роки він захоплювався

легендами й переказами про Мазепу, Богдана Хмельницького та інших народних героїв. І романтичний фольклор, і мальовнича природа рідного краю залишили в душі письменника глибокий слід, що відобразилося в його творчості.

У тринадцять років Соломон утратив матір. Друга батькова дружина мала сварливу вдачу й не шкодувала дошкульного слівця для нових родичів. Їй, проте ж, майбутній класик єврейської літератури був зобов'язаний своїм першим «професійним досвідом»: усі лайливі слова, почуті від мачухи, він ретельно занотовував у алфавітному порядку.

За традицією Шолом-Алейхем відвідував єврейську початкову релігійну школу, а згодом вступив до Переяславського повітового училища. Здобувати загальну освіту хлопцеві було нелегко, адже в училищі викладали російською, а в родині розмовляли ідишем. Проте він виявив неабияку наполегливість і закінчив навчання з відзнакою.

Змалку Соломон вирізнявся чудовою пам'яттю, допитливістю, веселою вдачею і талантом пересмішника. У п'ятнадцятирічному віці прочитавши «Робінзона Крузо» Дефо, він написав власну версію роману рідною мовою і вирішив будь-що стати літератором. У сімнадцять років юнак почав заробляти на життя як репетитор з російської мови.

Учителювання допомогло Шолом-Алейхему знайти любов: між молодим наставником і його ученицею, донькою багатого підприємця Ольгою Лоевою, спалахнуло світле почуття. Подолавши спротив батька, за кілька років Ольга стала дружиною письменника й народила йому п'ятьох дітей. Чуйний, справедливий, турботливий Соломон Наумович був справжнім янголом-охоронцем для своєї родини, яку жартома називав «республікою».

Український мотив

Наприкінці 1870-х років розпочинається письменницька діяльність Шолом-Алейхема. Одним з його літературних учителів можна вважати Т. Шевченка. *«Коли я писав свої вірші, — розповідав Соломон Наумович, — я вдень з вогнем шукав “Кобзаря”, цю пісню пісень Шевченка, і не міг знайти. Я готовий був віддати що завгодно й скільки завгодно. І тепер я бачу, що не помилився б, якби сплатив за найвищою ціною за одну тільки “Катерину”».*

Як і Шевченко, Шолом-Алейхем став засновником національної літератури свого народу. Тривалий час вважалося, що ідиш — розмовна мова простих євреїв — призначений суто для повсякденного вжитку, а отже, «не гідний» красного письменства (і церковну, і світську літературу видавали івритом — «високою» давньоєврейською мовою). Шолом-Алейхем зламав цю традицію: від 1883 р. він почав писати переважно ідишем, усіляко сприяючи його визнанню. 🍀

Цікаві подробиці

Подейкували, ніби Шолом-Алейхем працював над своїми творами швидко й без зусиль. Насправді це не так. Деякі книжки він створював роками, редагуючи багато разів. Друзі й рідні розповідали, що письменник навіть любив копітку роботу: клеїв

і переплітав рукописи, робив у них виправлення різнокольоровими чорнилами...

Зазвичай Шолом-Алейхем писав стоячи, за високим столиком, що обертався на всі боки. За роботою він міг несподівано розсміятися й сміючись продовжувати писати. Коли приходило натхнення, Соломон Наумович не переймався умовностями: нотував свіжі рядки на таці для самовара, на днищі бочки, у трамваї, під час прогулянок з дітьми чи просто посеред ночі...

Літературна кухня

Створені Шолом-Алейхемом літературні образи й нині залишаються найяскравішим відображенням національного характеру єврейського народу. Типовий персонаж письменника — «людина повітря». Це дивак, «маленька людина» з єврейського містечка зі скромними заробітками й життєвими планами, що лопають, як мильні бульбашки. Він невдаха, але з гумором сприймає свої поразки. Утім, «люди повітря» саме тому й зазнають невдач, що надто високо підносяться в мрії. Вони «літають», завиграшки долаючи межу між небом і землею, буденним і романтичним, трагічним і комічним.

Такою «людиною повітря» був і сам Шолом-Алейхем — трохи дивакуватий, безмежно добрий... Він любив усе маленьке: маленьких дітей, маленьких тварин, маленькі огірки й помідори, маленьке письмове приладдя. Соломон Наумович завжди відповідав на листи, за будь-яких обставин не шкодував грошей, тринадцяту сторінку в рукописах позначав «12-А», бо вірив у заботони...

Одне зі своїх найвідоміших оповідань «Зачарований кравець» письменник завершив словами, які характеризують усю його творчість:

М. Шагал. Скрипаль

«Сміятися корисно. Лікарі радять сміятися...». За гумор, життєрадісність, уміння про складне говорити просто, а про сумне — весело Шолом-Алейхема назвали єврейським Марком Твенем. До речі, Марк Твен не без гумору зауважив, що насправді це він вважає себе американським Шолом-Алейхемом.

«Зміна місця — зміна щастя», — стверджують герої Шолом-Алейхема... Шукати кращої долі на чужині довелося й самому письменнику. У 1905 р. після хвилі єврейських погромів він виїхав з Києва, де мешкав майже п'ятнадцять років. Надалі Соломон Наумович жив у Львові, відвідав Женеву, Лондон, Варшаву,

Вільно, Берлін та інші міста світу, де виступав перед своїми читачами (на той час він уже був письменником зі світовим ім'ям). У 1915 р. митець оселився в Нью-Йорку. Саме за кордоном Шолом-Алейхем завершив свої найвідоміші твори, як-от: «Тев'є-молочник», «Менахем-Мендл», «Хлопчик Мотл», «Пісня пісень».

Літературна кухня

Над повістю «Пісня пісень» Шолом-Алейхем почав працювати 1909 р. Назву твору дала однойменна книга Старого Заповіту, приписувана царю Соломону. До неї увійшли любовні гімни, що оповідають про взаємні почуття правителя Ізраїлю й селянки Суламіфі. Однак Шолом-Алейхем не просто переказав «вічний сюжет» — він створив власний гімн великому кохання. У біблійні часи мудрець Соломон спромігся зізнатися в любові, здатній змінити світ і наповнити світлом душу. У ХХ ст. закоханий юнак Шимек проголосив, що відчуває до Бузі «ту святу, полум'яно-пекельну любов, яку оспівано в “Пісні пісень”». «Любов понад усе!» — стверджують і Соломонові гімни, і повість єврейського письменника.

«Пісня пісень» Шолом-Алейхема має підзаголовок «Юнацький роман». Розповідаючи про свої твори, письменник зазначав, що слово «роман» для нього означає і літературний жанр, і любовні стосунки. Таке сприйняття якнайкраще втілюється в «Пісні пісень». Змальовуючи кохання від його зародження в часи безтурботних дитячих ігор до сумного фіналу в дорослому житті, автор ніби пише «роман про роман».

Оповідачем у повісті виступає сам головний герой. Він описує перебіг «юнацького роману» і водночас — власні почуття. Завдяки цьому твір набуває виразного емоційного забарвлення й задушевного звучання. 🍀

Шолом-Алейхем залишив по собі чималий літературний доробок. Його твори, видані багатьма мовами світу, знайшли сотні тисяч прихильників, і передусім тому, що підтримують віру в людяність, світло й доброту, на яких тримається життя.

Перевірте себе

1. Як перекладається українською псевдонім Шолом-Алейхем? Чому, на вашу думку, письменник прибрав саме таке літературне ім'я?
2. Які життєві події вплинули на становлення Шолом-Алейхема як письменника?
3. Яку роль у житті й творчості Шолом-Алейхема відіграла Україна? Чому письменника називали єврейським Марком Твенем?
4. З яким давнім літературним джерелом перегукується повість Шолом-Алейхема «Пісня пісень»? До яких вічних цінностей звертається письменник у цьому творі?
5. **Теми проєктів.** «Київ у творчості Шолом-Алейхема»; «Національний колорит і гумор у повісті “Хлопчик Мотл”»; «Літературні музеї Шолом-Алейхема».

Перед читанням. Ознайомтеся з «Піснею пісень царя Соломона». Під час читання повісті Шолом-Алейхема простежте, які елементи біблійного сюжету використано у творі.

ПІСНЯ ПІСЕНЬ **Юнацький роман**

(Уривки)

Частина перша

Бузя

Бузя — пестливе ім'я, створене з Естер-Люби: Люба — Любузя — Бузя... Вона старша за мене на один рік чи, може, на два, а нам обом нема ще й двадцяти років. Тепер сідайте, будь ласка, і підрахуйте, скільки мені років і скільки їй. Та це, зрештою, не має значення. Я краще розповім вам коротенько її біографію.

Мій старший брат Бенья жив на селі, орендував млин, умів стріляти з рушниці, їздити верхи на коні і плавати, як чортяка. Одного разу влітку купався він у річці й потонув. Про нього сказано в приказці: «Усі гарні плавці потопають». По ньому залишилися млин, двоє коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней спродали, молода вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко, а дитину привезли до нас.

То була Бузя.

Що батько любить Бузю, як рідну дитину, і що мати тремтить над нею, як над єдиною дочкою, — це легко зрозуміти. Вони знайшли в ній розраду від великого горя. А я? Чому, як прийду зі школи і не знайду Бузі, мені їжа не лізе в горло? А як Бузя приходить, стає світло в усіх куточках? А як Бузя звертається до мене, я опускаю очі? А як Бузя глузує з мене, я плачу? А як Бузя...

Я довго чекав, коли нарешті прийде любе, жадане свято Пасхи. Тоді я буду вільний. Гратиму з Бузею в горіхи, бігатиму подвір'ям, ходитиму до річки. Там я їй покажу, як пускають «каченят» на воду. Коли я їй кажу про що, вона мені не вірить, вона сміється. (...)

Настало любе, жадане свято Пасхи.

Нас обох одягли на свято в царське вбрання. Усе, що було на нас, мінилося, блищало й шелестіло. Я дивлюся на Бузю і згадую «Пісню пісень», яку вивчав перед Пасхою з учителем у школі, згадую вірш за віршем: «Прекрасна ти, подруго моя, — о, яка ж ти гарна! Очі твої, як у голубки, волосся — мов стадо кіз, що зісковзують з гори Галаадської, зубки в тебе — мов отара білих ягнят, що з річки виходять, одно в одно, губки — пурпурова стрічка, мова твоя, як мед, солодка».

Скажіть мені, будь ласка, чому, коли дивишся на Бузю, мусиш згадати «Пісню пісень»? Чому, коли вивчаєш «Пісню пісень», спадає на думку Бузя?

Чудовий переддень Пасхи. Сонячна година. Тепле повітря.

— Підемо?

Так каже мені Бузя, і я почуваю, що мені пашисть обличчя. Мати не пошкодувала нам горіхів. Повні кишені горіхів. Проте вона наказала

нам, щоб ми тепер, перед пасхальною вечерею, не сміли лузати горіхи. Гратися в горіхи — скільки душі завгодно. Ми виходимо з дому. Горіхи торохкотять. Надворі добре. Надворі любо. Сонце вже близько крайнеба, дивиться вниз на околиці міста. Широко, просторо і привільно навколо. Де-не-де на горі, що ген за синагогою, визирає травичка, зелена, свіжа, тремтлива. З вереском і цвіріньканням пролітає над нашими головами струнка зграя маленьких ластівок, і знову згадується мені «Пісня пісень»: «Паростки-травичка вже з'явилася на землі, пора соловейка настала, і голос першої літньої пташки залунав у нашій країні». Я почуваюся напрочуд легким. Мені здається, що я маю крила: ось знімуся і полечу...

З міста долинає дивний гомін. Шумить. Вирує. Гуде. Переддень Пасхи! Чудова, ясна година. Теплінь надворі.

У цю мить весь світ набуває в моїх очах зовсім іншого вигляду. Наш двір — замок. Наша хата — палац. Я — принц. Бузя — принцеса. Колоди, понакидані біля хати, — кедри й буки, що згадуються в «Пісні пісень». Кішка, яка лежить коло дверей і гріється на сонці, — одна з польових ланей, що згадуються в «Пісні пісень». Горбок, що ген за синагогою, — це гора Ліван, теж із «Пісні пісень». Жінки й дівчата, які стоять на подвір'ях, миють посуд, готуються до Пасхи, — дочки Єрусалима, про яких згадується в «Пісні пісень». Все-все з «Пісні пісень».

Я йду, руки в кишнях, потрушую горіхами. Горіхи торохтять. Бузя йде зі мною, не відстає ні на крок. Я не можу ходити поволі, мене підносить у повітря. Мені хочеться легіти, линути, ширяти мов орел. Я пускаюся бігом. Бузя біжить за мною. Я стрибаю на колоди, з однієї колоди на іншу. Бузя стрибає зі мною разом. Я на колоду — вона на колоду. Я вниз — вона вниз. Хто перший стомиться? Я вгадав.

— Доки це будемо стрибати?

Так каже мені Бузя. А я відповідаю їй мовою «Пісні пісень»:

— «Поки день холодом дیشه і тіні простягаються». Ха-ха-ха! Ти втомилася, а я — ні! (...)

Я тримаю руки в кишнях, торохчу горіхами і кажу їй:

— Вгадай, що я можу зробити, коли схочу.

— А що ти можеш зробити?

— Коли схочу, усі твої горіхи перейдуть до мене.

— Ти їх у мене виграєш?

— Ні, ми навіть не розпочнемо гри.

— Що ж тоді? Ти їх у мене забереш силоміць?

— Ні, вони самі перейдуть до мене.

І. Клейнер. Політ мрії

Вона зводить на мене свої красиві очі. Свої гарні сині очі з «Пісні пісень». Я кажу їй:

— Ти гадаєш, певно, що я жартую? Я знаю, дурненька, таке чарівне слово... Тільки скажу це слово...

Вона розплющує очі ще більше. Я почуваю себе всесильним. Я пояснюю їй, як дорослий, як герой:

— Ми, хлопці, можемо геть усе. У нашій школі є один товариш, — його звуть сліпий Шайка (він сліпий на одне око), — він усе чисто знає. Немає такого на світі, чого б Шайка не знав. Навіть кабалу¹. Знаєш, що таке кабала?

Ні. Звідки їй знати? Я почуваю себе на сьомому небі, що можу прочитати їй лекцію з кабали.

— Кабала, дурненька, це така річ, що може стати в пригоді. За допомогою кабали можна зробити так, щоб я тебе бачив, а ти мене ні. За допомогою кабали можна дістати вино з каменя і золото зі стіни. За допомогою кабали можна зробити так, щоб ми вдвох, як сидимо оце, знялися аж до хмар і ще вище хмар!..

Знятися з Бузею за допомогою кабали у височінь, до хмар і ще вище хмар, і полетіти з нею ген-ген далеко за океан — це була одна з моїх улюблених мрій. (...)

Раптом чую голос із хати:

— Шимек! Шимек!

Шимек — це я. То мати кличе мене... (...)

Мати моя не має часу. «Іду, зараз піду, от уже йду! Я тільки скажу Бузі кілька слів. Не більш як два слова...»

І я кажу їй два слова. Я признаюся їй: усе, що допіру сказав їй, неправда. Зробити за допомогою кабали так, щоб хтось інший летів, — цього не можна. Самому летіти — це інша справа; сам полетіти — я можу. І це я їй покажу, нехай лишень закінчиться свято, я зроблю першу спробу. Я полечу перед очима в неї отут на цьому ж місці, де лежать колоди, і за одну мить буду вже за хмарами. Звідти я візьму праворуч, он туди — бачиш? — там кінчається все і починається Крижане море.

Бузя уважно слухає. Сонце посилає своє останнє проміння, цілується із землею.

— А що таке Крижане море? — питає в мене Бузя.

— Крижаного моря не знаєш? Крижане море — це Льодовитий океан, вода там густа, як драглі, і солона, як ропа. Пароплавів нема на ньому. І люди, потрапивши туди, не можуть ніколи повернутися.

Бузя дивиться на мене широко розкритими очима.

— Чого ж тобі йти туди?

— Я хіба туди йду, дурненька? Я ж лечу. Лечу понад морем, як орел. Адже за кілька хвилин я знову на суходолі! Там починаються дванадцять високих гір, що пашать вогнем, а на дванадцятій горі, біля самої верховини, зупиняюсь і йду пішки сім миль, аж поки прибуваю до дрімучого лісу, далі йду лісом і долом, аж поки прибуваю

¹ К а б а л а — тут: зібрання найдавніших знань, що містить приховані століттями ключі до таємниць Усесвіту та секретів людської душі.

до маленького струмочка. Струмочок я перепливаю і відраховую сім разів по сім, — аж ось з'являється переді мною старезний дідок з довгою бородою і питає: «Яке твоє бажання?» А я кажу йому: «Веди мене до царівни».

— До якої царівни? — питає мене Бузя, і мені здається, що вона чогось злякалась.

— Царівна — це прекрасна принцеса, яку схопили з-під шлюбу, зачарували її, повели геть і сховали у кришталевому палаці, ось уже сім років...

— А тобі що до того?

— Як то — що мені до того? Я мушу її визволити.

— Ти мушиш її визволити?

— А то хто ж?

— Не треба летіти так далеко... Послухайся мене, не треба!.. (...)

І Бузя бере мене за руку, і я почуваю, яка холодна її маленька ручка. Я дивлюся їй у вічі і бачу, як відбивається в них золоте сонце, що прощається з днем, з першим ясним, теплим днем напередодні Пасхи. (...)

Бузя почула, що мене кличуть, — вона вириває свою руку, схоплюється і жене мене:

— Шимек, це ж тебе кличуть, тебе! Іди, іди! Уже час. Іди, іди!..

Я збираюся йти. Кінчився день. Згасло сонце. Золото перетворилося на кров. Вітерець подув, легенький, прохолодний. Бузя жене мене, щоб я пішов. Кидаю на неї останній погляд. Зовсім не та Бузя, що раніше. Інше обличчя, і зовсім іншої принади набуває вона в моїх очах цього чарівного вечора. «Зачарована принцеса», — майнула думка в мене в голові. (...) І мені здається, що я чую її голос, чую, як вона мені каже мовою «Пісні пісень»: «Біжи, мій милий, біжи, мій коханий! І будь подібний до оленя або до сарни на горах запашних!»

Частина друга

Йдемо по зелень

— Швидше, Бузю, швидше! — кажу я Бузі за день перед Зеленими святами, беру її за руку, і ми хутко сходимо на гору. — Час не жде, дурненька, день минає. Нам треба перейти через он яку гору, а за горою ще матимемо річку. Над річкою стелеться кладка з дощок, це — «місток». Річка тече, жаби кумкають, дошки хитаються, і лише там, як перейти місток, лише там починається справжній рай, Бузю. Там тільки й починаються мої маетки.

— Твої маетки?

— Я хочу сказати — левада. Велике поле, що простягається, простягається без кінця, без краю. Зеленою ковдрою воно вкрите. Жовтенькими цяточками воно поцятковане. Червоненькими клинчиками воно поклинроване. А запахи там — найкращі запахи у світі. І дерева там є в мене, безліч дерев, високі, крислаті дерева. І горбок там маю, на якому сиджу. Хочу — сиджу собі, хочу — кажу чарівне слово, здійснююся в повітря й лечу, як орел, вище хмар, понад полями й лісами, понад морями й пустелями, аж ген-ген за Чорні гори...

— А звідти, — перебиває мене Бузя, — ти йдеш сім миль пішки, поки не приходиш до маленької річечки?

— Ні, до дрімучого лісу... Спершу йду лісом і долом і лише тоді прибуваю до річечки...

— Річечку ти перепливаєш і одлічуєш сім разів по сім...

— І з'являється переді мною старезний дід з довгою бородою...

— Він питає тебе: «Яке твоє бажання?»

— А я кажу йому: «Поведи мене до царівни...»

Бузя вириває свою руку з моєї руки і пускається бігти з гори. Я біжу за нею.

— Бузю, чого ти так біжиш?

Бузя не відповідає. Вона сердиться. Вона не любить царівни. Усі казки вона любить, тільки не про царівну... (...)

Ми біжимо з гори. Попереду Бузя, за нею я. Бузя гнівається на мене за царівну. Усі казки вона любить, тільки не про царівну. Та не турбується, — Бузин гнів триває недовго. Ось вона вже знову дивиться на мене своїми великими, ясними, замріяними очима, закидає волосся назад і каже мені:

— Шимек! Ой Шимек! Диви-но! Поглянь, яке небо! Ти зовсім не бачиш, що діється навколо!

— Я бачу, дурненька! Авжеж, бачу. Я бачу небо, відчуваю теплий вітрець, чую, як пташки щебечуть, і цвірінькають, і літають над нашими головами. Це наше небо, наш вітрець, наші пташки — усе наше, наше, наше! Подай твою руку, Бузю!..

Ні, вона не дає мені руки. Вона соромиться. Чому соромиться мене Бузя? Чому вона почервоніла?

— Там, — каже мені Бузя і біжить попереду, — там, як перейдемо місток...

І мені здається, що вона звертається до мене мовою Суламіфі з «Пісні пісень»: «Ходімо, мій милий, ходім, любий мій. Ходімо ген-ген у поле.

Будемо ночувати в селах, прокидатися у виноградниках, дивитися, чи цвіте виноград! Чи зазеленіло виноградне гроно! Чи паростяться гранати!..»

І ось ми біля містка.

Річка дзюрчить, жаби кумкають, дошки хилитаються, погойдуються, а Бузя тремтить.

— Ой, яка ж бо ти, Бузю!.. Чого ти боїшся, дурненька? Тримайся за мене, або дай я тебе обійму! Я тебе, а ти мене. Бачиш? Отак! Отак!

Уже кінчився місток. І отак, обнявшись, ідемо вдвох, самі в цьому раю. (...)

Там, на горбку, сидимо, я і Бузя (з'елені на свято ми й досі

М. Шагал. Прогулянка

не нарвали), і розповідаємо казки. Тобто розповідаю я, а вона слухає. Я розповідаю їй про те, що буде через багато-багато років, коли я стану дорослим, а вона дорослою і ми поберемося... Ми зараз же за допомогою чарівного слова здіймемося в повітря понад хмари й об'їдемо цілий світ. Насамперед ми відвідаємо всі країни, де бував Александр Македонський. А далі подамося до Палестини. Там побуваємо на всіх запашних горах, у всіх виноградниках, напхаємо повні кишені інжиру, фініків, маслин і полетимо звідти ще далі й далі. І в кожному місці утнемо щось інше, бо ж ніхто нас не бачитиме... (...)

Літературний практикум

1. Яку роль відіграє оповідь від першої особи у творі Шолом-Алейхема? Схарактеризуйте світ, який очима закоханого хлопчика бачить читач.
2. У яких епізодах повісті розкрито багатство поетичної уяви Шимека?
3. Які рядки свідчать про те, що Шимек щиро кохає Бузю?
4. Яким змальовано світ дитинства в повісті? Перекажіть епізоди, які передають атмосферу радості й мрій.
5. Якими постають у повісті батьки Шимека? Знайдіть епізоди, які розкривають особливості життя єврейської родини.
6. **Робота в парях.** Випишіть слова, які характеризують зовнішність, мову, поведінку Бузі. Складіть словесний портрет героїні.
7. Знайдіть у прочитаному уривку повісті біблійні й фольклорні символи. Яку роль вони відіграють у відображенні поетичного сприйняття світу героями?
8. **Філологічний майстер-клас.** Які художні засоби, характерні для поетичного мовлення, надають повісті Шолом-Алейхема схожості з ліричним віршем? Наведіть відповідні приклади з тексту.

Частина третя

Тієї ночі

✧ Шимек подорослішав і поїхав учитися. Батько спочатку сердився на нього, але згодом вибачив і навіть почав писати листи. Якимось, уперше за час розлуки, батько попросив Шимека приїхати на Пасху. Він також повідомив, що незабаром відбудеться Бузине весілля.

Повернувшись додому, Шимек побачив, що за багато років його рідне містечко зовсім не змінилося... ✧

(...) Бракувало тільки «Пісні пісень». Ні! Тепер уже більше не «піснено», як було колись, багато років тому. Наш двір уже не виноградник царя Соломона, як у «Пісні пісень». Дрова, колоди й дошки, накидані біля нашої хати, вже не кедрі й буки. Кішка, що лежить біля дверей і гріється на сонці, вже не польова лань з «Пісні пісень». Горбок, що ген-ген за синагогою, вже не гора Ліван. Немає запашних гір... Жінки й дівчата, які стоять на дворі, миють посуд, прибирають і готуються до Пасхи, уже не дочки ерусалимські, згадувані в «Пісні

пісень». Де подівся мій колишній молодий, свіжий, ясний, пахощами пройнятий світ з «Пісні пісень»? (...)

✧ Батьківський будинок був таким само, яким Шимек запам'ятав його з дитинства, от тільки самі батьки постаріли... Бузя майже не змінилася, лише стала ще вродливішою. Коли Шимек дивився на дівчину, у його душі знову, як і багато років тому, звучала «Пісня пісень»... ✧

І я розповідаю їм новини: що бачив і що чув. І дивлюся при цьому на Бузю. Шукаю її погляду і зустрічаюся з її очима, її великими, глибокими, засмученими, гарними синіми очима з «Пісні пісень». Але її очі німі, як її уста, як вона сама. Нічого не кажуть мені її очі. Анічогісінько. І спадає мені на думку, як колись, «Пісня пісень», вірш за віршем: «Сад замкнений — сестра моя, наречена». Замкнений сад, загачене джерело...

І буря розбурхується в моїй душі, і гнів палає у моєму серці. Гнів — не проти когось, лише проти самого себе. На себе гніваюсь і на ті мрії, дурні, хлоп'ячі, золоті мрії, задля яких я покинув батька й матір. Задля них я забув Бузю, їм у жертву приніс я частку мого життя, утратив своє щастя, утратив, утратив навіки... (...)

✧ Разом з батьком Шимек пішов до синагоги, але думки його були далекі від молитви... Під час святкової вечери в родинному колі чоловіки голосно читали «Пісню пісень», а мати й Бузя тихенько повторювали: «Багато років не можуть загасити любові... і ріки не заллють її». ✧

Я відчиняю вікно і дивлюся на темно-синє нічне небо, на мерехтливі діамантові зірки. І я запитую сам себе: «Невже? Невже?»

Невже я прогавив своє щастя, прогавив навіки? Невже я власними руками спалив свій дивовижний палац і випустив гарну божественну царівну, яку я колись зачарував?.. Невже? А може, ні? Може, я приїхав своєчасно? «Прийшов я в мій сад, сестро моя, наречена...»

І я ще довго сиджу коло відчиненого вікна серед ночі й перешіптуюся із цією тихою, м'якою, теплою ранньовесняною ніччю, що сповнена, дивно сповнена таємниць і загадок...

Тієї ночі я довідався про новину. Я кохаю Бузю.

Я кохаю її тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яку так чудово оспівано в «Пісні пісень». Великі вогняні літери вирізьблюються не знати звідки і линуть перед моїми очима. Літери ці зі щойно читаної «Пісні пісень», літера по літері: «...Бо дужа, як смерть, любов, люті, як пекло, ревнощі. Стріли її — стріли вогняні. Вона — полум'я Господне». (...)

Частина четверта

У суботу після Зелених свят

✧ Наступного дня Бузя і Шимек залишилися наодинці й мали нагоду відверто поговорити. Дівчина сказала багато хороших слів про свого заможного нареченого, але раптом зауважила, що йому далеко до Шимека. Відтак герої вирушили на прогулянку. ✧

(...) — Пам'ятаєш, Бузю, коли ми тут були?

Я нагадую їй, коли ми тут були. Уже давно-давно. Багато років тому це було. Ми йшли сюди вдвох нарвати зелені на свято, якщо вона пригадує. Тоді ми теж йшли цією дорогою повз ці млини, понад цією річкою, цим містком.

— Але ми тоді інакше вирушали на прогулянку, Бузю. Тоді ми бігли, немов молоді олені, стрибали, наче сарни на запашних горах. А тепер?

— А тепер? — каже Бузя й нахилиється, щоб нарвати квітів.

— Тепер ми йдемо статечно, як годиться таким статечним людям, як ми... Пам'ятаєш, Бузю, коли ми були тут востаннє?

— Напередодні Зелених свят це було! — відповідає мені Бузя і дарує букет запашних квіток, яких вона нарвала.

— Мені, Бузю?

— Тобі, Шимеку! — каже Бузя, глянувши своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень». І погляд цей мені проймає душу.

Ми вже далеко за околицею. Ми вже на містку. Там я подаю їй руку (уперше, відколи я приїхав додому). Узявшись за руки, ідемо вдвох містком. Дошки хилитаються. Вода котиться, біжить під нашими ногами, міниться і падає з тихим дзюркотом, з легким шелестом униз, так тихо, що я чую «тік-так» Бузиноного серця; воно таке близьке до мене, таке близьке до мене (уперше, відколи я приїхав додому).

Здається мені, що Бузя тулиться до мене щоразу ближче і ближче. Я чую знайомий аромат її гарного волосся, відчуваю тендітність її прекрасної руки, теплоту її тіла. І здається мені, що я чую від неї слова з «Пісні пісень»: «Я належу другові моему, а друг мій належить мені...» (...)

За весь час мого перебування вдома я не висловив Бузі і десятої, сотої частини того, що вилив перед нею того ранку. Я розкрив перед нею своє серце, показав їй свою душу. Розповів усю правду, що мене сюди привело... (...)

— Бо я люблю тебе, Бузю, чуєш, я люблю тебе тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яку оспівано в «Пісні пісень»: «Бо дужа, як смерть, любов, люті, як пекло, ревнощі. Стріли її — стріли вогняні. Вона — полум'я Господнє...» Що з тобою, Бузю? Ти плачеш? Господь з тобою!..

Бузя плакала.

Бузя плакала, і цілий світ обгорнувся смутком. Сонце перестало світити. Річка — текти. Лісок — зеленіти. Комашня — літати. Пташки — співати.

Бузя плакала. Вона сховала обличчя в руки. Її плечі здригалися. І вона плакала чимраз дужче й дужче.

І. Клейнер. Пісня пісень

Так плаче мала дитина, почувши, що втратила батька й матір.
Так плаче віддана матір за своєю дитиною, яку в неї забрали.
Так плаче молода жінка, тужачи за своїм коханим, який відвернувся від неї.
Так плаче людина, тужачи за своїм життям, що вислизнуло з-під її ніг.
Даремні були мої слова розваги. Зайві всі порівняння з «Пісні пісень». (...)

➤ Занадто пізно згадав Шимек про Бузю — дівчина вже вирішила пов'язати свою долю з іншим.

Минали дні, тижні, а Шимек і досі жив у батьків. Щодня він приходив на гору, де гуляв з Бузею, де причаїлися спогади про навіки втрачене щастя. Він оплакував незабутню Суламіф свого юнацького роману... ❀

Не примушуйте мене розповідати вам кінець мого роману. Кінець — бодай найкращий — це сумний акорд. Початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець. Тому мені набагато легше і набагато приємніше розповісти все це ще раз спочатку. Ще, і ще раз, і ще сто разів. І тією самою мовою, що й усі рази.

У мене був брат Бенья. Він потонув у річці. Залишив сирітку, звали її Бузя. Пестливе ім'я від Естер-Люби: Любузя — Бузя. І гарна була ця Бузя, як Суламіф, що з «Пісні пісень». І ми зростали, я і Бузя, як брат і сестра. І ми любилися, я й Бузя, як брат і сестра...

І так далі.

Початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець.

Початок — нехай буде кінцем, епілогом мого не вигаданого, а справжнього, сумного роману, який я дозволив собі назвати: «Пісня пісень».

Переклад Є. Райцина

Запитання і завдання до прочитаного

1. Поясніть, чому Шолом-Алейхем назвав свою повість «Пісня пісень» і дав їй підзаголовок «Юнацький роман».
2. Назвіть учинки й висловлювання Шимека, що характеризують його як «людину повітря» — традиційного героя творів Шолом-Алейхема.
3. Визначте особливості побудови повісті «Пісня пісень». Яку роль відіграють повтори в змалюванні світосприйняття головного героя?
4. Простежте розвиток почуттів Шимека й Бузі в часі. Які зміни відбулися з героями? Доповніть відповідь цитатами з твору.
5. **Подискутуймо!** Чому Бузя, почувши освідчення Шимека, заплакала? Що стало на заваді щастю закоханих?
6. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте мрії Шимека з фантазіями Тома Соєра (Марк Твен «Пригоди Тома Соєра»). Чим вони відрізняються і чим схожі?
7. **Творча лабораторія.** Розкажіть історію кохання Шимека й Бузі від імені героїні.

РОЗДІЛ 3

ВІТРИЛА НАДІЇ

Літературний багаж. Пригадайте, що таке літературна казка і чим вона відрізняється від казки фольклорної. Назвіть свої улюблені літературні казки. Чим вони вам подобаються?

Олександр Грін
(1880–1932)

Є така країна — Грінландія. Щоправда, шукати її слід не на географічній карті, а в книжках російського письменника Олександра Гриневського, що творив під псевдонімом Олександр Грін. Там ви знайдете і екзотичні пейзажі цієї країни, і дивовижні історії з життя її мешканців — людей з незвичайними іменами й бурхливою уявою, які вміють мріяти.

Звісно, Грінландія — країна вигадана, але не казкова. У ній є автомобілі, газети, телефони і безліч інших реалій початку ХХ ст. Та й самі «грінландці» не надто схожі на казкових персонажів, адже долають ті самі життєві труднощі, захоплюються тими самими ідеями, хворіють на ті самі духовні недуги, що й їхні реальні сучасники. А втім, над цією країною майорить пурпурове вітрило Дива. До речі, назву «Грінландія»

вигадав літературний критик К. Зелінський. Вона не лише увиразнює своєрідність художнього світу Гріна, а й дає зрозуміти, що в цей світ усією душею закорінений і сам письменник.

У реальному житті Гріна було багато поневірянь і розчарувань, тож залишається загадкою, на чому ґрунтувалися його романтизм і мрійливість. Роздивляючись фотопортрети цього виснаженого чоловіка із сумним, навіть трагічним поглядом, важко повірити, що саме він — автор тріумфально-щасливої повісті «Пурпурові вітрила». І все ж таки своїх героїв-романтиків Грін «списував» із себе — відданого ідеалам юності, упевненого, що людське серце здатне творити дива.

Олександр Степанович народився 23 серпня 1880 р. в місті Слободському В'ятської губернії. Незабаром його сім'я переїхала до В'ятки. Першим словом, яке хлопчик прочитав у п'ять років, було «море», першою самотужки опанованою книжкою — «Пригоди Гуллівера».

А згодом просто серед одноманітності обивательського життя, немов за помахом чарівної палички, постав блискучий уявний світ, овіяний поезією далеких мандрівок.

Сашко майже втратив інтерес до реальності. Замість старанно навчатися, він зачитувався пригодницькими романами, а після закінчення реального училища влаштувався матросом на пароплав. Олександр ходив здебільшого в рейси вздовж Чорноморського узбережжя й попервах був захоплений новими враженнями. Однак незабаром він мусив визнати, що трудові будні різко відрізняються від фантазій про романтичні подорожі: служба обернулася тяжкою працею, насмішками товаришів і знущанням хазяїв. Якось Олександр збунтувався проти безглузлого наказу начальства — і був звільнений.

Майбутній письменник мандрував країною, хапаючись за перший-ліпший заробіток. Він полював, сплавляв ліс, працював у копальні, служив на торговельній біржі, старцював і зрештою, виснажений боротьбою за виживання, став солдатом. Служба в армії позбавила Олександра необхідності дбати про їжу, одяг і пристановище. Але й тут він надовго не затримався, не вміючи миритися з муштрою і примусом.

Протест проти соціальної несправедливості та сподівання на зміну суспільного ладу привели Гріна в революційні кола. Спочатку його долучили до нелегальної пропаганди, а потім запропонували взяти участь у терористичному акті. Олександр відмовився, оскільки категорично не сприймав будь-якого насильства. Відтак його інтерес до політичної діяльності поступово зійшов нанівець.

На жаль, за співпрацю з революціонерами, що тривала близько року, Олександру Степановичу довелося розплачуватися десятиліттями. Упродовж цього часу він був і в'язнем, і засланим, і навіть утікачем, змушеним жити під чужим ім'ям. Однак саме в той тяжкий період відбулася доленосна подія: Грін став письменником.

Це сталося під час перебування Олександра Степановича в севастопольській в'язниці. За рік після звільнення він опублікував кілька оповідань, підписаних псевдонімом О.С.Г, а за два роки по тому видав першу прозову збірку «Шапка-невидимка» (1908). За словами автора, дія творів, що увійшли до збірки, відбувалася в Росії. Однак уже незабаром Грін відкрив свою Грінландію, а водночас — і власний шлях у літературі, і власний спосіб досягнення Мрії.

У 1912—1917 рр. твори Гріна набували дедалі більшої популярності серед читачів. Однак Жовтнева революція і громадянська війна зруйнували подальші плани письменника. Його було мобілізовано до Червоної армії. Неважко уявити, що відчував творець чудесної Грінландії у вирі братовбивства й нічим не виправданих людських страждань... А втім, навіть тоді в солдатському мішку письменника лежав фрагмент розпочатого рукопису «Пурпурових вітрил».

Незважаючи на труднощі, зумовлені пореволюційною розрухою і становленням тоталітарного режиму в СРСР, 1920-ті роки були для письменника щасливими. Саме тоді він написав свої найяскравіші твори, серед яких «Блискучий світ» (1923), «Та, що біжить по хвилях» (1928)

тощо. Та чи не найбільше припала до душі читачам повість-феєрія¹ «Пурпурові вітрила» (1923).

Сюжет «Пурпурових вітрил» розгортається у вигаданому селищі Каперна на мальовничому морському узбережжі, де мешкають герої з дивними іменами. За спогадами, в імені для Гріна *«завжди було важливе музичне відчуття. У вигаданому імені, яке звучало незвичайно, завжди приховувався внутрішній образ людини»*. Є в повісті й чимало інших казкових елементів — від описів природи до фіналу, у якому корабель з вітрилами кольору Мрії стає потужним символом віри в чудо.

У тих-таки 1920-х роках письменник зустрів жінку, любов якої відродила його зболену душу. Ніна Миколаївна дбайливо оберігала творче натхнення й внутрішню рівновагу Гріна, бо над усе хотіла зробити життя коханого схожим на його прекрасні казки. Та й сама вона, за спогадами, дуже нагадувала витончених і щирих грінівських героїнь. До речі, повість «Пурпурові вітрила» митець присвятив дружині.

Разом з коханою Грін оселився в Криму, де царювали море, сонце й солоні вітри, що так вабили його в юності. Однак щастя тривало недовго: за кілька років видавництва відмовилися друкувати Грінові твори як «чужорідні» для радянських читачів. Утім, і це можна було б пережити, аби не тяжка хвороба... Письменник поволі згасав, змучений нестатками, розчарований байдужістю колег і творчим забуттям. Єдиною його втіхою була самовіддана любов дружини.

Цікаві подробиці

Два музеї — у Феодосії та в Старому Криму — і нині дбайливо зберігають пам'ять про Гріна.

Відвідувачів феодосійського музею зустрічає старовинний вітрильник, що уособлює світ світлої мрії, створений невиправним романтиком. *«В улюбленій Гріном Феодосії, у будинку, де він жив, відкрито чудовий музей... Музей вітрильників і шхун, де з кутка виступає ніс корабля, де живуть морські ліхтарі, канати та підзорні труби, переносячи... відвідувачів на карту Грінландії з новими мисами й протоками, з містами Гель-Г'ю, Лісс, Зурбаган»*, — згадувала сестра відомої російської поетеси Марини Цветаєвої Анастасія.

Кабінет Олександра Степановича в музеї відновлено в тому вигляді, який він мав за життя письменника. Інші кімнати стилізовано під каюти вітрильника. Вони мають назви «Каюта мандрів», «Кліперна²», «Ростральна³», «Каюта капітана», «Корабельна бібліотека».

¹ Феєрія — театральна або циркова вистава з фантастичними ефектами й трюками; у переносному значенні: чарівне, казкове видовище. У художній літературі це поняття вживають щодо творів, у яких чарівно-видовищні елементи допомагають якнайповніше розкрити сюжет і основну думку.

² Кліперна — від *кліпер*: вітрильне швидкохідне трищоглове судно.

³ Ростральна — від *ростра*: трибуна на площі Давнього Риму, прикрашена носами кораблів, захоплених у ворогів.

Музей О. Гріна у Феодосії

Музей О. Гріна в Старому Криму

Ще один музей Гріна — у Старому Криму — було створено завдяки ентузіазму та неймовірній силі духу його дружини. Маленький білий будиночок у густому затишному саду досі пам'ятає нелегкі й водночас найщасливіші миттєвості життя письменника. У 2005 р. шанувальники творчості митця відродили щорічне свято підняття пурпурових вітрил над Старим Кримом на світанку 23 серпня, у день народження Гріна.

За життя Грін так і не здобув визнання. За років радянської влади митцеві часто закидали, ніби твори його оспівують світ нездійснених мрій, а персонажі — надто далекі від сучасності. Насправді талановиті гринівські книжки не відставали від своєї доби, а навпаки, підносилися над нею, бо ж повертали істинне значення вічним духовним цінностям, допомагали читачам повірити у Мрію і власні сили.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Гріна. Яким був письменник у ті роки, що любив, до чого прагнув?
2. Чому Грін захопився революційними ідеями? Які наслідки мало це захоплення?
3. Як склалася доля письменника після Жовтневої революції? Чому за життя творчість Гріна не отримала широкого визнання?
4. Хто вигадав слово «Грінландія»? Що означає це слово? Розкрийте його зміст з огляду на особливості художнього світу Гріна.
5. **Теми проектів.** «О. Грін і Україна»; «Музеї О. Гріна в Криму».

Перед читанням. Під час читання знайдіть у повісті «Пурпурові вітрила» казкові елементи.

ПУРПУРОВІ ВІТРИЛА

Феерія

(Уривки)

І. Провість

✿ Повернувшись із плавання, моряк Лонгрэн дізнався, що його дружина Мері померла, залишивши на сусідку маленьку доньку Ассоль. Змушений піклуватися про дитину, чоловік покинув морську справу й почав заробляти на життя виготовленням іграшкових кораблів. Земляки не надто любили Лонгрена через відлюдкуватість, а невдовзі ставлення до нього стало ще гіршим. У селищі Каперна заговорили про те, що Лонгрэн бачив, як тоне трактирник Меннерс, і не допоміг, вважаючи його винним у смерті своєї дружини. Ненависть до Лонгрена поширилася й на маленьку Ассоль... ✿

(...) Дівчинка зростала без подруг. Зо два-три десятки її однолітків, які жили в Каперні, просоченій, як губка водою, грубим родинним началом, за основу якого правив непохитний авторитет матері й батька, перейнятливі, як усі діти у світі, назавжди викреслили маленьку Ассоль із царини свого заступництва й уваги. Відбулося це, зрозуміло, поступово, завдяки напучуванню й окрикам дорослих набуло характеру страшної заборони, а потім, посилене пересудами... перетворилося в дитячих головах на страх до матроської домівки. (...)

Граючись, діти гнали Ассоль, щойно дівчинка наближалася до них, обкидали болотом і дражнили, кидаючи в обличчя, що батько її їв людське м'ясо, а нині фальшує гроші. Наївні її спроби з кимось потоваришувати раз по раз закінчувалися гірким плачем, синцями, саднами й іншими виявами громадської думки; врешті-решт дівчинка вже не ображалася... однак часом запитувала батька:

— Скажи, чому нас не люблять?

— Е, Ассоль, — говорив Лонгрэн, — хіба вони вміють любити? Любити треба вміти, а на це вони якраз і не здатні.

— Як це — вміти?

— А ось так!

Він брав дівчинку на руки й міцно цілував сумні очі, що мружилися від ніжного задоволення.

Найчастіше Ассоль розважалася, залізаючи вечорами або у свято до батька на коліна, коли старий, відставивши банки з клейстером, інструменти й відклавши незакінчену роботу, сідав, скинувши фартуха, відпочити, із люлькою в зубах, — і, крутячись у дбайливому кільці батьківської руки, чіпала різні частини іграшок, розпитуючи про їхнє призначення. Так починалася своєрідна фантастична лекція про життя й людей — лекція, у якій, з огляду на колишній спосіб життя Лонгрена, випадковості, випадок назагал, — дивовижні, неймовірні й незвичайні події посідали чільне місце. (...)

«Ну ж бо, кажи ще», — просила Ассоль, коли Лонгрен, замислившись, замовкав, і засинала в нього на грудях з головою, повною чудесних снів. (...)

Усю домашню роботу Лонгрен робив сам: рубав дрова, носив воду, розпалював грубу, готував, прав, прасував білизну й, окрім усього цього, устигав працювати задля грошей. Коли Ассоль виповнилося вісім років, батько навчив її читати й писати. Тепер іноді він брав дівча із собою в місто, а з часом при нагоді міг послати одну, якщо треба було забрати гроші в крамниці чи занести товар. Це траплялося не часто, хоча Лісс лежав усього за чотири версти від Каперни, але дорога до нього йшла лісом, а в лісі багато чого може налякати дітей, окрім фізичної небезпеки (її, щоправда, важко зустріти так близько біля міста, проте на бці мати таки не завадить). Тим-то лише в гарні дні, уранці, коли хаща обабіч дороги повнилася сонячною зливою, квітами й тишею, так що вразливості Ассоль не загрожували фантоми уяви, Лонгрен відпускав доньку до міста.

Якось, посеред такої подорожі до міста, дівчинка присіла край дороги, щоб з'їсти шматок пирога, покладеного в кошик на сніданок. Помалу жуючи, перебирала вона іграшки; дві-три з них мала бачила вперше: їх Лонгрен змайстрував уночі. Одна така новинка являла собою крихітну гоночну яхту; біле суденце розпустило червоні вітрила, зроблені з крайків шовку, що ним Лонгрен обклеював пароплавні каюти, якими судилося милуватися багатому покупцеві. Тут, певно, зробивши яхту, він не знайшов на вітрила нічого кращого за клапті червоного шовку. В Ассоль аж очі розгорілися. Полум'яна весела барва так яскраво палахкотіла в її руці, ніби вона тримала вогонь. Дорогу перетинав струмок, з перекинутим через нього жердяним містком; струмок праворуч і ліворуч ішов у ліс. «Якщо я спущу її на воду трохи поплавати, — міркувала Ассоль, — вона ж не промокне, а потім я її витру». Зайшовши в ліс за місток, за водою, дівчинка обережно спустила в струмок біля самого берега чарівне судно; за мить у прозорій воді зайнявся червоний відбиток од вітрил: прошивши тканину, положке світло забарвило в рожеве білі камінці на дні. (...)

✦ Течія підхопила суденце й стрімко понесла в глибок лісу. Марно намагаючись піяти іграшку, Ассоль бігла вздовж струмка, доки не побачила незнайомця, що витягнув її яхту з води. ✦

Зрештою, перед нею був не хто інший, як Егль, — мандрівник, який ходив пішки, знаний збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері пасмами випадали з-під його бриля; у сірій блузі, засунутій у сині штани, і високих чоботах він був схожий на мисливця; однак білий комірець, краватка, пояс, де срібилось повно блях, тростина й сумка з новеньким нікелевим замочком виказували в ньому городянина. Його обличчя, коли можна назвати обличчям ніс, губи й очі, що визирали з буйної променистої бороди й пишних, напрочуд рогачкуватих вусів, здавалося б мляво-прозорим, якби не очі, сірі, як пісок, і блискучі, мов чиста сталь, з поглядом сміливим і сильним.

— Тепер віддай мені, — боязко озвалось дівча. — Ти вже погрався. А як ти її впіймав?

Егль підняв голову і випустив з рук яхту, — так раптово пролунав схвильований голосок Ассоль. Старий із хвилину розглядав її усміхаючись... Не раз прана ситцева сукня ледь прикривала до колін худенькі, засмаглі ноги дівчинки. Її темне густе волосся, сховане в мереживну косинку, збилося, падаючи на плечі. Кожна риса Ассоль була виразно легка й чиста, мов ластівчин політ. Темні, з відтінком важкого питання очі здавалися трохи старшими за обличчя; його неправильний м'який овал ушляхетнювала та чарівна засмага, що нею зазвичай вирізняється біла здорова шкіра. Напіврозкритий ротик виблискував лагідною усмішкою.

— Клянуся Гріммами, Езопом і Андерсеном, — сказав Егль, позираючи то на дівчинку, то на яхту. — Це щось особливе. Слухай-но ти, рослино! Твоя штуковина?

— Та уже ж моя...

— В акурат біля моїх ніг. Якби не кораблетроща, то я, береговий пірат, не вручив би тобі цей приз. Залишену екіпажем яхту викинув на пісок тривершковий вал — між моєю лівою п'ятою й кінцем ціпка. — Він стукнув палицею. — Як тебе звуть, мацючко?

— Ассоль, — сказала дівчинка, ховаючи до кошика іграшку, що її подав Егль.

— Гаразд, — вів далі незрозумілу мову старий, не зводячи очей, у глибині яких поблискувала усмішка доброго гумору. — Власне, твое ім'я мені було ні до чого. Добре, що воно таке дивне, таке однотонно музичне, наче посвист стріли або дудніння морської черепашки: що б я робив, якби ти мала одне з тих благозвучних, але нестерпно звичних імен, далеких од Прекрасного Невідомого? Тим більше я не хочу знати, хто ти, хто твої батьки і як ти живеш. Навіщо псувати зачарування? Сидячи на цій брилі, я переймався порівняльним вивченням фінських і японських сюжетів... аж раптом струмок виплеснув цю яхту, а потім з'явилася ти... Така, як є. Я, любонько, поет у душі — хоч сам ніколи й не віршував. Що в тебе в кошику?

— Човники, — сказала Ассоль, розмахуючи кошиком, — потім пароплав і ще три таких будиночки з прапорами. У них живуть солдати.

— Чудово. Тебе послали продати. Дорогою ти вирішила погратися. Пустила яхту поплавати, а та втекла — еге ж?

— Ти що, бачив? — із сумнівом запитала Ассоль, намагаючись згадати, чи не розповіла вона це сама. — Тобі хтось сказав? Чи ти вгадав?

— Я це знав.

— Звідки?

— Бо я — найголовніший чарівник.

Кадр з кінофільму «Червоні вітрила»
(режисер О. Птушко, 1961 р.)

Ассоль зніяковіла: її напруга при цих словах Егль перейшла межу переляку. (...)

— Тобі не треба боятися мене, — серйозно сказав він. — Навпаки, мені хочеться поговорити з тобою відверто.

Тільки тут він усвідомив, що в дівочому обличчі справило на нього найбільше враження. «Мимовільне очікування прекрасного, блаженної долі, — вирішив він. — Ет, чом я не народився письменником? Який чудовий сюжет».

— Ану ж бо, — правив Егль далі, намагаючись закруглити оригінальне становище (схильність до міфотворчості — наслідок повсякчасної роботи — була сильніша за побоювання кинути в невідомий ґрунт насіння великої мрії), — ану ж, Ассоль, слухай мене уважно. Був я в тому селі — звідки ти, мабуть, ідеш, словом, у Каперні. Я люблю казки й пісні, і просидів я в селі тому цілий день, сподіваючись почути що-небудь ніким не чує. Але у вас не розповідають казок. У вас не співають пісень. А якщо розповідають і співають, то, знаєш, ці історії про хитрих селян і солдатів, знов і знову вихваляючи шахрайство, ці брудні... коротенькі чотиривірші з жахливим мотивом... Стоп, я заплутався. Почну спочатку.

Подумавши, він продовжував так:

— Не знаю, скільки мине років, — тільки в Каперні розцвіте одна казка, і пам'ятатимуть її довго. Ти вже виростеш, Ассоль. Якось уранці ген-ген у морі під сонцем блисне пурпурове вітрило. Сяюча махина пурпурових вітрил білого корабля рушить, розтинаючи хвилі, просто до тебе. Тихо плистиме цей чудесний корабель, без криків і пострілів; на березі збереться повно народу... і ти стоятимеш там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки прекрасної музики; чепурний, у килимах, у золоті й квітах, відпливе від нього стрімкий човен. «Навіщо ви приїхали? Кого ви шукаєте?» — питають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго гарного принца; він стоятиме й простягатиме до тебе руки. «Добрідень тобі, Ассоль! — скаже він. — Геть далеко звідси я побачив тебе уві сні й приїхав, щоб відвезти тебе назавжди у своє царство. Там ти житимеш зі мною в рожевій глибокій долині. У тебе буде все, чого запрогне твоя душа; житимемо з тобою ми так дружно й весело, що ти ніколи не знатимеш сліз і суму». Він посадить тебе в човен, привезе на корабель, і ти вирушиш назавжди в блискучу країну, де сходить сонце і де зірки спускаються з неба, щоб привітати тебе з прибуттям.

— Це все мені? — тихо запитала дівчинка. Її серйозні очі, повеселівши, зайняли довірою. Небезпечний чарівник, зрозуміло, так би не сказав; вона підійшла ближче. — А що коли він уже приплив... той корабель?

— Не так швидко, — заперечив Егль, — спочатку, як я сказав, ти виростеш. Потім... Що казати? Це буде, і крапка. Що б ти тоді зробила? — Я?

Вона глянула в кошик, але, певно, не знайшла там нічого, щоб б могло правити за істотну винагороду.

— Я б його любила, — кинула вона, і не надто твердо додала: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не битиметься, — сказав чарівник, таємниче підморгнувши, — це точно, я тобі обіцяю... (...)

✎ Повернувшись, Ассоль розповіла батькові про свою пригоду. Старий моряк не хотів засмучувати доньку, тож підтвердив, що чоловік, якого вона зустріла, — чарівник і його пророцтво про прекрасного принца обов'язково здійсниться. Цю розмову випадково підслухав злидар. Він і пустив поголос, ніби Лонгрен задурює голову доньці. Відтоді в Каперні почали насміхатися над мрією Ассоль... ✎

Запитання і завдання до прочитаного

1. Поясніть слова Егля, звернені до Ассоль: *«Але у вас не розповідають казок. У вас не співають пісень»*.
2. Маленька Ассоль жила у двох світах — реальному та уявному. Схарактеризуйте ці світи. Чи можна, на вашу думку, назвати дитинство героїні щасливим?
3. Що сталося з Ассоль у лісі? Дайте розгорнуту відповідь.
4. Якою постала дівчинка в очах Егля? Виразно прочитайте опис її зовнішності. Що спонукало чоловіка розповісти маленькій мрійниці історію про корабель з пурпуровими вітрилами? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
5. Чому Ассоль повірила Еглю? Дайте розгорнуту відповідь.
6. **Подискутуймо!** Чим, на вашу думку, була обіцянка Егля: просто-душною вигадкою, лихим жартом, чарівним дарунком?

II. Грей

Якщо Цезареві здавалося, що краще бути першим у селі, ніж другим у Римі, то Артур Грей міг не заздрити Цезареві в його мудрому бажанні. Він народився капітаном, хотів бути ним і став ним.

Величезний будинок, у якому з'явився на світ Грей, був похмурий усередині й вражав своєю величчю зовні. (...)

Батько й мати Грея були гордовитими бранцями свого становища, багатства й законів... суспільства... Частина їхньої душі, зайнята галереєю предків, не вартує особливої уваги, інша частина — уявне продовження галереї — починалася з маленького Грея, приреченого прожити життя й умерти так, щоб його портрет можна було повісити на стіні і це не вийшло на шкоду родовій честі. А проте трапилася невелика помилка: Артур Грей народився з живою душею, що їй не надто кортіло продовжувати фамільну лінію.

Ця жвавість, ця довершена перекрученість хлопчика раптом вималювалася на восьмому році його життя; тип лицаря примхливих вражень, шукача й чудотворця, тобто людини, яка із сили-силенної життєвих ролей узяла найнебезпечнішу й найзворушливішу — роль провидіння, визначився в Греї ще тоді, коли, приставивши до стіни стільця, хлопчина дістав картину, на якій було зображене розп'яття, і виїняв цвяхи із закривавлених рук Христа, інакше кажучи, просто взяв і замазав їх блакитною фарбою, поцупленою в маляра. Йому здавалося, що в такому вигляді картина сприймається краще. Переїнявшись цією неповторною справою,

він уже почав був замальовувати й ноги розіп'ятого, аж тут його піймав на шкоді батько. Старий зняв хлопчика зі стільця за вуха й запитав:

— Ти навіть зіпсував картину?

— Нічого не зіпсував.

— Це робота знаменитого художника.

— Мені однаково, — сказав Грей. — Я не можу допустити, щоб на моїх очах з рук стирчали цвяхи й текла кров. Мені це не подобається.

У відповіді сина Ліонель Грей, сховавши під вусами усмішку, впізнав себе й вирішив хлопця не карати.

Грей безперестанку вивчав замок, роблячи приголомшливі відкриття. Так, десь на горіщі хлопець відкопав сталевий лицарський мотлох, книги в палітурках із заліза й шкіри, спорохнілий одяг і полчища голубів. У льоху, де зберігалося вино, його допитливий розум відкрив лафіт, мадеру, херес. (...)

✧ Якимсь слуга Польдішок розповів хлопчикові про старе вино, що зберігалося в діжках із написом «Мене вип'є Грей, коли буде в раю». За його словами, дід Артура, якому закортіло скуштувати того вина, раптово помер від серцевого нападу... Відтоді ніхто в замку не наважувався поласувати сумнозвісним напоєм, тож бочки глибоко закопали в землю й присипали попелом з виноградного листя. Однак юного Артура ця оповідка не злякала. ✧

— Я вип'ю його, — сказав якийсь Грей і тупнув ногою.

— Оце відчайдух! — зауважив Польдішок. — Невже вип'єш його в раю?

— Звісно. Ось рай!.. Він у мене, бачиш? — Грей тихо засміявся, розкривши свою маленьку руку. На ніжну, проте з чіткими обрисами долоню впало сонячне проміння, і хлопчик стис пальці в кулак. — Ось він, тут!.. То є, то знову нема...

Говорячи це, він то розкривав, то стискав руку й нарешті, задоволений своїм жартом, вибіг поперед Польдішока й кинувся похмурими сходами в коридор нижнього поверху.

На кухню заходити Греєві суворо заборонялося, проте, відкривши одного разу цей дивний, сповнений вогню світ пари, кіптяви, шипіння, клокотання киплячих рідин, стукоту ножів і смачних запахів, хлопчик учашав до величезного приміщення. (...)

У кухні Греєві було трохи лячно: йому здавалося, що тут хазяйнують темні сили, влада яких править за головну пружину в житті замку; окрики звучали як команди й заклинання; рухи працівників, завдяки давнім навичкам, набули тієї виразної, скупой точності, яка видається натхненням. Зросту Греєві ще бракувало, щоб зазирнути в найбільшу каструлю, що клокотіла, мов Везувій, однак хлопець відчував до неї особливу повагу; він з трепетом дивився, як її перевертають дві служниці... Якимсь рідини виплеснулося стільки, що служниця поряд опарила руку. Шкіра миттєво почервоніла, за мить навіть нігті папіли від припливу крові, і Бетсі (так звали служницю), плачучи, натирала олією свої опіки. Сльози невпинно котилися її круглим переляканим обличчям.

Грей завмер. Тимчасом як інші жінки бігали біля Бетсі, він пережив відчуття гострого чужого страждання, що його не міг відчутти сам.

— Тобі дуже боляче, еге ж? — запитав хлопчина.

— Спробуй, і сам знатимеш, — відповіла Бетсі, накриваючи руку фартухом.

Насупившись, парубійко видерся на табурет, зачерпнув довгою ложкою гарячої рідини (сказати до речі, це був суп з бараниною) і хлюпнув собі на зап'ясток. Враження було нівроку, але слабкість від сильного болю змусила його похитнутися. Блідий, як стіна, Грей підійшов до Бетсі, застромивши обпечену руку в кишеню штанців.

— Мені здається, що тобі дуже боляче, — сказав він, анічирк про свій експеримент. — Ходімо, Бетсі, до лікаря. Мерщій!

Він уперто тяг її за спідницю, а тим часом прихильники домашніх засобів навперебій пропонували служниці рятівні рецепти. Проте дівчина, помітно страждаючи, пішла з Греєм. Лікар пом'якшив біль, наклавши перев'язку. Лише після того як Бетсі пішла, хлопчик показав свою руку. Цей незначний епізод зробив двадцятилітню Бетсі й десятилітнього Грея справжніми друзями... Одного разу хлопець довідався, що Бетсі не може вийти заміж за конюха Джима, бо вони занадто бідні, щоб завести собі хазяйство. Грей розбив коминковими щипцями свою порцелянову скарбничку й витрусив звідти все... Уставши вранці й дочекавшись, поки безпосажна вийде на кухню, він зайшов до її кімнати й, засунувши подарунок у скриню дівчини, прикрив його короткою запискою: «Бетсі, це твоє. Проводир зграї розбійників Робін Гуд». Переполох, викликаний на кухні цією історією, набув таких розмірів, що Греєві довелося зізнатися у своїй витівці. Він, однак, не забрав грошей назад і не хотів більше говорити про це. (...)

Його мати була однією з тих натур, які життя відливає в готовій формі. Вона жила в напівсні забезпеченості, що завбачає будь-яке бажання пересічної душі, тож їй не залишалося нічого робити, як радитися з кравчинями, лікарем і дворецьким. Але жагуча, майже релігійна прихильність до своєї дивної дитини давала, треба думати, єдиний вихід тим її схильностям... які вже не живуть, але печально блукають, залишаючи волю бездіяльною. (...) Вона дозволяла синові геть усе і прощала все: перебування в кухні, відразу до уроків, неслухняність і численні примхи. (...)

Його батько якийсь час боровся із цим, але поступився — не принципу, а бажанню дружини. Хіба що наказав видалити із замку всіх дітей службовців, побоюючись, що через низьке товариство примхи хлопчика переростуть у схильності, що їх годі буде викоринити. Загалом він був з головою занурений у незліченні родові процеси... Окрім того, державні справи, справи маєтностей, диктування мемуарів, виїзди на

Кадр з кінофільму
«Червоні вітрила» (режисер
О. Птушко, 1961 р.)

парадні лови, читання газет і складне листування змушували його заховувати певну внутрішню відстань од родини; сина він бачив так рідко, що інколи забував, скільки йому років.

Тим-то Грей жив у своєму світі. Хлопчина грався сам-один — здебільшого на замкових задвірках, які за старих часів мали бойове значення. На цих широких пустирищах, із рештками високих ровів, із зарослими мохом кам'яними склепами, було повно бур'яну, кропиви, реп'яха, терну й скромно-барвистих диких квітів. Малий снував тут годинами, досліджуючи кротячі нори, борючись із бур'яном, підстерігаючи метеликів і будуючи з усіляких уламків цегли фортеці, що їх він закидав дрючком і кругляком.

Греєві вже повернуло на дванадцяту весну, коли всі натяки його душі, усі розрізнені риси духу й відтінки таємних поривів з'єдналися в одному сильному моменті, а відтак, виявлені очевидно, перетворилися на нездоланне бажання. Досі він начебто знаходив лише окремі частини свого саду — просвіт, тінь, квітка, дрімучий і пишний стовбур — у тьмятмуцїй садів інших, і раптом побачив їх ясно, усе — у прекрасній, вражаючій гармонії.

Трапилося це в бібліотеці. (...)

Обернувшись до виходу, Грей уздрів над дверима величезну картину, яка відразу змістом своїм наповнила задушливе заціпеніння бібліотеки. Корабель злітав на гребені морського валу. Струмені піни стікали його схилом. Він був зображений в останню мить зльоту. Корабель плів просто на глядача... Гребінь валу, розпанаханий корабельним кілем, нагадував крила гігантського птаха. Піна злітала в повітря. Вітрила... повні шаленої сили шторму, всією громадою валилися назад, аби, перейшовши вал, розгорнутися, а потім... мчати судно до нових лавин. Розірвані хмари низько тріпотіли над океаном. Тьмяне світло приречено боролось з нічною птьмою... Але передусім впадала в око в цій картині фігура людини, що стояла спиною до глядача. Вона виражала все становище, навіть характер моменту. Поза людини (чоловік розставив ноги, змахнувши руками) нічого, власне, не говорила про те, що вона робить, але мимоволі відчувалася крайня напруженість уваги, зверненої до чогось на палубі, невидимій глядачеві. Вітер смикав його каптан; біла коса й чорна шпага витягнуто поривалися в повітря; пишнота костюма виказувала в ньому капітана, танцювальне положення тіла — змах валу; без капелюха, чоловік, імовірно, надто зосередився на небезпечній миті й кричав — але що? (...) Не думки, але тіні цих думок вирости в душі Грея, поки він розглядав картину. Раптом здалося йому, що ліворуч підійшов, ставши поруч, невидимий незнайомиць; варто було повернути голову, як химерне відчуття зникло б без сліду. Грей знав це. Але він не згасив уяву, а прислухався. Беззвучний голос вигукнув кілька уривчастих фраз, незрозумілих, на кшталт малайської мови; пролунав шум, так, наче каміння довго падало у провалля; луна й похмурий вітер наповнили бібліотеку. Усе це Грей чув усередині себе. Хлопець озирнувся: миттєво постала тиша розсіяла звучну павутину фантазії; зв'язок з бурею зник.

Грей кілька разів приходив дивитися цю картину. Вона стала для нього тим потрібним словом у бесіді душі з життям, без якого важко

зрозуміти себе. У маленькому хлопчику поступово влягалось величезне море. Він зжився з ним, шпортаючись у бібліотеці, вишукуючи й жадібно читаючи ті твори, за золотими дверима яких відкривалося синє сяйво океану. (...)

У цьому світі, звісно, над усім здіймалася постать капітана. Він був долею, душею й розумом корабля. Його характер визначав дозвілля й роботу команди. Членів команди капітан добирав сам особисто, тож вона значною мірою відбивала його схильності. Капітан знав звички й сімейні справи кожної людини. В очах підлеглих він володів магічними знаннями, що давали йому змогу впевнено діставатися з того ж таки Лісабона до Шанхая, торуючи путь неозорими просторами. Він одбивав бурю, кидаючи проти неї систему складних зусиль, убиваючи паніку короткими наказами; плавав і зупинявся де хотів; провадив відплиття й завантаження, ремонт і відпочинок; більшу й розумнішу владу в живій справі, сповненій безперервного руху, годі було уявити. (...)

Таке уявлення про капітана, такий образ і така істинна дійсність його становища посіли... чільне місце в блискучій свідомості Грея. Жодна професія, крім цієї, не могла б так вдало сплавити в одне ціле всі скарби життя, зберігши в цілості найтонший візерунок кожного окремого щастя. Небезпека, ризик, влада природи, світло далекої країни, чудесна невідомість, миготливе кохання, що квітне побаченням і розлукою; захопливе кипіння зустрічей, облич, подій; неймовірне розмаїття життя, тимчасом як високо в небі — то Південний Хрест, то Віз, і всі материки — у зірких очах, хоча твоя каюта наповнена батьківщиною, яка ніколи не покине, з її книжками, картинами, листами й сухими квітами, що оповиті шовковистим кучериком, у замшевій ладанці на міцних грудях. Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей тишком-нишком залишив домівку й увійшов у золоту браму моря. Невдовзі з порту Дубельт рушила до Марселя шхуна «Ансельм» із юнгою з маленькими руками й зовнішністю переодягненої дівчинки. Юнгою цим був Грей, власник шикарного саквояжа, тонких, як рукавичка, лакованих чобітків і батистової білизни, на якій було вигалтовано корону.

За рік, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Грей спустив частину свого майна на тістечка, віддаючи цим данину минулому, а іншу частину — розраховану для сьогодення й майбутнє — програв у карти. Він хотів бути «диявольським» моряком... Потроху він втратив усе, крім головного — своєї дивної летючої душі; Грей позбувся слабкості, перетворившись на широкоплечого жилавого чоловіка, блідість замінив на темну засмагу, вишукану безтурботність рухів віддав за впевнену влучність невтомної руки, а в його задумливих очах відбився блиск, як у людини, яка споглядає вогонь. І його мова, втративши нерівномірну, гордовито соромливу плинність, стала короткою й точною, мов удар чайки у струмінь за трепетним риб'ячим сріблом.

Капітан «Ансельма» мав добру вдачу, проте він був суворим моряком і взяв хлопчика з якоїсь зловтіхи. У відчайдушному бажанні Грея він бачив лише примху й задалегідь тріумфував, уявляючи, як місяців за два

Грей, намагаючись не дивитись йому у вічі, скаже: «Капітане Гоп, я зідрав усі лікті, деручись по снастях; у мене болять боки й спина, пальці не розгинаються, голова тріщить, а ноги трусяться. (...) Я хочу до мами». Вислухавши подумки таку заяву, капітан Гоп склав у голові таку-от промову: «Ідіть собі будь-куди, мій жовторотику. Якщо до ваших тендітних крилець пристала смола, можете відмити її вдома одеколоном “Роза-мімоза”». Цей вигаданий Гопом одеколон тішив капітана понад усе й, закінчивши уявну відповідь, він уголос повторював: «Так. Ідіть до “Рози-мімози”».

Тим часом поважний діалог спадав на думку капітанові дедалі рідше, бо Грей ішов до мети зі зціпленими зубами й зблідлим обличчям. Він витримував неспокійний труд з ріпучою напругою волі, відчуваючи, що йому стає чимраз легше в міру того, як суворий корабель втискається в його організм, а невміння поступається місцем звичці. (...) Уся праця його правила за якісь тортури, що вимагали пильної уваги, але, хай як важко хлопець дихав, насилу розгинаючи спину, посмішка презирства не полишала його обличчя. Він мовчки зносив глузування, знуцання й доконечну лайку, аж поки не став... «своїм», але відтоді на будь-яку образу незмінно відповідав боксерським випадом.

Одного разу капітан Гоп, побачивши, як його підопічний вправно в'яже на рею вітрило, сказав собі: «Ти переміг, шельмо». Коли Грей зліз на палубу, Гоп викликав його в каюту й, розкривши пошарпану книгу, сказав:

— Слухай уважно! Кинь курити! Починається обробка цуценяти під капітана.

І він почав читати, точніше, казати і кричати вчитані з книги давні слова моря. Це була перша наука Грея. Упродовж року він познайомився з навігацією, практикою, кораблебудуванням, морським правом, лоцією та бухгалтерією. Капітан Гоп подавав йому руку й казав: «Ми». (...)

Спливло небагато часу, і в порту Дубельт вечірня зоря саянула над чорною лінією нової щогли. То був «Секрет», трищогловий галіот¹ на двісті шістдесят тонн, і купив його Грей. Відтак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще три роки, поки доля не привела його до Лісса. Та він уже назавжди запам'ятав той грудний сміх, сповнений душевної музики, яким зустріли його вдома, і разів зо два на рік навідувався до замку, залишаючи жінці зі сріблястим волоссям нетверду впевненість у тому, що такий великий хлопчик, либонь, дасть раду зі своїми іграшками.

III. Світання

✦ Одинадцять днів «Секрет» простояв на рейді біля міста Лісса. Занудьгувавши, Грей разом з матросом Летикою вирушили на берег, щоб розважитися рибалкою. Їхній човен причалив неподалік від Каперни. Переночувавши біля вогнища, капітан Грей пішов оглядати місцевість. ✦

(...) Капітан вийшов на вільне повітря, де лежав строкатий трав'яний килим, і вгледів тут приспану дівчину.

Він тихо відхилив рукою гілку й зупинився з відчуттям небезпечної знахідки. Усього за п'ять кроків, скрутившись, підібгавши

¹Галіот — вітрильне судно водообсягом 200—300 т.

одну ніжку й випроставши іншу, лежала головою на затишно підгорнутих руках зморена Ассоль. Її волосся зсунулося в безладі; біля шиї розстебнувся гудзик, відкривши білу ямку; розхристана спідниця відкривала коліна; вії спали на щоці в тіні випнутої ніжної скроні, напівзатуленої темною прядкою; мізинець правої руки, який був під головою, загинався до потилиці. Грей присів навпочіпки, зазираючи дівчині в обличчя знизу... Можливо, за інших обставин Грей помітив би цю дівчину лише очима, але тут він інакше побачив її. Усе зрушилося, усе всміхнулося в ньому. Певна річ, він не знав ні її, ні імені її, ні тим паче чому вона заснула на березі; він був цим вельми потішений. Грей любив картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно яскравіше; її зміст, не скутий словами, стає безмежним, стверджуючи всі здогади й думки.

Кадр з кінофільму «Червоні вітрила»
(режисер О. Птушко, 1961 р.)

Тінь листя підкралася ближче до стовбурів, а Грей і далі сидів у тій-таки не надто зручній позі. Усе спало на дівчині; спало темне волосся, спала сукня і збори сукні; навіть трава поблизу її тіла, здавалося, задрімала, перейнявшись співчуттям. Коли враження набуло повноти, Грей увійшов у його теплу підступну хвилю й поплив з нею. Давно вже Летика гукав: «Капітане, де ви?» — але капітан не чув його.

Коли він урешті підвівся, схильність до незвичайного заскочила його зненацька з ріпучістю й натхненням розлютованої жінки. Замислено поступаючись їй, Грей стягнув з пальця старовинну дорогу каблучку, небезпідставно гадаючи, що в такий спосіб, можливо, підкаже життю щось істотне, подібне до орфографії. Він обережно настроїв каблучку на маленький мізинець, який білів з-під потилиці. Мізинець нетерпляче заворушився й застиг. (...)

✦ Разом з Летиною Грей зайшов до трактиру, щоб розпитати місцевих жителів про дівчину, яка припала йому до душі. Трактирник Хін Меннерс відразу збагнув, кого має на увазі капітан... ✦

— Гм! — сказав він, зводячи очі на стелю. — Це, мабуть, чи не Корабельна Ассоль, інших таких нема. Їй бракує однієї клепки в голові.

— Справді? — байдуже сказав Грей, відсьорбуючи довгий ковток. — Як же це сталося?

— Коли так, то слухайте, будь ласка.

І Хін розповів Греєві про те, як років сім тому дівчинка розмовляла на березі моря зі збирачем пісень. Звичайно, ця історія, відтоді як жебрак утвердив її буття в тому-таки трактирі, набула обрисів грубого наклепу, та суть лишилася недоторканою.

— Відтоді так її й звать, — мовив Меннерс, — звать її Корабельна Ассоль.

Грей мимоволі зиркнув на Летику, який і далі сидів тихо і смиренно, відтак його очі припали до курного шляху, що пролягав біля корчми, і він відчув немовби удар — одночасний удар у серце й у голову. Шляхом дріботіла та самісінька Корабельна Ассоль... Дивовижні риси її обличчя, що нагадували таємницю неперебутньо бентежних, хоча простих слів, постали тепер перед ним у світлі її погляду.

Матрос і Меннерс сиділи до вікна спиною, проте, щоб вони часом не обернулися, Грей мав мужність відвести зір на руді Хінові очі. Щойно він стрівся поглядом з Ассоль, як уся млявість Меннерсової оповіді розвіялася. (...)

✧ Несподівано в розмову втрутився вугляр, який сидів у тракторі. ✧

— Ти брешеш! — ні з того ні з сього відрубав вугляр. — Брешеш так огидно й ненатурально, що я аж протверезів.

Не встиг Хін і рота розтулити, як вугляр звернувся до Грея:

— Він бреше. Його батько теж брехав; брехала й мати. Таке поріддя. Будьте певні, вона так само здорова, як оце ми з вами. Я з нею розмовляв. Вона сиділа на моєму возі вісімдесят чотири рази чи трохи менше. (...) Я кажу, що в неї ясна голова. (...) Вона говорить, як велика, хай балачка її і дивна. Прислухаєшся — наче все те саме, що сказали б і ми з вами, а в неї те саме, проте не зовсім так. От, приміром, якось зайшло діло про її ремесло. «Я тобі ось що скажу, — каже вона і тримається за моє плече, наче муха за дзвіницю, — моя робота не нудна, хіба що раз по раз кортить вгадати щось особливе. Хочу, каже, так умудруватися, щоб у мене на дошці сам плавав човен, гребці гребли б насправжки; тоді вони пристають до берега, припинають човна і як годиться, мов живі, сідають на березі підживитися».

Я, той, зареготав, мені, виходить, смішно зробилося. Я кажу: «Ну, Ассоль, це ж бо таке твоє діло й думки тому в тебе такі, а роздивися круг себе: усі в роботі, наче в бійці». — «Ні, — каже вона, — я знаю, що знаю. Коли рибалка ловить рибу, то певний, що зловить велику рибину, якої ніхто не ловив». — «Ну, а я?» — «А ти? — сміється вона. — Ти, певне, коли насипаєш вугілля в кошик, гадаєш, що він зацвіте». Он яке слово вона сказала! Тієї ж хвилі смикнуло мене, скажу щиро, глянути на порожнього кошика, й так мені ввійшло у вічі, наче з лозинок поповзли бруньки; луснули ці бруньки, приснуло листя по кошику і пропало. Я трішки протверезів навіть! А Хін Меннерс як не брехне, так не дихне — знаю я його! (...)

Грей вийшов. Відтоді його вже не полишало відчуття неймовірних відкриттів... один з тих душевних завалів, з-під яких виривається, виграючи, вогонь. Дух негайної дії опанував його. Він схаменувся і зібрав до купи думки, тільки-но сів у човна. Сміючись, він підставив руку долонею догори жаркому сонцю, як одного разу вчинив це хлопчачком у льоху для вина; потім відчалив і хутко погріб у бік гавані.

IV. Напередодні

✿ Напередодні того дня, коли Грей уперше побачив Ассоль, у її житті відбулися зміни. У Ліссі торговці відмовилися приймати принесений дівчиною товар, бо на нього буцімто не було попиту. Дізнавшись, що єдиний заробіток втрачено, Лонгрен пішов до міста, аби влаштуватися матросом на якийсь корабель. Ассоль залишилася вдома сама. Намагаючись відігнати сумні думки, вона взялася перешивати стару спідницю... ✿

(...) Поки вона шиє, придивімося до неї пильніше — зазирнімо всередину. У ній дві дівчини, дві Ассоль, що перемішалися в чудовній, прегарній неправильності. Одна була донькою матроса, ремісника, який майстрував іграшки, друга правила за живий вірш, з усіма дивами його суголось і образів, з таємницею сусідства слів, у всій взаємності їхніх тіней і світла, які падали з одного на інше. Вона знала життя в межах, поставлених їй досвідом, та понад загальні явища бачила відбитий зміст іншого штибу. Так, вдивляючись у предмети, ми помічаємо в них щось не лінійне, та враженням — безумовно людське, і — так само, як людське, — різне. Щось на зразок того... бачила вона ще понад видиме. Без цих тихих завоювань усе просто зрозуміле було чуже її душі. Вона вміла й любила читати, але й у книжці читала переважно поміж рядками, як жила. Несвідомо, дякувати своєрідному натхненню, вона робила на кожному кроці величезну кількість ефірно-тонких відкриттів, неказаних та важливих, як чистота й тепло. Іноді — і це тривало не один день — вона навіть перероджувалася; фізичний опір життя провалювався, наче тиша в ударі смичка; й усе, що вона бачила, чим жила, що було довкруги, оберталося мереживом таємниць в образі повсякдення. Не раз, хвилюючись, ішла дівчина вночі на морський берег, де, дочекавшись світанку, цілком серйозно виглядала корабель з Пурпуровими Вітрилами. Ці хвилини вона мала за щастя; нам важко так піти в казку, їй було б не менш тяжко відбігти від її влади й чару.

Іншим часом, міркуючи про все це, вона щиро дивувалася собі, не вірячи, що вірила; усмішкою прощаючи море й сумно переходячи до дійсності, тепер, зсуваючи оборку, дівчина пригадувала своє життя. Там було чимало нудьги і простоти. Самотність удвох інколи важким каменем лежала їй на серці, та в ній утворилася вже та зморшка внутрішньої похлипливості, та страдницька зморшка, з якою не отримати пожвавлення. З неї глузували, кажучи: «У неї тямки немає», «Не при своєму розумі», — вона звикла й до цього болю; дівчина частенько зазнавала образи, після чого їй у грудях щеміло, немов од удару. Як жінку капернські чоловіки обходили її десятою дорогою, проте багато хто підозрював, хоча дико й невиразно, що їй дано більше, ніж іншим, — тільки іншою мовою. (...)

✿ Закінчивши шиття, Ассоль пішла спати. Однак сон її був тривожним. На світанку вона прокинулася і, сповнена дивного передчуття, вибігла босоніж на шлях. ✿

Вона йшла що далі, то хутчіш, аби якнайшвидше лишити за спиною поселення. За Каперною тяглися луки; за луками на схилах берегових пагорбів росли ліщина, тополі й каштани. (...)

Ассоль увійшла у високу лучну траву, що бризкала росою; тримаючи руку долонею вниз над її волоттям, вона йшла, тішачись струмливому доторку. (...)

Ассоль говорила з тими, кого розуміла й бачила. «Добрідень, хворий», — сказала вона бузковому півникові, що його здірявив хробак. «Треба посидіти вдома», — це стосувалося куща, який застряг посеред стежки і його відтак обшарпало вбранням перехожих. Великий жук чіплявся за дзвіночки, згинаючи рослинку і щоразу падаючи, та вперто штовхався лапками. «Скинь гладкого пасажира», — порадила Ассоль. Жук справді не втримався і з хряском шугнув убік. (...)

Вона сіла, підібгавши ноги і руками охопивши коліна. Уважно нахиляючись до моря, вбирала вона обрій великими очима, у яких не лишилося вже нічого дорослого, — очима дитини. Усе, на що вона чекала так довго й палко, діялося там, на краю світу. Ассоль бачила в країні далеких безодень підводний пагорб; з поверхні його стриміли вгору виткі рослини; серед їхнього круглого листя, прошитого біля краю стеблом, сяяли химерні квіти. Верхнє листя блищало на поверхні океану; той, хто нічого не знав, як знала Ассоль, бачив лише тріпотіння й блиск.

Із заростей виринув корабель; він виплив і зупинився якраз посеред заграви. Із цієї даліни він виднів ясно, мов хмаровиння. Розкидаючи веселощі, він палав, як вино, як троянда, кров, уста, червоний оксамит і червоногарячий вогонь. Корабель ішов просто до Ассоль. (...)

Це враження потроху слабшало, потім стало спомином й урешті звичайнісінькою втомою. Вона лягла у траву, позіхнула і, блаженно заплющивши очі, заснула...

Її збудила муха, що блудила по голій ступні. Неспокійно покрутивши ніжкою, Ассоль прокинулася; сидючи, заколювала вона розпатлані коси, доки Греєва каблучка не нагадала про себе, проте, гадаючи, що це якесь стебельце, що застрягло між пальцями, вона випростала їх. (...)

На її пальці сяяла промениста каблучка, мов на чужому, — своїм вона не могла визнати його цієї миті, не відчувала палець свій.

— Хто це пожартував?.. — стрімко зойкнула вона. — Хіба я сплю? Може, знайшла та забула? (...)

Кадр з кінофільму «Червоні вітрила»
(режисер О. Птушко, 1961 р.)

Не було пояснень тому, що сталося, проте без слів і думок знаходила вона їх у дивному почутті своєму, і уже близькою стала їй каблучка. Тремтячи всім тілом, зірвала вона її з пальця, тримаючи у жмені, наче воду, роздивилася, — усією душею, усім серцем, усім радінням і ясним забобоном юності, — потім, сховавши за нагрудник, Ассоль тицьнула обличчя в долоні, з-під яких нестримно виривалась усмішка, й, опустивши голову, помалу пішла зворотним шляхом.

Отак, — випадково, як кажуть люди, що вміють читати й писати, — Грей і Ассоль знайшли одне одного вранці літньої днини, сповненої неминучості. (...)

➤ Грей поїхав до Лісса, щоб купити пурпуровий шовк для вітрил. Він перебрав чимало рулонів тканини, поки серед найрізноманітніших відтінків червоного знайшов королівський, свіжий, «немов ранкова зоря», колір. Артур вийшов з крамниці, сповнений щасливого захвату. Побачивши неподалік вуличних музик, він запросив їх на свій корабель. Відтак під пурпуровими вітрилами, із чудовою музикою на борту «Секрет» вирушив на зустріч з прекрасною незнайомкою, яку капітан Грей покохав з першого погляду. ❀

VII. Пурпуровий «Секрет»

(...) Певний час «Секрет» ішов порожнім морем, без берегів; ополудні відкрився далекий берег. Узявши підзорну трубу, Грей прикипів очима до неї і водночас до Каперни. Якби не низка покрівель, то він розгледів би у вікні одного дому Ассоль, яка сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; сторінкою чимчикував зеленкуватий жучок, зупиняючись і зводячись на передніх лапах з виглядом незалежним і свійським. Уже двічі його без задньої думки здмухували на підвіконня, звідки він з'являвся знову довірливо і невимушено, наче хотів щось сказати. Цього разу йому пощастило дістатися майже до руки дівчини, яка тримала ріжечок сторінки; тут він застиг на слові «дивись», і з сумнівом зупинився, чекаючи на черговий шквал, і справді ледве уникнув халепи, позаяк Ассоль уже вигукнула: «Знову жучок... от дурненький!» — і хотіла рішуче здмухнути гостя в траву, та раптом випадково перевівши очі від одного даху на інший, виявила на синій морській шпарі вуличного простору білого корабля з пурпуровими вітрилами.

Вона здригнулася, сахнулася, завмерла; потім хутко зірвалася, з карколомно падаючим серцем, спалахнувши нестримними слізьми натхненного зворушення. (...) Не пам'ятаючи, як покинула домівку, Ассоль уже мчала до моря, підхоплена нездоланим вітром події; на першому розі вона зупинилася майже без сил; її ноги підломлювалися, дихання зривалося й гаснуло, свідомість трималася на волосинці. Нетямлячись од страху згубити волю, вона тупнула ногою й опам'яталася. Раз у раз то дах, то паркан ховали від неї червоні вітрила; тоді, побоюючись, чи не зникли вони, мов якесь видиво, вона квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель, зупинялася, щоб з полегкістю звести дух.

Тим часом у Каперні творилася така колотнеча, коїлося таке хвилювання, такий загальний розгардіяш, які не поступляться ефектові славетних землетрусів. Ніколи ще великий корабель не приставав до цього берега; на щоглах були ті самі вітрила, ймення яких звучало мов знущання; тепер вони ясно і неспростовно палажкотіли з невинністю факту, що перекреслював усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, дітвора — усі навперейми гнали до берега, хто в чому; мешканці перегукувалися з двору в двір, наскакували одне на одного,

Кадр з кінофільму «Червоні вітрила»
(режисер О. Птушко, 1961 р.)

сама серед пустки пекучого піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш червонястим, аніж її диво, безпорадно сягнувши рукою за високим кораблем.

Від нього поплив човен, у якому було повно смаглявих веслярів; поміж ними стояв той, кого, як їй здалося тепер, вона знала, неясно пам'ятала з дитинства. Він дивився на неї з усмішкою, яка гріла і квапила. А проте тисячі останніх кумедних страхів охопили Ассоль; до смерті боячись усього — помилки, непорозумінь, таємничої та шкідливої завади, — вона забігла по пояс у тепле коливання хвиль, гукаючи: «Я тут, я тут! Ось я!» (...)

Грей нагнувся, дівочі руки вхопилися за його пояс. Ассоль замружилася; потім, хутко розплющивши очі, сміливо всміхнулася його осяйному обличчю й, захекавшись, мовила:

— Точнісінько такий.

— І ти теж, дитя моє! — виймаючи з води мокру перлину, мовив Грей. — Ось я прийшов. Чи впізнала ж ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з новою душею і трепетно заплющеними очима. Щастя сиділо в ній, як пухнасте кошеня. Коли Ассоль наважилася розплющити очі, гойдання шлюпки, полиск хвиль, борт «Секрету», який наближався, потужно поводячи корпусом, — усе було сном, де світло й вода погойдувалися, кружляючи, немов гра сонячних зайчиків на стіні, яка виливає проміння. І небавом Ассоль побачила, що стоїть у каюті, — у кімнаті, кращої за яку годі вже шукати. (...)

Обережно, хоч зі сміхом, сам приголомшений і здивований тим, що настала не доступна нікому дорогоцінна хвилина, що її годі висловити, Грей підняв за підборіддя догори це обличчя, котре бозна-коли примарилося йому, й очі дівчини, врешті, ясно розплющилися. У них було усе найкраще людське.

— Ти візьмеш до нас мого Лонгрена? — сказала вона.

— Авжеж. — І так міцно поцілував її слідом за своїм залізним «авжеж», що вона засміялася.

Коли наступного дня зайнялося на світ, корабель був далеко від Каперни. (...)

кричали й падали; незабаром біля води утворилася юрба, і в юрбу цю стрімко увігналася Ассоль.

Поки її не було, ім'я дівчини перелітало серед людей з нервовою й похмурою тривогою, з лютим переляком. Більше говорили чоловіки; здушено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки, проте варто було котрійсь із них заторохкотіти, як отрута біла в голову. Тільки-но з'явилася Ассоль, усі замовкли, усі зі страхом відсахнулися від неї, і вона лишилася

Переклад І. Андрущенко

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про дитячі роки Грея. Як склалися його стосунки з батьками й слугами?
2. Як в Артура зародилася мрія про морські мандрівки? Які труднощі подолав герой на шляху до здійснення свого заповітного бажання?
3. Розкажіть, як Греї уперше побачив Ассоль. Чим вразила його дівчина?
4. Про що довідався Греї у таверні? Чому він не повірив негативним відгукам про Ассоль?
5. Схарактеризуйте Ассоль. Що свідчить про поетичність і душевну красу дівчини?
6. Як Ассоль сприйняла появу корабля з пурпуровими вітрилами? А як поставилися до цієї дивовижної мешканці Каперни? Завдяки чому здійснилася мрія дівчини?
7. **Подискутуймо!** Як ви розумієте висловлювання Грея про те, що чудеса треба творити власними руками? Чи згодні ви з цією думкою? Чи вірите ви в те, що чудо може стати реальністю? Обґрунтуйте свою позицію.
8. **Філологічний майстер-клас.** Чому О. Грін дав повісті «Пурпурові вітрила» підзаголовок «феєрія»? Поясніть причини читацької популярності цього твору.
9. **Творча лабораторія.** Напишіть твір на тему «Диво здійснення мрії в повісті О. Гріна «Пурпурові вітрила»».

РОЗДІЛ 4

ВІРШІ ПРО КОХАННЯ

Літературний багаж. Пригадайте поезії Р. Бернса та Г. Гейне, вивчені в попередніх класах. Які загальнолюдські цінності утверджували ці автори у своїх творах?

Змінюються часи і влада, змінюються життя й світогляд людей. Проте незмінними залишаються духовні цінності, чи не найважливішою з яких є любов. У віршах талановитих митців це почуття віддавна й до сьогодні постає надзвичайно багатогранним — піднесеним і ніжним, шляхетним і пристрасним, щасливим і трагічним... Відгукуєтесь на таке розмаїття, любовна лірика виробила безліч відповідних художніх форм — віршовані нотатки в альбомі коханої, вірш-комплімент, задушевний романс, сумний лист, згадка про зустріч, прониклива балада та багато інших.

У кожному поетичному творі розкривається передусім особистість автора, але кожен читач обов'язково знаходить у ньому почуття й думки, суголосні власним переживанням.

Роберт Бернс
(1759–1796)

Поезія кохання шотландського поета Р. Бернса зачаровує щирістю, мелодійністю та простодушністю. У його віршах ідеться про почуття звичайної людини, яка сумує, радіє, страждає і вірить у щастя.

Сам Бернс сприймав кохання як надзвичайно важливе джерело натхнення: *«Безперечно, існує безпосередній зв'язок між любов'ю, музикою і віршами, — стверджував митець. — Любов — це світлий дар Природи. Можу сказати про себе, що я ніколи не мав жодної думки чи схильності стати поетом, доки не закохався. А тоді рима і мелодія стали... голосом мого серця».*

У 1785 р. Бернс зустрів дівчину, яка назавжди полонила його серце. Батько юної Джин був людиною заможною, тому її почуттів до нужденного поета не схвалював. Відтак закохані мусили одружитися таємно.

За давнім каледонським звичаєм вони підписали шлюбний контракт, у якому перед Богом навіки оголосили себе чоловіком і дружиною.

На шляху до щастя подружжю довелося багато й виснажливо працювати, пережити скруту й розлуку. Однак вони таки зуміли зберегти найважливіше — своє кохання. Поезію «Моя любов — рожевий квіт...», як і багато інших ліричних віршів, Бернс присвятив дружині — жінці, яка стала його долею. Цей твір випромінює життєрадісну віру у всепереможну силу справжнього кохання.

***

Моя любов — рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов — веселий спів,
Що з ним я в світ іду.

О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому коханню не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.

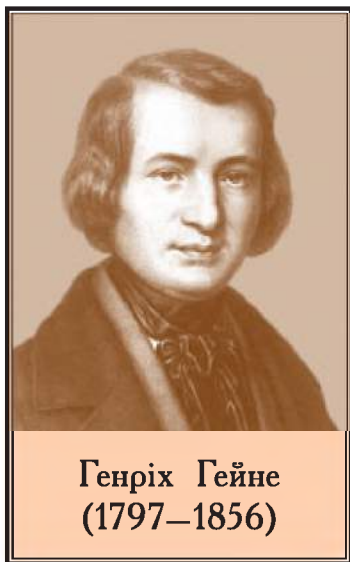
Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти навік любов моя, —
Аж згасне сонця пал.

Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай —
Прийду до тебе знов!

Переклад М. Лукаша

Запитання і завдання до прочитаного

1. Які біографічні факти відобразилися у вірші Бернса «Моя любов — рожевий квіт...»? Схарактеризуйте загальний настрій цього твору.
2. Яким ви уявляєте ліричного героя прочитаного вірша?
3. Які рядки твору свідчать про глибоке розуміння автором людських почуттів і різних психологічних станів? Якими засобами в поезії передано радість кохання та сум розлуки?
4. Поясніть зміст ужитих в українському перекладі вірша метафор «*моя любов — рожевий квіт*» та «*моя любов — веселий спів*».
5. Що споріднює поезію Бернса «Моя любов — рожевий квіт...» з фольклорними піснями?

Генріх Гейне
(1797–1856)

Свою першу збірку німецький поет Генріх Гейне назвав «Книгою пісень». Саме таку назву мала збірка Петрарки — видатного митця доби Відродження, що підніс нерозділене кохання до вершини найсвітліших людських почуттів. Підхоплюючи тему італійського майстра, Гейне оповідає історію своєї любові до кузини Амалії, доньки відомого банкіра.

Його вірші вражають багатою гамою переживань ліричного героя. Адже насправді любов юного поета обернулася лише болем: зарозуміла дівчина ставилася до нього зверхньо й вретті-ретт побралася із заможним поміщиком. Тим часом у збірці Гейне постає дивовижний світ мрії та фантазії. Надзвичайно виразним є в ній і образ самого ліричного героя, душа якого збурена суперечностями.

З одного боку, він переконаний, що повік любить свою обраницю, і плекає надію на взаємність, а з іншого, — усвідомлює марність своїх сподівань і страждає від байдужості коханої.

Любов для Гейне — живе, природне почуття. Щемливо ліричні рядки його поезії «Коли настав чудовий май...» — гранично відверті. Певне, тому цей вірш і ввійшов до скарбниці європейської любовної лірики.

***

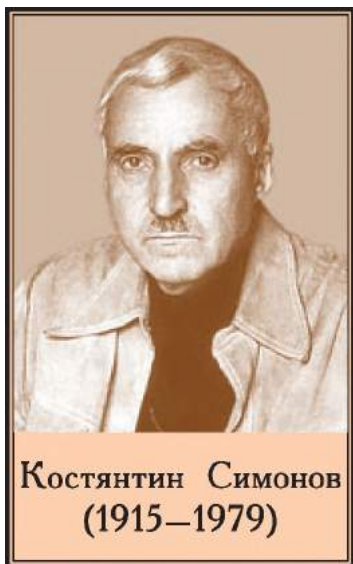
Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.

Коли настав чудовий май
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

Переклад *Лесі Українки*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Схарактеризуйте душевний стан ліричного героя вірша «Коли настав чудовий май...». Знайдіть рядки, у яких відчувається відгомін особистих переживань автора.
2. У прочитаному вами вірші Гейне використано принцип фольклорного паралелізму — тобто проведення паралелей між природним світом і людськими почуттями. На конкретних прикладах поясніть, яку роль відіграє цей прийом у творі.
3. **Творча лабораторія.** Виконайте одне із запропонованих завдань.
  - А. Розкажіть, які образи виникли у вашій уяві під час читання поезії «Коли настав чудовий май...». Створіть словесну ілюстрацію до вірша.
  - Б. За прикладом поезії «Коли настав чудовий май...» напишіть віршований або прозовий твір про кохання, символом якого у народних піснях є осінь. Увиразніть відповідність між порою року і людським почуттям.

Вірш «Чуєш... Ти чекай мене...» російського поета Костянтина Михайловича Симонова (справжнє ім'я — Кирило) народився в суворі роки Другої світової війни. Тоді в душах людей панували два почуття: ненависть до ворогів і любов до ближніх. Проте вистояти, вижити й перемогти допомогла саме любов. Вона була сильнішою за всі випробування, вона жила в серцях, звучала в піснях, читалася в рядках листів.

Вірш «Чуєш... Ти чекай мене...» військовий кореспондент Симонов написав у липні 1941 р., на фронті. Поезію було присвячено кінозірці Валентині Серовій, яку Костянтин Михайлович кохав усе життя. Згодом на прохання детальніше розказати про цей твір поет відповів стисло: «У вірша “Чуєш... Ти чекай мене...” немає ніякої особливої історії. Просто я поїхав

на війну, а жінка, яку я любив, була в тилу. І я написав їй листа у віршах...».

Вірш Симонова звучить як закликання або молитва. Ключове слово в ньому — «чекай». Повторюючи його кілька разів, поет переконує, що від вірності коханої залежить і життя солдата, і перемога у війні. Ця поезія — дуже особиста, звернена до однієї-єдиної, — водночас сприймається як послання всіх солдатів, що просять своїх подруг попри все просто дочекатися...

Вірш Симонова припав до душі і фронтовикам, і жінкам, що залишилися в тилу. Адже їм, таким далеким один від одного і таким близьким до смерті, конче потрібні були саме такі рядки...

Чуєш... Ти чекай мене,
 Над усе чекай,
 Коли смуток огорне,
 Жовтий дощ стіка...
 І в спекотну каламуть,
 В заметіль, у сніг,
 Коли інших вже не ждуть,
 Вже й забувши їх...
 І коли листів нема
 Із далечини...
 Інші вже не ждуть дарма —
 Стомлені вони...

Повернуся, тільки жди
 І не зич добра
 Тим, хто каже: «Далі йди,
 Вже забудь пора»...
 Хай повірять мати й син,
 Що нема мене.
 Друзі втішаються отим
 «Було й промине»...
 Сядуть в коло при вогні
 І ковтнуть вина
 На помин душі. Та ні,
 Ти чекай одна.

Ти чеканням повернеш
 Із смертельних лав.
 «Поталанило. Еге ж!» —
 Скаже, хто не ждав.
 Не дано збагнути їм
 В літо вогняне,
 Як чеканням ти своїм
 Вберегла мене.
 Як вцілів я, вижив як,
 Знаємо без слів.
 Просто ти чекала так,
 Як ніхто не вмів.

Переклад Ю. Гончаренка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Які життєві події надихнули Симонова на створення вірша «Чуєш... Ти чекай мене...»? Чи вдалося поетові передати почуття кохання і вірності?

Обґрунтуйте свою відповідь. Чому вірш Симонова був надзвичайно популярним у роки Другої світової війни?

2. Які рядки поезії «Чуєш... Ти чекай мене...» є ключем до розуміння переживань ліричного героя? Доведіть свою думку.

3. Які рядки вірша увиразнюють силу почуттів закоханих?

4. За допомогою яких художніх засобів у перекладі передано внутрішній стан ліричного героя? Які художні деталі визначають його настрій?

5. **Творча лабораторія.** Складіть лист бійцю, який перебуває на фронті.

Герої Шолом-Алейхема на театральній сцені

Літературний успіх Шолом-Алейхема сприяв появі численних театральних вистав за його сюжетами. Зокрема, 1921 р. у петроградському Єврейському камерному театрі, що переїхав до Москви, відбулася прем'єра спектаклю за мотивами трьох творів письменника. Грим, костюми, декорації до постановки підготував художник зі світовим ім'ям *Марк Шагал*.

Особливо популярною серед театральних режисерів є глибоко людяна, драматична й водночас оптимістична повість «Тев'є-молочник». Уперше цей твір втілювався на сцені в бродвейському¹ мюзиклі «Скрипаль на даху», назва якого навіяна картиною Шагала «Скрипаль». Спектакль цей вийшов 1964 р., відтоді був показаний три тисячі двісті сорок два рази й досі належить до найпопулярніших вистав на Бродвеї.

Одним з найуспішніших проєктів на українській театральній сцені є постановка Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка «Тев'є-Тевель» (за п'єсою *Григорія Горіна*, написаною за мотивами творів Шолом-Алейхема; режисер *Сергій Данченко*). Протягом багатьох років головну роль у цій виставі виконував народний артист України Богдан Ступка. У 2004 р. після трьохсотого показу спектаклю він здобув титул «Жива легенда». Талановитому актору вдалося створити надзвичайно проникливий сценічний образ, у якому поєдналися ліризм і самоіронія, щирий сміх і гіркі сльози, життєва мудрість і по-дитячому ніжна душа. Онука Шолом-Алейхема Бел Кауфман визнала Ступку «найкращим Тев'є-молочником».

¹ Бродвейський — від *Бродвей*: одна з вулиць Нью-Йорка, на якій розташовано тридцять дев'ять великих театрів, завдяки чому весь квартал названо театральним.

Сцена з вистави «Тев'є-Тевель».

Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка

1. Поясніть витoki популярності театральних вистав за творами Шолом-Алейхема.
2. Розгляньте репродукції картин М. Шагала (с. 150, 156). Що, на вашу думку, споріднює ці роботи з творчістю Шолом-Алейхема?

Музика поезії і кохання

Чимало віршів Бернса було покладено на музику. Наприклад, 1955 р. російський композитор *Георгій Свиридов* створив цикл з восьми пісень на слова шотландського поета, які увійшли до золотого фонду вокальної музики. Цикл охоплює різноманітні жанри: баладу, пісню-танок, застільну пісню, романс, пісню-сценку, портрет... Кожна композиція відображає долю і характер волелюбного шотландського хлопця — глузливого й ніжного, запального й закоханого. Часто пісні на вірші Бернса звучать у кінофільмах. Велику популярність, зокрема, здобув романс «Любов і бідність» з кінофільму «Здрастуйте, я ваша тітка!» (режисер В. Титов, 1975 р.) у виконанні Олександра Калягіна.

Безпосередність, співучість, романтична піднесеність лірики Гейне надихнули на створення музики до його віршів багатьох талановитих композиторів, зокрема Франца Шуберта, Фелікса Мендельсона, Едварда Гріга, Антона Рубінштейна.

Однак найулюбленішим поетом Гейне став для *Роберта Шумана*, який поклав на музику сорок чотири вірші митця. Знаменитий вокальний цикл німецького композитора «*Любов поета*» (1840) невіддільний від образів весняного цвітіння природи, а відкриває його пісня на вірш «Коли настав чудовий май...». Ця композиція поєднує поетичні образи весняної природи, юнацького кохання Гейне та прості, невігядливі, суголосні з народними піснями музичні інтонації Шумана.

1. Прослухайте пісні на вірші Р. Бернса. Яка з них вам найбільше сподобалася? Чому?
2. Підготуйте презентацію на тему «Р. Бернс і музика».
3. Прослухайте пісню Шумана на вірш Гейне «Коли настав чудовий май...». Зіставте художні засоби, за допомогою яких зображують переживання ліричного героя поет і композитор.

Підсумкові запитання і завдання

Запитання і завдання, позначені літерами А, Б, запропоновано на вибір.

Перший рівень

- 1А. Як перекладається псевдонім Шолом-Алейхем?
- 1Б. Назвіть псевдонім і справжнє прізвище автора повісті «Пурпурові вітрила».
2. Хто із зарубіжних поетів писав вірші про дружбу й кохання?
- 3А. Назвіть головних героїв повісті «Пісня пісень».
- 3Б. Назвіть головних героїв повісті «Пурпурові вітрила».

Другий рівень

1. Які спогади Пушкіна покладено в основу вірша «19 жовтня» (1825)?
- 2А. Про які дива Шимек розповідав Бузі в повісті «Пісня пісень»?
- 2Б. Яке диво пообіцяв чарівник дівчинці Ассоль у повісті «Пурпурові вітрила»?
- 3А. Звідки Шолом-Алейхем запозичив назву свого твору «Пісня пісень»?
- 3Б. Що символізують пурпурові вітрила в однойменному творі О. Гріна?

Третій рівень

- 1А. Схарактеризуйте типового персонажа творів Шолом-Алейхема. Проілюструйте відповідь прикладами з повісті «Пісня пісень».
- 1Б. Схарактеризуйте особливості художнього світу О. Гріна. Проілюструйте відповідь прикладами з повісті «Пурпурові вітрила».
2. Яке емоційне забарвлення створює пейзаж у вірші Пушкіна «19 жовтня» (1825)?
3. Розкрийте основну думку вірша К. Симонова «Чуеш... Ти чекай мене...».

Четвертий рівень

- 1А. Схарактеризуйте особливості світосприйняття головного героя повісті «Пісня пісень».
- 1Б. Схарактеризуйте особливості світосприйняття головного героя повісті «Пурпурові вітрила».
- 2А. Розкрийте зміст і художню роль символів у «Пісні пісень» Шолом-Алейхема.
- 2Б. Як поєднано казкове й реалістичне в повісті «Пурпурові вітрила»?
3. Схарактеризуйте образи ліричних героїв у вивчених віршах Бернса, Гейне та Симонова.

Теми творів

1. «Чудо кохання в поезії: слідами віршів Р. Бернса, Г. Гейне та К. Симонова».
2. «Поетичний світ Шимека й Бузі в повісті Шолом-Алейхема “Пісня пісень”».
3. «Чарівна сила мрії (За повістю “Пурпурові вітрила” О. Гріна)».

Клуб книголюбів

1. Намалуйте герби для любовної лірики Гейне та Бернса. Прокоментуйте свої малюнки.
2. **Подискутуймо!** Обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування й докази на користь своєї позиції.
  - А. Чи згодні ви з думкою Шимека з повісті «Пісня пісень», що «початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець»?
  - Б. Чи мають щось спільне образи закоханих у творах «Альпійська балада» В. Бикова та «Пурпурові вітрила» О. Гріна?

ЧАСТИНА П'ЯТА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

РОЗДІЛ 1

ЗАЧАРОВАНИЙ ТАЄМНИЦЯМИ

Літературний багаж. Пригадайте детективні сюжети, знайомі вам за літературними творами або кінофільмами. Укажіть характерні ознаки таких сюжетів. Чим вони цікаві?

Едгар По
(1809–1849)

Едгар Аллан По мав багатогранний літературний талант. З-під його пера виходили чудові вірші, оповідання, яскраві літературно-критичні статті. Згодом письменник увійшов до когорти найвідоміших класиків американської літератури. Однак, незважаючи на гучну славу, життя його було доволі нелегким.

Е.А. По народився 19 січня 1809 р. в місті Бостоні. Батьки його були акторами мандрівної театральної трупи. У дворічному віці майбутній письменник залишився сиротою, тож надалі його долею опікувався купець Джон Аллан з Вірджинії. Заможний чоловік не шкодував коштів на освіту вихованця, тим паче, що хлопчина мав неабиякий хист до навчання. Невдовзі родина Алланів виїхала до Англії, де шестирічного Едгара віддали до престижного лондонського

пансіону. Він добре засвоював знання з усіх дисциплін, але найбільше любив уроки англійської мови та літератури.

У 1820 р. після повернення до США юнак закінчив коледж у Ричмонді й вступив до Вірджинського університету. Саме тоді в його житті стався карколомний поворот. Поет-початківець, успішний студент, улюбленець товаришів, Едгар опинився у вкрай скрутній ситуації через картярські борги. Урятувати його міг лише багатий і впливовий опікун. Той, однак, висунув жорсткі умови: юнак мусив повністю підкоритися його волі й покинути поетичну творчість. По обрав особисту свободу і літературу. Цей крок, щоправда, прирік його на злиденне життя до кінця днів.

Після конфлікту з Джоном Алланом Едгар повернувся до Бостона. Там під псевдонімом Бостонець він видав свою першу поетичну збірку. І хоча книжку було видрукувано накладом лишень п'ятдесят примір-

ників, на неї пішли всі заощадження автора. Відтоді почалася безрадісна боротьба за виживання. Перо стало для письменника зброєю, література — ремеслом, бідність — долею, а слава — чи не єдиною втіхою. Намагаючись звести кінці з кінцями, По служив у війську, працював у театрі, переписував папери в конторах...

Цікаві подробиці

Восени 1833 р. По взяв участь у літературному конкурсі, оголошеному балтимоцьким тижневиком «Суботній гість», і переміг у номінаціях «найкращий вірш» та «найкраще оповідання». За умовами конкурсу одну особу не можна було винагородити обома преміями, тому журі вирішило відзначити лише його оповідання — «Рукопис, знайдений у пляшці». Отримавши винагороду, письменник, який на той час майже голодував, почувався щасливим. Однак коли голова журі запросив його на обід, мусив відмовитися, бо не мав пристойного костюма...

Перемога в конкурсі відкрила По шлях до журналістики, у якій він досягнув неабияких успіхів: сучасники були в захваті від його статей, рецензій і відгуків. За гострий язик письменника навіть прозвали «людиною-томагавком». Утім, ані журналістська, ані літературна слава не могли звільнити По від тягара нестатків.

Одним із численних творчих досягнень По фахівці вважають заснування форми сучасного *детективу*.

Літературознавча довідка

Детектив — різновид пригодницької літератури. Сюжет детективного твору послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану зі злочином і його розслідуванням. Зазвичай такий сюжет є історією розв'язання логічної задачі.

Літературна кухня

Саме розкриття злочину покладено в основу оповідань По «Вбивство на вулиці Морґ» (1841), «Таємниця Марі Роже» (1842), «Викрадений лист» (1844). У цих творах окреслено принципи, які згодом утворили підґрунтя детективного жанру в літературі.

За «правилами» По, головним героєм детективного сюжету виступає сищик, здатний розкрити будь-який надскладний злочин. Письменник наділяє його неординарною логікою, спостережливістю, аналітичними здібностями й протиставляє правоохоронцям, неспроможним знайти

лиходія. Події в детективах По зазвичай зосереджено довкола загадкового й жорстокого вбивства, скоєного в замкненій кімнаті. Правильний здогад нерідко знаходиться на поверхні, але тільки головний герой здатний це зрозуміти.

В оповіданні «Таємниця Марі Роже» з'являється образ так званого детектива в кріслі, який, завдяки непересічному інтелекту, розкриває злочин, не виходячи з кабінету. ❀

За часів По американська публіка захоплювалася розгадуванням різноманітних загадок-шифровок, що їх у великій кількості друкували журнали. Це надихнуло письменника на задум повісті «Золотий жук» (1843), значною мірою побудованої на розгадуванні піратської криптограми¹. Рукопис твору не одразу був схвалений до друку й досить довго чекав на оприлюднення. Проте його публікація мала шалений успіх.

У повісті «Золотий жук» По застосовує композиційний принцип «розповіді в розповіді», добре відомий за збіркою арабських казок «Тисяча і одна ніч». Згідно із цим принципом, сюжет твору вміщено в додаткову оповідь (що може передувати сюжету або утворювати його «рамку»), а *розповідач (оповідач)* перебирає на себе роль свідка описуваних ним подій. Такий спосіб побудови твору дає автору можливість розкрити різні *точки зору* на зображуване.

Літературознавча довідка

Розповідач — вигадана автором особа, від імені якої в епічному творі зображено події та персонажів. Розповідач сприймається як літературна постать, котра зазвичай постає водночас автором і персонажем. В українському літературознавстві побутують терміни «розповідач» і «оповідач», які різняться граматичним виявом розповіді: **оповідач** виступає у формі першої особи, **розповідач** — у формі третьої особи.

Точка зору (у літературному творі) — оцінювання подій та персонажів з позиції автора або дійової особи (чи кількох дійових осіб) твору. Точка зору не лише представляє певну оцінку зображуваного, а й відбиває світогляд і систему цінностей, які цю оцінку визначають. Нерідко в художньому тексті відбувається зіткнення різних точок зору, що надає читачеві можливість їх зіставляти та протиставляти, а також самому долучатися до процесу «пошуку істини».

На важливість урахування різних точок зору в повісті «Золотий жук» указує епіграф, що містить рядок «*Усі помиляються*». Він, власне, є ключем до розгадування основної загадки твору, що перетворюється на своєрідну інтелектуальну гру для читача.

На розроблені По принципи в подальшому спиралися такі відомі автори детективних книжок, як Г.К. Честертон, А. Конан Дойл, А. Крісті

¹ **Криптограма** — напис, зроблений спеціальними умовними знаками — шифром.

(Англія), Ж. Сіменон (Франція), Р.Т. Стаут, Дж.Х. Чейз (США), Борис Акунін (Росія), А. Курков (Україна).

Український мотив

Одним з письменників, які успішно розвивали традиції детективного жанру в українській літературі, був В. Винниченко. Відбитком цих традицій позначено, зокрема, його повість «На той бік» (1919) та роман «Поклади золота» (1927).

Після Другої світової війни вітчизняна детективна література розвивала насамперед шпигунську тему. У цьому річизці було написано твори «Не відкриваючи обличчя» М. Далеккого, «І один у полі воїн» Ю. Дольд-Михайлика, «Європа-45» П. Загребельного, «Полковник Шиманський» В. Земляка тощо.

Нині українські письменники зазвичай поєднують детективний сюжет із соціально-побутовими, історичними, містичними, фольклорними елементами. Майстром сучасного детективу визнано А. Куркова. Книжки цього письменника, перекладені багатьма мовами світу, неодноразово входили до десятки найкращих європейських видань; за його творами знято близько двадцяти документальних і художніх фільмів. 🌿

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя і творчість Е.А. По.
2. Які риси характеру По розкрилися у фактах його біографії?
3. Дайте визначення поняття «детектив» (як літературний жанр).
4. Які принципи детективної літератури розробив Е.А. По? Наведіть приклади його детективних творів.
5. Поясніть значення термінів «розповідач», «оповідач», «точка зору» (у літературному творі).
6. **Теми проєктів.** «Музеї Е.А. По в Балтиморі та Ричмонді»; «Відомі екранізації творів Е.А. По».

Перед читанням. Читаючи оповідання Е.А. По, знайдіть у ньому ознаки детективного жанру.

ЗОЛОТИЙ ЖУК

(Уривки)

Го-го! Він скаче, мов скажений:
Його тарантул укусив.

«Усі помиляються».

🌿 Вільяма Леграна, нащадка відомого аристократичного роду, переслідують невдачі, він втрачає всі свої статки. Щоб уникнути насмішок і принижень, Легран покидає Новий Орлеан і переїжджає на пустельний острів біля узбережжя Атлантичного океану. Там він будує собі хатину, де мешкає зі стареньким слугою

Джупітером і величезним собакою. Відлюдництво Легран компенсує книжками й прогулянками біля моря, під час яких поповнює багату колекцію рідкісних комах.

Оповідач доволі часто відвідує свого друга. Під час одного з таких візитів Легран і його слуга захоплено розповідають йому про останню знахідку для колекції — золотого жука. На жаль, показати диво-комаху Легран не може, адже на один день віддав її товаришу-колекціонеру. 📖

(...) — Жук, от що. Він яскраво-золотої барви, завбільшки з великий горіх гікорії і має дві чорні, як вугіль, цятки вгорі на спині, а третю таку саму — унизу. Вусики тоненькі...

— Тоненькі, але важкенькі! — докинув своє слово Джупітер. — Та цей жук із щирого золота, усе до цятки в ньому золоте, усередині й зверху, — такого важкого жука я зроду-віку не бачив.

— Нехай і так, Джупе, — відказав Легран занадто вже поважним тоном, — але це не підстава, щоб ми їли пересмажену дичину. Жук і справді такої барви, — Легран обернувся до мене, — що я майже згоден із Джупітером. Надкрильця мають такий металевий відблиск, якого ви ще ніколи не бачили. А втім, завтра й самі переконаєтесь. А тим часом я ось вам покажу, якої він форми.

Сказавши це, Легран сів до невеликого столу, де лежали перо й чорнило, але не було видно ані клаптика паперу. Попорпався він у шухляді — проте й там теж паперу не знайшлося.

— Нічого, — сказав урешті Легран, — нам і цього вистачить.

Він дістав з кишені камізельки¹ клапоть, як мені вдалося, дуже брудного паперу і почав побіжно накреслювати на ньому обриси жука. А я все так і сидів собі коло каміна, ще не встигши зігрітися. Легран скінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір. (...)

— Еге ж, — промовив я, уважно розглянувши малюнок. — Жук таки чудний, ніде правди діти, — чогось подібного я ще в житті не бачив... Хіба що це, може, череп, череп із кістками навхрест. В усякому разі, цей жук ні на що в світі так не скидається, як на емблему смерті.

— Череп! — повторив Легран. — Таки й справді, на папері воно начебто й схоже. Безперечно. Дві верхні чорні цятки — ніби очі, правда? А довша внизу — ніби отвір рота... Та й весь контур овальний.

— Може, й так, — озвався я, — але з вас, Легране, художник ніякий. Я краще почекаю, поки побачу самого жука, якщо хочу скласти собі уявлення про його вигляд. (...)

Легран сердито забрав папірця і вже майже зіжмакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Умить лице йому побагровіло, а тоді зробилося смертельно бліде. Кілька хвилин він пильно придивлявся до малюнка, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знову почав ретельно розглядати папір з усіх боків. Він не озивався, і, хоча його поведінка вельми мене дивувала, я вважав за краще й собі мовчати, аби не погіршувати й без того лихий гумор приятеля.

¹ Камізелька — те саме, що безрукавка, жилетка.

Невдовзі Легран дістав з кишені сурдута¹ гаман, обережно вклав туди папірця і, заховавши його в письмовий стіл, замкнув шухляду. (...)

✦ Завітавши на острів майже за місяць, оповідач дізнається від Джупітера, що останнім часом поведінка Леграна стала досить дивною: він часто не буває вдома й невідомо що підраховує.

Згодом оповідач отримує записку, у якій друг просить його негайно приїхати. Під час зустрічі Легран повідомляє, що збирається в експедицію, яка принесе йому багатство й поверне родові маєтності. За його словами, шлях до золота має вказати золотий жук. Оповідач щиро переконаний, що почуте — марення, нав'яне гарячкою, але, не вважаючи за можливе покинути недужого, погоджується його супроводжувати. Відтак друзі разом з Джупітером вирушають на пошуки скарбів.

За кілька годин маленький загін дістається порослої ожиною площини біля підніжжя гори і, прокладаючи стежку косою, виходить до надзвичайно високого й розлогого тюльпанового дерева. Легран наказує Джупітеру вилізти на дерево, тримаючи в руках золотого жука... ✨

Він підіймався все вище, аж поки його присадкуватої постаті й зовсім не стало видно за густим листям.

Незабаром почувся його голос, немовби десь іздалеку.

— Довго ще лізти?

— А ти вже високо? — запитав і собі Легран.

— Ще й як! — відказав негр. — Я вже бачу небо...

— Небо це байдуже, слухай, що я скажу. Оглянься назад і порахуй, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса².

— Тоді вилізть ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Джупе, — збуджено закричав Легран, — лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся! (...)

— Коли посунешся ще трохи... але так, щоб не впасти і не випустити жука, я подарую тобі долара...

— Я вже сунуся... вже-вже, — хутко відповів Джупітер...

— Уже кінець?! — мало не вереснув Легран...

— Та вже близько, маса!.. Боже милосердний, що це тут на дереві?

Кадр з комп'ютерної гри «Темні історії: Едгар По. “Золотий жук”»

¹ Сурдúт — чоловічий верхній двобортний одяг з довгими полами, відкладним коміром і широкими лацканами.

² Мáса — звертання темношкірого до білого в період колонізації Африки.

Кадр з кінофільму «Золотий жук»
(режисер М. Роне, 1981 р.)

— Ну? — зраділо скрикнув Легран. — Що там таке?

— Та нічо, тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

— Череп, кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

— А й правда, маса, — зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвях у черепі. Оце ж він і держить черепа на гілляці.

— Тепер слухай, Джупітере, — зроби точно, як я скажу. Ти чуєш?

— Еге ж, маса.

— То добре вважай! Знайди ліве око черепа.

— Га, оце ж пак маєш! Таж у нього ніяких очей нема.

— А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?

— Авжеж знаю, я добре знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

— Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, себто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

— То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але в черепа й сліду руки нема, не те що! Та вже хай. Ось воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

— Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане. Але стережися, щоб шворка не випала з руки.

— Уже зробив, маса Віле. Нема легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить унизу. (...)

Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув наче лощена золота кулька. Він вільно висів межи гілля, і якби його впустити, впав би нам біля ніг. Легран швидко взяв косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди у перетині, а тоді наказав Джупітерові пустити шворку й злазити з дерева.

✧ Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, Легран окреслює коло і починає копати. Після двох годин роботи яма стає досить глибокою, але герой нічого в ній не знаходить. ✧

Кінець кінцем наш золотошукач, до якого я відчував щирий жаль, вибрався з ями. Кожна риска його обличчя свідчила про гірке розчарування. Поволі й неохоче він почав натягати сурдута, якого був скинув, коли брався до роботи. Весь цей час я не озивався. Джупітер,

на хазяїнову команду, став збирати інструмент. Після цього він розв'язав собаці морду, і ми в глибокій мовчанці рушили додому. Так ми пройшли з десятків кроків, коли це Легран, голосно лайнувшись, підскочив до Джупітера й схопив його за комір. Вражений негр вирячив очі з дива й широко роззявив рота; лопати вилетіли йому з рук, а сам він упав навколішки.

— Ти, мерзотнику, — просичав Легран крізь зуби, — триклятий чорнюче, відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

— Ой, на Бога, маса Віле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Джупітер, кладучи долоню на свій правий орган зору й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав!.. — закричав Легран, випустив негра й кинувся витинати різні вихилася та скоки, — на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран. — Гру ще не програно. (...)

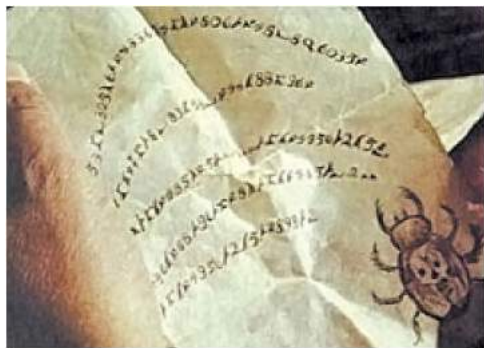
Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. (...) Я завзято копав і час від часу ловив себе на тому, як поглядом нишпорю по ямі, наче сподіваючись побачити той вимарений скарб, що звів з розуму мого бідолашного товариша. Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полонили мене, наш собака раптом знову несамовито розгавкався. І то не було вже знічев'я або з примхи, як за першим разом: тепер у його гавкоті чулася виразна стурбованість. Цього разу Джупітер дарма пробував зав'язати йому писок. Пес вирвався в нього з рук і, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, що колись були двома скелетами, усуміш із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопатою — і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі — три-чотири золотих та срібних монети. (...)

Тепер ми заходилися працювати куди завятіше, і такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася й дошки не втратили твердості, — колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною... Скриня мала завдовжки три з половиною фути, завширшки — три і заввишки — два з половиною. Задля міцності її пооббивали залізними обручами, що, перехрещуючись, утворювали неначе ґратчастий перепліт на ній. (...) Нам відразу стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись із хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від мішма накиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило. (...)

✿ Коли скарби було перенесено в хатину, Легран узявся докладно розповідати, як розкрив таємницю золотого жука. Почав він з того пам'ятного вечора, коли малював обрис комахи. З'ясувалося, що малюнок було зроблено на пергаменті... ✿

Він і справді нагадує папір, а й сам був так думав, але почавши малювати на ньому, відразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібгати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. На хвилюку це мене так вразило, що я не міг і думок докупи зібрати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч у цілому обриси їхні й були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така різюча подібність, такий химерний збіг — череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. (...) Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що, коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж іспершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилась якась нерозгадана таємниця, хоча вже й тоді, у ту першу хвилину, десь у найвідлегліших комірчинах мого мозку ледь-ледь зажеврило передчуття розгадки, тієї самої, що її так блискуче підтвердила наша вчорашня прогулянка. Я рвучко підвівся, заховав пергамент у надійне місце і відклав усілякі подальші розважання до тієї пори, коли залишуся на самоті.

Коли ви пішли, а Джупітер міцно заснув, я почав докладніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин пергамент потрапив до мене. На материку, за милю на схід від острова, але

Кадр з кінофільму «Золотий жук»
(режисер М. Роне, 1981 р.)

близько до смуги припливу ми знайшли жука. Коли я схопив його, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить Джуп, вірніш, ми обоє, завважили клопоть пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від

цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яного каркаса zostалися лише сліди.

Отже, Джупітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому і дорогою зустріли лейтенанта Дж.*. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве встиг я висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент лишився в моїх руках. Лейтенант, певно, боявся, щоб я не передумав, тож і поспішивсь так — ви ж бо знаєте, як ревно він цікавиться всім, що стосується природничих наук. Десь у цю, видно, хвилину я несвідомо й поклав той шматок пергаменту до кишені. (...)

Вважайте мене за фантазера, як собі хочете, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав до купи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — такий пергамент, не папір! — із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі скрещеними кістками під ним, — це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа. (...)

Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували, хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання. (...)

Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт. (...)

— Ви, можливо, чули про капітана Кіда. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів зображення kota немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абоощо. Я кажу «підпис», бо kota було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

— Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

— Атож. Не знаю чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанить. А може, то була не так певність, як просто надія? Ці дурні слова Джупітерові, що жук із щирого золота, — знаєте, вони дуже вплинули на мою увагу. Та й уся ця низка надзвичайних випадковостей і збігів! (...) А проте ж багатства Кідові були незмірні, це кожен знає. І я був певен, що його скарб досі ще лежить у землі. Після цього ви, мабуть, не здивуетесь моїй надії, ба навіть переконанню, що таким дивним шляхом знайдений пергамент має вказати мені місце, де закопано скарб.

— І що ж ви зробили далі?

— Я тоді ще більше нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає, часом, бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. Потому поклав його на сковороду, донизу тим боком, що із черепом, а сковороду поставив на жарівницю

з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілась, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані в ряд так начебто цифри. Я знов поклав пергамент на сковороду і зачекав ще з хвилину. Коли я зняв сковороду з вогню і взяв пергамент, запис проступив повністю — ось зараз ви й самі побачите.

Із цими словами Легран нагрів пергамент і дав мені. Поміж черепом та котом видніли такі знаки, незграбно виведені червоним чорнилом:

53# #+305)) 6*; 4826) 4# ·) 4#); 806*; 48+8|60)) 85;;]8*;;
#*8+83(88)5*+; 46;(88*96*?; 8)*# (; 485) ; 5*+2.* # (; 4956*2 (5*=4) 8 |8*;
4069285) ; 6+8) 4# #; 1(#9; 4 8081; 8:8#1; 48+85; 4) 485+528806*81 (#9;
48; (88; 4 (#? 34; 48) 4#; 161;:188; #?; (...)

✧ Легран докладно описує, як розшифрував напис. Почавши з визначення частотності вживання знаків у криптограмі й зіставивши її з частотністю вживання літер в англійській мові, він здійснив чималу роботу, у результаті якої склав такий текст: *«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сидалі — двадцять один градус і тринадцять мінут — північ-північ-схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стріляй з лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів»*. Відтак можна було продовжити пошуки. ✧

«Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ та скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на штучну споруду.

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі. Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десть так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більш як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сидало», згадане в криптограмі; тепер таємниця була неначебто розв'язана.

«Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу — моряки-бо часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивитися в неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ-північ-схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою й повернувся на скелю. (...)

Піднісши трубу під кутом десть так у двадцять один градус, став обережно водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Відкриття це так піднесло мене на душі, що й уся загадка видалась розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук сьома гілляка

східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб.

— Ваш хід думок, — зауважив я, — здається напрочуд ясным, простим і переконливим, дарма що здогади трохи й химерні. (...)

— Гадаю, цю химерію із черепом, щоб кулю неодмінно пропустити крізь очницю черепа, нав'язав Кідові піратський прапор. Кідові не бракувало поетичної уяви, коли він зробив так, щоб шлях до його скарбу вказувала ця зловісна емблема.

— Можливо; хоч я схильний думати, що в даному разі тверезий глузд заважив не менше, ніж поетична уява. Невелика річ, щоб її побачити із «чортового сідала», повинна бути біла, а щодо білини ніщо не зрівняється з людським черепом: від усяких негод він тільки білішає. (...)

— Ага, розумію. Тепер лишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, — звідки вони могли взятися?

— Про це я знаю не більше за вас. Можливе, одначе, лиш одне правдоподібне пояснення — хоча й страшно уявити собі таку нелюдську жорстокість. Звісна річ, Кідові — якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, — Кідові хтось мусив допомагати в цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, — і було вже по всьому. А проте, може, тих ударів знадобилося десяток, хтозна...

Переклад Р. Доценка

Літературний практикум

1. Який художній засіб використано в назві повісті По? Що означає слово «золотий» на початку твору і якого значення воно набуває у фіналі історії?
2. **Робота в парах.** Укладіть послідовний перелік дій Леграна під час розгадування таємниці золотого жука. Які здогадки допомагають героєві провести розслідування?
3. Які художні прийоми та засоби надають повісті емоційної напруженості й створюють таємничу атмосферу? Наведіть приклади з тексту.
4. Яке значення в розгортанні сюжету повісті має образ оповідача? Схарактеризуйте оповідача як безпосереднього учасника подій.
5. Як композиційний прийом «розповідь у розповіді» допомагає автору розкрити різні точки зору щодо подій повісті? Наведіть відповідні приклади. Як змінилося б, на вашу думку, відчуття достовірності, якби про пошуки скарбів автор розповідав від свого імені?
6. Схарактеризуйте образ Леграна. Які риси характеру допомогли йому розкрити таємницю золотого жука?

7. Яку роль у розвитку подій відіграє слуга Джупітер? Яким постає цей герой у творі?

8. Які точки зору на події, пов'язані з пошуками розгадки, представляють герої оповідання? Як і коли змінюються їхні думки протягом твору?

9. **Групова робота.** Розділившись на три групи, перекажіть історію пошуків скарбів з точки зору оповідача, Вільяма Леграна, слуги Джупітера.

10. В епіграфі повісті наголошено на тому, що «усі помиляються». Хто і коли у творі помиляється? Знайдіть помилки, яких припустилися Легран, Джупітер та оповідач.

11. **Філологічний майстер-клас.** Як ви гадаєте, чому По називав свої твори не детективами, а раціоналіями (від лат. *розум*)?

12. **Творча лабораторія.** Напишіть твір на тему «Е.А. По — майстер детективного жанру (За повістю “Золотий жук”)».

РОЗДІЛ 2

ДЕТЕКТИВНИЙ ГЕНІЙ

Літературний багаж. Що вам відомо про Шерлока Холмса? Завдяки чому цей герой здобув світову популярність?

Артур Конан Дойл
(1859–1930)

Перше, що зазвичай спадає на думку у зв'язку з ім'ям Артура Конан Дойла, — це створений ним образ неперевершеного майстра детективних розслідувань містера Шерлока Холмса. Однак звернувшись до літературної енциклопедії, необізнаний читач буде здивований обсягом і розмаїттям творчої спадщини цього письменника. Адже, крім численних історій із життя знаменитого сищика, він писав спортивні оповідання, морські новели, фантастичні романи, історичні твори, книжки про війну, п'єси та вірші. До речі, сам Конан Дойл не вважав оповідання й повісті про Холмса найкращими своїми творами. На певному етапі творчості втомившись від детективної теми, він навіть спробував «позбутися» цього героя — придумав сюжет, який завершувався описом загибелі сищика у двобої з підступним професо-

ром Моріарті. Проте публіка, не бажаючи розставатися зі своїм улюбленим, вимагала продовження його пригод. Урешті-решт письменник здався й «воскресив» героя в серії оповідань «Повернення Шерлока Холмса».

Загалом Конан Дойл написав п'ятдесят шість оповідань і чотири повісті про Шерлока Холмса. Їхню величезну популярність засвідчує той факт, що наприкінці ХХ ст. у світі діяло близько ста п'ятдесяти товариств прихильників знаменитого детектива. Працюючи над пригодами Холмса, письменник почасти спирався на досвід літературних попередників, які будували свої сюжети на розкритті складного злочину. Однак саме у творчості Дойла детективний жанр сягнув найвищого розквіту.

Образ Шерлока Холмса вийшов таким правдивим, що сучасники нерідко сприймали його як опис реальної людини. Деякі читачі навіть намагалися з'ясувати точну адресу славетного детектива або ж довідатися, хто зі знайомих автора приховується за ім'ям його персонажа.

Однак навряд чи образ Шерлока Холмса був би таким життєподібним, якби письменник не вклав у нього часточку власної особистості. Недаремно ж син Конан Дойла стверджував, що чув від батька таке зізнання: *«Якщо й був Шерлок Холмс, то це я сам»*.

А. Конан Дойл народився 22 травня 1859 р. в Единбурзі в сім'ї з давнім лицарським корінням і міцними культурними традиціями. Його дід, батько й дядьки були художниками. Майбутній письменник теж мав здібності до малювання, тому, на думку рідних, мав продовжити династію. Однак від матері Артур успадкував ще й дар оповідача, який згодом вивів його на письменницький шлях.

Дружна родина Дойлів жила досить скромно. Батько служив дрібним клерком, і його заробітків вистачало лише на те, щоб сяк-так підтримувати «убогий добробут». Виховуючись за таких умов, нащадок шанованого роду рано усвідомив, що повинен опанувати професію, яка забезпечувала б йому надійні статки. Він обрав медицину.

Закінчивши медичний факультет Единбурзького університету, Дойл певний час служив корабельним хірургом, а згодом відкрив власну лікарську практику в приморському містечку Саутсі. Пацієнтів у молодого лікаря було небагато, натомість вільного часу — вдосталь. Це й спонукало його до написання оповідань.

Та вже незабаром літературна творчість переросла межі хобі, і Дойл мусив визначитися з основним напрямом подальшої діяльності. У 1891 р. уже відомий на той час автор кількох історій про Шерлока Холмса вирішив стати професійним письменником. Утім, Дойл був надто енергійною людиною, щоб обмежитися тільки цим. Він грав у гольф, крикет і регбі, займався боксом, їздив на велосипеді, брав участь у міжнародному автопробігу й регаті; двічі висувався в парламент, а під час англо-бурської війни, щодня ризикуючи життям, керував польовим шпиталем. Відомо, що під час Першої світової війни п'ятдесятип'ятирічний письменник виявив бажання знову піти на фронт. Військове командування відхилило прохання Дойла, але душею він був разом зі співвітчизниками. Про це, власне, свідчать і укладений

письменником багатотомний літопис війн Британської імперії, і названий на його честь траулер, що входив до складу англійського флоту...

Деякі зі своїх захоплень письменник передав знаменитому Шерлоку Холмсу. Та передусім цей герой «успадкував» від свого творця сміливість, почуття гідності та готовність служити ідеалам справедливості й добра.

Літературна кухня

Уперше образ Шерлока Холмса з'явився в повісті «Етюд у багряних тонах» (1887), яка, до речі, не мала читацького успіху. Однак за три роки один з американо-англійських часописів несподівано замовив Дойлу ще одну історію про цього героя, і письменник відгукнувся на пропозицію повістю «Знак чотирьох»...

На думку літературознавця В. Шкловського, сюжети численних творів про Шерлока Холмса побудовано за однаковою схемою:

1. Холмс і Вотсон (друг і помічник детектива) згадують розкриті в минулому злочини. По суті, це вступ, що створює «детективний» настрій і вводить читача в стан очікування.

2. Візит клієнта, який повідомляє про таємничий злочин.

3. Ділова частина оповідання — розслідування: Шерлок Холмс збирає докази й натяки.

4. Доктор Вотсон помилково тлумачить докази, виконуючи подвійну функцію: повести читача хибним слідом і водночас підготувати підґрунтя для подальшого «звеличення» детектива, який зуміє розкрити таємницю.

5. Розслідування на місці злочину. Злочинець. Докази на місці.

6. Офіційний сищик (його протиставлено Холмсу) презентує помилкову картину скоєння злочину.

7. Міркування Вотсона, який не розуміє, що до чого. Тим часом Шерлок Холмс, приховуючи напружену роботу думки, палить або грає на скрипці, після чого пояснює всі зв'язки між окремими фактами, але не робить остаточного висновку.

8. Розв'язка — здебільшого неочікувана.

9. Шерлок Холмс аналізує зібрані факти і робить остаточний висновок.¹

У наведеній схемі відобразилася важлива особливість детективних оповідань Конан Дойла. Поруч із Шерлоком Холмсом, який наприкінці твору достеменно описує картину злочину, завжди знаходиться помічник Вотсон, що має свою, помилкову, версію розвитку подій. Інколи до цієї пари приєднується ще один персонаж — поліцейський. Він теж намагається тлумачити факти, але йде хибним шляхом. Так автор подає одні й ті самі події з різних точок зору. ✨

Чесність, мужність, відданість батьківщині — такими були головні принципи життя Конан Дойла. Напевне, найкраще вдачу цього лицаря-романтика характеризує напис, вирізьблений на його могильному камені: *«Вірний як сталь, прямий як клинок»*.

¹ Схему В. Шкловського подано за енциклопедією для дітей «Всемирная литература», т. 15, ч. 2.

Перевірте себе

1. Які факти біографії Конан Дойла вас зацікавили? Що свідчить про активну життєву позицію письменника? У чому виявилася багатогранність його особистості?
2. Схарактеризуйте літературний доробок Конан Дойла.
3. Чи можна стверджувати, що основне місце у творчості Конан Дойла посідають оповідання й повісті про Шерлока Холмса? Відповідь поясніть.
4. **Тема проекту.** «Екранізації пригод Шерлока Холмса».

Перед читанням. Часто заголовки творів про Шерлока Холмса містять натяк на загадку, що приховує злочин. Поміркуйте, на яку загадку може натякати назва оповідання «Пістрява стрічка».

ПІСТРЯВА СТРІЧКА

(Уривки)

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, і вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любові до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний з добре відомою у графстві Суррей родинною Ройлоттів із Стоук-Морана. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по нашому знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще обоє нежонаті, наймали разом квартиру на Бейкер-стріт. (...)

➤ Одного квітневого ранку 1883 р. до будинку, у якому мешкали Шерлок Холмс і його товариш доктор Вотсон, завітала молода леді. Обличчя її приховувала густа вуаль. ❄

— Доброго ранку, пані, — привітно мовив Холмс. — Мене звуть Шерлок Холмс. А це мій близький друг і помічник лікар Вотсон, у присутності якого ви можете говорити так само відверто, як і зі мною. Дуже добре, що місіс Хадсон здогадалася затопити камін. Прошу вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести вам чашечку гарячої кави, бо ви, бачу, тремтите.

— Я тремчу не від холоду, — стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

— А чому?

— Зі страху, містере Холмс. Навіть більше, з жаху. — На цім слові вона підняла вуаль, і ми побачили, у якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура — усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою й виснаженою.

Шерлок Холмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

— Вам не треба боятися, — заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці. — Я певен, що ближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

— Хіба ви мене знаєте?

— Ні. Але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в путь рано-вранці і, перш ніж дістатися до станції, довго їхали розгаслим путівцем на бідарці.

Дама рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

— У цьому, любя пані, ніякої таємниці немає, — мовив він, усміхаючись. — Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка¹, як ніякий інший екіпаж, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

— Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так, — сказала вона. (...) Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволю, якщо так триватиме й далі. У мене немає нікого, хто міг би мені допомогти... (...) Я чула про вас, містере Холмс, від місіс Фарінтош, якій ви стали в пригоді в гірку для неї годину. (...) Зараз я не маю можливості належно винагородити вас за вашу послугу, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, і тоді ви переконаєтесь, що я вмю бути вдячною.

Холмс повернувся до письмового столу, відімкнув шухляду, дістав записника й зазирнув у нього.

— Фарінтош... — сказав він. — Так, так, пригадую той випадок із опаловою тіарою... Це було ще до нашого знайомства, Вотсоне. Можу вас запевнити, пані, що буду щасливий приділити вашій справі стільки ж уваги, скільки приділив справі вашої подруги. Що ж до винагороди, то моя робота і є для мене винагородою, але ви вільні відшкодувати у зручній для вас час ті витрати, на які я, можливо, буду змушений піти. А зараз прошу ознайомити нас з усім, що може допомогти нам скласти думку про вашу справу. (...)

Кадр з телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона» (режисер І. Масленников, 1979—1986 рр.)

— Мене звуть Хелін Стоунер, я живу в домі свого вітчима — останнього представника одного з найстаровинніших в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Холмс ствердно кивнув головою.

— Мені знайоме це ім'я, — мовив він.

— Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркширу на півночі й Хемпширу на заході. Проте в минулому столітті четверо

¹ Бі́да́рка — двоколісний однокінний візок на одну або дві особи.

спадкоємців виявилися непутящими марнотратцями, а після них усе, що лишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зубожіння. Після нього зостався невеликий клатчик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і пере-заставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів... Його єдиний син, теперішній мій вітчм, бачачи, що треба пристосовуватися до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, одержав диплом лікаря й поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру здобув широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, і він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою й розчарованою людиною.

Кадр з телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона»
(режисер І. Масленніков,
1979—1986 рр.)

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бенгалії. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і коли мати знову вийшла заміж, нам виповнилося по два роки. Маючи значні статки, що давали не менш як тисячу фунтів¹ прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній з нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби одержати практику в Лондоні й разом з нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчмом сталися дивні зміни. Замість того, щоб заприятелювати із сусідами, які спочатку були дуже зраділи з того, що Ройлотт зі Стоук-Морана повернувся у своє родинне гніздо, і обмінюватися з ними візитами, він замкнувся у своєму будинку і, якщо виходив з нього — до речі, це траплялося досить рідко, — то лише для того, щоб люто полаятися з усіма, хто трапиться йому на очі. (...) Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчилися в поліції, і нарешті зробився пострахом для всієї округи. (...)

У вітчма немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах² порослої ожиною

¹ Ф у н т — тут: грошова одиниця Англії та деяких інших країн.

² А к р — одиниця виміру земельної площі в Англії та Північній Америці, що дорівнює 4047 м².

землі, що залишилася від родового маєтку, а іноді, користуючись гостинністю цих циган, тижнями мандрує разом з ними. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його поставальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна. (...)

➤ Далі міс Стоунер розповіла, що її сестра раптово померла за два тижні до власного весілля. 📖

— Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і нині ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, у центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя — моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

— Цілком.

— Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилася іти до себе. (...)

➤ Збираючись до своєї кімнати, сестра сказала міс Стоунер, що останнім часом ночами чує дивний свист, але Хелін не надала цьому факту жодного значення. 📖

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невизране передчуття якогось нещастя. Ми із сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жаклива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилась на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підгнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судомах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилась над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду: «Боже мій, Хелін!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!» Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий напад судом урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гукаючи вітчима, і побачила, що він у халаті вже виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене. Коли

він підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоч він улив їй у рот коньяку й послав по сільського лікаря, усі зусилля виявились марними, і вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. (...)

➤ Поставивши Хелін Стоунер кілька запитань, Холмс з'ясував, що під час розслідування обставин цієї трагедії слідів злочину виявлено не було. 📖

— Справа ця дуже темна, — мовив він. — Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звать Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінга. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебраться до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну й думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілося, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою — побачити вас і попросити вашої поради.

— Ви вчинили мудро, — зауважив мій друг. — Але чи все ви мені розповіли?

— Так, усе.

— Міс Стоунер, ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

— Що ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Холмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них — від великого пальця.

— З вами поводилися жорстоко, — мовив Холмс.

Дівчина густо почервоніла й квапливо прикрила вкриту синцями руку.

— Мій вітчим надто суворий, — відповіла вона, — і, мабуть, сам не відчуває своєї сили.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

— Справа надзвичайно складна, — нарешті мовив він. — Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. (...)

➤ Дізнавшись, що вітчим міс Стоунер поїхав у справах до міста, Холмс і Вотсон вирішили оглянути будинок у Стоук-Морані. Хелен поквапилася додому... Щойно вона вийшла, до кімнати увірвався незнайомец. 📖

Кадр з телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона» (режисер І. Масленников, 1979—1986 рр.)

Його одяг являв собою дивну мішанину: чорний циліндр і довгий сюртук свідчили про лікарську професію їхнього власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, виказували в ньому сільського жителя. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка, і такий широкий, що зовсім затуляв двері. Його м'ясисте і вижовкле на сонці обличчя зі слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко поса-

джені жовчні очі і тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

— Хто з вас Холмс? — спитав привид.

— Це моє ім'я, сер, але я не знаю вашого, — спокійно мовив мій компаньйон.

— Я лікар Грімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

— Дуже радий, лікарю, — люб'язно відповів Холмс. — Прошу вас, сідайте.

— І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут вам казала?

— А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року, — зауважив Холмс.

— Що вона вам тут казала? — люто загорлав старий.

— Але я чув, що крокуси обіцяють цвісти добре, — незворушно вів далі мій друг.

— Ха, то ви хочете мене здихатися? — спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм. — Я вас знаю, негідника! Чув про вас раніше. Ви — той Холмс, що скрізь суне свого носа. (...)

— Було дуже приємно поговорити з вами, — проказав він. — Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

— Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут, — я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно! Глядіть!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу і скрутив її своїми засмаглими ручиськами.

— Тримайтеся від мене подалі! — гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов з кімнати.

— Надзвичайно приємний добродій! — мовив, сміючись, Холмс. — Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її. (...)

✦ Перш ніж їхати до Стоук-Морана Холмс навідався до юриста, у якого зберігався заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта. Із цього документа випливало, що заміжжя кожної з доньок небіжчиці значно скоротить статки їхнього вітчима. Тепер мотив можливого злочину був зрозумілий.

Про всяк випадок прихопивши револьвер, Холмс і Вотсон вирушили до маєтку Ройлотта, де на них уже чекала міс Стоунер. Холмс оглянув будинок і дійшов висновку, що до кімнати покійної сестри міс Стоунер неможливо було проникнути ані з вулиці, ані з коридору, якщо двері було зачинено ізсередини. Відтак сищик заходився вивчати саму кімнату. ✦

Це була проста кімнатка з низькою стелею й широким каміном, одним з тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. (...)

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглянув кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

— Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки як слід не огляну підлогу.

Холмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка і якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка і з силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий, — промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака он там, якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно, — бурмотів Холмс, смикаючи за шнур. — Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

— Душник зроблено також не дуже давно, — сказала Хелін.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок, — зауважив Холмс.

— Так, у той час тут дещо переробили.

— Надзвичайно цікаві переробки — фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати. (...)

✦ Оглядаючи кімнату лікаря Ройлотта, Холмс помітив блюдце з молоком, які зазвичай ставлять для котів. Однак міс Стоунер запевнила його, що з тварин у будинку живуть лише гепард і бабуїн. ✦

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

— Що ви про це думаете, Вотсоне?

— Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, навіщо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини чинить розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком. (...)

✧ Аби дізнатися, що означає загадковий свист, Холмс вирішив разом з Вотсоном переночувати в кімнаті покійної сестри міс Стоунер. Сама Хелін тим часом мала потайки перебраться до свого колишнього помешкання.

Відтак друзі зупинилися в готелі, де, очікуючи від міс Стоунер обумовленого сигналу, мали нагоду обговорити свої спостереження над місцем злочину. Холмс попередив Вотсона про небезпечність ночівлі в будинку Ройлотта. ✧

— Ви кажете про безпеку. Очевидно, ви бачили в тих кімнатах щось таке, чого не бачив я.

— Ні, цього не було. Але припускаю, що висновків я зробив більше. А бачили ви те саме, що й я.

— Нічого вартого уваги, крім шнура, я не помітив, і, зізнаюсь, не можу уявити, якій меті він може служити.

— А душник ви помітили?

— Так, але не думаю, щоб маленький отвір між двома кімнатами щось та важив у цьому ділі. Він такий малий, що крізь нього не пролізе й пацюк.

— Я знав, що ми знайдемо цей отвір, ще до приїзду в Стоук-Моран.

— Дорогий мій Холмсе, невже?

— Так, знав. Пам'ятаєте, міс Стоунер сказала, що її сестра чула запах сигари, яку курих лікар Ройлотт. Це вказувало на те, що кімнати сполучено отвором, причому зовсім малим, бо інакше його помітив би слідчий під час огляду кімнати. Я зробив висновок, що тут має бути душник.

— Але яка в цьому шкода?

— Та зверніть увагу принаймні хоч на цікавий збіг у часі: зроблено душник, повішено шнур, і леді, яка спить у ліжку, помирає. Це вас не вражає?

— Не бачу між цими речами жодного зв'язку.

— А ліжка не здалося вам особливим?

— Ні.

— Його прикріплено до підлоги. Чи ви колись бачили щось подібне?

— Ні, не бачив.

— Дівчина не могла пересунути своє ліжка. Воно завжди мало залишатися в одному й тому самому положенні щодо душника й вірьовки, так-так, бо цей шнур ніколи не призначався для дзвінка.

— Холмсе! — вигукнув я. — Здається, я починаю розуміти, на що ви натякаєте. Отже, ми прибули сюди саме вчасно, щоб відвернути якийсь жахливий злочин.

— Так, досить майстерний і досить жахливий. Коли на криву стежку стає лікар, він — найбільший злочинець. Він має витримку й знання. (...)

✿ Дочекавшись сигналу від міс Стоунер, Холмс і Вотсон потайки увійшли до будинку й причаїлися в кімнаті, де колись жила її сестра. ✿

Присунувшись до мене і склавши долоні дудочкою, Холмс знову прошепотів мені у вухо, але так тихо, що я ледве почув його слова:

— Найменший звук зруйнує наші плани... Тримайте револьвер напоготові... Я сяду на край ліжка, а ви — на стілець.

Я вийняв револьвер і поклав його на край стола. Холмс приніс із собою довгу тонку лозину, і вона лежала біля нього на ліжку. Поряд з лозиною мій друг поклав коробку сірників і недогарок свічки. Потім він погасив лампу, і ми опинилися в темряві.

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить з розплющеними очима за кілька футів від мене, у такому ж нервовому напруженні, як і я. (...) Вибило дванадцятую годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло й одразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілим гасом і нагрітим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З півгодини я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, витер сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

— Ви бачите її, Вотсоне? — пронизливо скрикнув він. — Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запаливав сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим, мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди. (...)

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено, — відповів Холмс. — І, можливо, все обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо до кімнати лікаря Ройлотта. (...)

Нашим очам відкрилося незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар з напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверцята якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілися його ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задержавши підборіддя й втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими пятами. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

— Стрічка! Пістрява стрічка! — прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилася, над його чуприною з'явилася ромбовидна голівка й роздута шия брудкої змії.

— Болотяна гадюка! — вигукнув Холмс. — Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжала. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї й потрапляє. (...)

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта зі Стоук-Морана. (...) А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатись, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я дійшов був цілком помилкових висновків, — сказав він, — що показує, дорогий Вотсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», ужите бідолошною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника, — цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я одразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилася підозра, що шнур — це просто місток, по якому щось могло б перебратися від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, натрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, що виховувалася на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленьких темних проколи, залишені на тілі отруйними зміїними зубами. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її вертатися до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру і спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу, дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок з петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металеве клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання, — ви, безперечно, теж його чули, — я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

— Через що вона полізла назад у душник...

— І повернулася до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

Переклад М. Дмитренка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як на початку розмови з ранковою гостею Шерлок Холмс виявив дивовижні аналітичні здібності?
2. Перекажіть історію загадкової смерті сестри міс Стоунер. Які деталі цієї історії видалися вам дивними під час читання твору?
3. Які факти спрямували розслідування Холмса хибним шляхом?
4. Як детектив розкрив злочин?
5. Доведіть прикладами або цитатами з тексту, що Шерлок Холмс цікавився лише незвичайними злочинами; звертав увагу на деталі, яких не помічали інші; умів за незначними подробицями відновити повну картину минулих подій; був наділений неабиякою фізичною силою, сміливістю, витривалістю та блискавичною реакцією; був прихильником принципу справедливості; мав непересічне логічне мислення.
6. Схарактеризуйте образ доктора Вотсона. Чи був він добрим помічником Холмса? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Чим, на вашу думку, Шерлок Холмс відрізняється від сищиків з інших детективних творів?

Перед читанням. Читаючи оповідання, знайдіть приклади іронічного зображення жаги до легкого збагачення.

СПІЛКА РУДИХ

(Уривки)

Якось завітавши до Шерлока Холмса, доктор Вотсон застав у нього містера Вілсона — огрядного літнього джентльмена з вогняно-рудим волоссям. Щоб ознайомити знаменитого сищика зі своєю справою, цей пан приніс газету, у якій було надруковано оголошення:

«Спілка рудих

У рахунок посмертного дару покійного Ізекїїля Гопкінса з Лебанова, штат Пенсільванія, США, відкрито ще одну вакансію, на яку має право член Спілки; платня чотири фунти на тиждень за суто номінальну службу. Кожний чоловік з рудою чуприною віком понад двадцять один рік, здоровий тілом і духом, може бути прийнятий до Спілки. Звертатись особисто в понеділок об одинадцятій годині в контору Спілки, Фліт-стріт, Попс-корт, 7».

— Що це, хай йому всячина, може означати? — вигукнув я, прочитавши дивне оголошення двічі.

Холмс задоволено захихотів і аж засовався у своєму кріслі — ознака того, що в нього піднесений настрій.

— Не дуже ординарне оголошення, еге ж? — спитав він. — А тепер, містере Вілсоне, поверніться назад і розкажіть про себе, про свою домівку і той вплив, який це оголошення справило на ваше життя. А ви, докторе, зверніть увагу, що це за газета і за яке число.

— Це «Морнінг кронікл» за двадцять восьме квітня тисяча вісімсот дев'яностого року. Рівно два місяці тому.

— Чудово. Далі, містере Вілсон.

— Ну, я вже казав вам, містере Холмс, — мовив Джейбез Вілсон, витираючи з лоба піт, — що маю невеличку позичкову касу на майдані Кобург, неподалік Сіті. Діло не дуже велике, і останніми роками я ледве заробляв собі на прожиття. Колись я мав двох помічників, але зараз — лише одного; мені було б важко і одному платити, але він згодився працювати за половину платні, аби вивчити справу.

— А як звуть цього послужливого юнака? — спитав Шерлок Холмс.

— Вінсент Сполдінг, і він давно вже не юнак. Важко сказати, скільки йому років. Вправнішого помічника, містере Холмс, годі й шукати. Я чудово розумію — він міг би влаштуватися набагато краще і заробляти вдвічі більше від того, що я йому плачу. Але, кінець кінцем, як він задоволений, то нащо мені підказувати йому такі думки?

— Справді, нащо? Вам дуже поталанило, бо ж у вас працює службовець, якому ви платите значно менше, ніж платять за таку роботу деінде. А серед службовців у наш час це рідко кому трапляється побачити. Як на мене, ваш помічник — ще більш незвичайне явище, ніж саме оголошення.

— О, він має й свої вади, — промовив містер Вілсон. — Я ще не бачив такого завязаного фотографа. Клацає фотоапаратом, коли слід би було набиратися розуму, а потім ховається в підвал, наче кріль у нору, і проявляє знімки. Оце основна його вада, але в цілому працівник він добрячий. Не зіпсований.

— Отже, він і зараз у вас?

— Так, сер. Він і чотирнадцятирічна дівчина, що варить їсти, як уміє, та прибирає. Оце й усі, хто зі мною живе, бо я вдівець, а дітей у мене немає. Ми всі троє живемо тихо, сер, під своїм дахом, податки платимо — та й годі. А оголошення вибило нас із колії. Сьогодні минуло рівно вісім тижнів з того дня, коли ось із цією газетою в руці до мене ввійшов Сполдінг і сказав:

«Який жаль, містере Вілсон, що Господь Бог не створив мене рудим».

«Чому?» — спитав я.

«Та тому, — відказав він, — що в Спілці рудих є вакансія. Той, хто її посяде, ніби спадщину дістане. У них, здається, вакансій більше, ніж людей, і члени правління супать собі голови, придумуючи, що робити з грішми. Якби моя чуприна змінила колір, це тепленьке місце неодмінно було б моє».

«А що це за Спілка?» — спитав я. Розумієте, містере Холмс, я великий сидень, і оскільки клієнтів не шукаю — вони самі приходять до мене, — часом цілими тижнями не переступаю порога своєї домівки. Тим-то не дуже й знаю, що відбувається в світі, і завжди радий послухати новини.

«Невже ви ніколи не чули про Спілку рудих?» — спитав Сполдінг, широко відкриваючи очі.

«Ніколи».

«Це дивно, бо ви — один з тих, хто має право посісти вакансію в цій Спілці».

«А чого варта ця вакансія?»

«О, двох сотень фунтів на рік, але робота не бий лежачого і не заважає займатися іншими справами».

Ну, ясна річ, від такої новини я нашорошив вуха — адже моє підприємство кілька років давало мені наймізерніший прибуток, і зайвих двісті фунтів дуже б мені придалися.

«Розкажіть мені про цю Спілку все, що знаєте», — попросив я.

«Як ви самі бачите, — промовив Сполдінг, показуючи мені оголошення, — Спілка має вакансію, а тут є й адреса, куди ви можете звернутися по подробиці. Як я зрозумів, Спілку заснував американський мільйонер Іезекіїль Гопкінс, великий дивак. Сам він був рудий-руді-сінький і тому дуже приязно ставився до всіх рудих. Коли ж Гопкінс помер, з'ясувалося, що всю величезну спадщину він залишив у руках своїх повірених, доручивши їм використовувати проценти для забезпечення тепленькими місцями людей з рудим волоссям. Платять чудово, а роботи майже ніякої».

«Але ж рудочубих мільйони, — зауважив я, — і кожний захоче посісти таке місце».

«Не так уже їх і багато, як вам здається, — відповів він. — Ви ж бачите, в оголошенні запрошуються самі лондонці, причому лише дорослі. Цей американець народився в Лондоні і виїхав з нього аж у юності, тож йому й закортіло зробити для цього міста щось приємне. Крім того, я чув, що до Спілки рудих нема чого звертатися тим, у кого чуприна ясно-руда, темно-руда чи ще якась, а не по-справжньому яскраво-сячучевогненно-руда. Коли ви хочете спробувати, містере Вілсон, вам треба піти до їхньої контори, хоч і навряд чи варто відволікатися від свого діла заради кількох сотень фунтів». (...)

У супроводі помічника містера Вілсон вирушив за вказаною в оголошенні адресою, але, побачивши, що конкурентів зібралось аж надто багато, вирішив відступитися. Тимчасом Сполдінг був налаштований на боротьбу, тож допоміг йому пробитися крізь натовп до контори.

Після успішної співбесіди Вілсон отримав вакансію. Відтак за солідну платню щодня з ранку до обіду він мав сидіти в конторі, переписуючи «Британську енциклопедію». Виходити в робочий час категорично заборонялося. Містер

Експонат з Музею Шерлока Холмса на Бейкер-стріт. Лондон

Вілсон побоювався, що за такою чудовою посадою приховується шахрайство, але помічник розвіяв його сумніви.

Щодня містер Джейбез Вілсон старанно переписував енциклопедичні статті. А за два місяці, прийшовши на службу, побачив на зачинених дверях контори оголошення про те, що Спілку рудих розпущено. Усі його намагання з'ясувати, що сталося, не мали жодного результату. Саме тому містер Вілсон вирішив звернутися по допомогу до Шерлока Холмса. Сищик погодився розслідувати цю дивну справу. ❀

— Ми спробуємо все з'ясувати. Та спершу кілька запитань, містере Вілсон. Оцей ваш помічник, який звернув вашу увагу на оголошення, скільки він у вас до того служив?

— Десять із місяць.

— Як ви його знайшли?

— Він прийшов за оголошенням.

— Він був єдиний претендент?

— Ні, їх з'явилося з дюжину.

— Чому ви взяли саме його?

— Бо він був моторний і заправив недорого.

— Половину платні?

— Так.

— Який він із себе, цей Вінсент Сполдінг?

— Невеличкий на зріст, кремезний, моторний, на обличчі ні бороди, ні вусів, хоч йому вже під тридцять. На лобі — біла пляма від кислоти.

Холмс випростався на своєму стільці, надзвичайно схвильований.

— Я так і думав, — сказав він. — Чи не помітили ви в нього у вухах дірочок для сережок?

— Помітив, сер. Він сказав, що їх проколола циганка, коли він був іще хлопцем.

— Гм! — промовив Холмс, розслабившись і поринувши у свої думки. — Він і досі у вас?

— Так, сер, я оце тільки недавно його бачив.

— А як він займався вашими справами, коли вас не було?

— Не можу поскаржитися, сер. Та зранку роботи в моїй касі не дуже багато.

— Чудово, містере Вілсон. За день чи два я матиму задоволення повідомити вас, якої я думки про цю подію. Сьогодні субота, і я сподіваюсь, що в понеділок ми все закінчимо.

— Ну, — сказав Холмс, коли наш відвідувач пішов. — Що ви про це думаете?

— Нічого не думаю, — щиро признався я. — Неймовірно таємнича справа.

— Ну, найбільш химерні речі виявляються найменш таємничими, — зауважив Холмс. — Саме банальні, безбарвні злочини розгадати буває найважче, так само як упізнати людину, що її обличчя нічим не вирізняється. Але із цим випадком я мушу діяти негайно.

— А що ви збираєтесь робити? — спитав я.

— Курити, — відповів Холмс. — Завдання на три люльки. Прошу вас не обзиватися до мене хвилин із п'ятдесят. (...)

✦ Коли визначений час сплив, Холмс запропонував Вотсону поїхати на вулицю, де знаходилася позичкова каса містера Вілсона. ✦

Нарешті біля позичкової каси він двічі чи тричі щосили вдарив по бруківці своєю палицею, далі підійшов до дверей і постукав. Двері відчинив жвавий, чисто поголений молодик і запросив Холмса увійти.

— Дякую, — відповів Холмс, — але я хотів лише спитати вас, як пройти звідси на Стренд.

— На третьому перехресті праворуч, на четвертому ліворуч, — швидко відповів помічник Джейбеза Вілсона, зачиняючи двері.

— Моторний хлопець, моторний, — зауважив Холмс, коли ми подалися геть. — Щодо моторності, то він, на мою думку, посідає четверте місце в Лондоні, а щодо хоробрості, то може сміливо претендувати на третє. Я чув про нього раніше.

— Очевидно, — сказав я, — помічник містера Вілсона дуже багато важить у цій таємниці зі Спілкою рудих. Я певен, ви спитали дорогу тільки для того, щоб подивитись на нього.

— Не на нього.

— А на що ж?

— На коліна його штанів.

— І що ж ви побачили?

— Те, на що й сподівався.

— Нащо ви стукали в бруківку?

— Любий докторе, зараз треба спостерігати, а не розмовляти. Ми — розвідники у ворожій країні. Ми вже дещо знаємо про Сакс-Кобургсквер. Ходімо тепер досліджувати стежку з другого її боку. (...)

— Дайте мені роздивитися, — промовив Холмс, зупиняючись на розі й уважно дивлячись уздовж вулиці. — Я повинен запам'ятати, у якому порядку стоять тут будинки. (...) Ну, докторе, ми своє зробили, тепер можна трохи й розважитись. (...)

Мій друг кохався в музиці і був не лише добрим виконавцем, але й неабияким композитором. (...) У його незвичайній вдачі повсякчас виявлялася двоїста природа цієї людини, і я часто думав, що дивовижна точність та проникливість народилася в ньому в боротьбі з поетичним, схильним до споглядання життєвим началом. Він легко переходив від цілковитої розслабленості до всепереможної енергійності. (...) Побачивши його того вечора на концерті в Сент-Джеймс-холі, коли він поринув

Кадр з телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона» (режисер І. Масленніков, 1979—1986 рр.)

у світ музики, я відчув, що для тих, на кого він вийшов полювати, настають скрутні часи.

— Ви, докторе, певно, хочете йти додому, — зауважив він, коли ми вийшли на вулицю.

— Безперечно, куди ж іще.

— А я повинен зробити одну справу, вона забере в мене кілька годин. На Кобург-сквері затівається щось серйозне.

— Серйозне?

— Там готується великий злочин, але я впевнений, що ми встигнемо перешкодити йому. Щоправда, сьогодні субота, і це значно ускладнює справу. Мені потрібна буде ваша допомога.

— О котрій годині?

— Не раніше як о десятій.

— Я буду на Бейкер-стріт о десятій.

— Дуже добре. Але слухайте, докторе, справа небезпечна. Будьте ласкаві, покладіть у кишеню свій револьвер.

Він помахав мені рукою, рвучко повернувся і зник у натовпі. (...)

Була чверть на десяту, коли я вийшов з дому. Я проминув Гайд-парк, потім Оксфорд-стріт і опинився на Бейкер-стріт. Біля під'їзду Холмсового помешкання стояли два кеби¹. (...)

— От ми й зібралися! — сказав Холмс, застібаючи гудзики своєї горохового кольору куртки й беручи з полиці важкий мисливський хлист. — Вотсоне, ви, здається, знайомі з містером Джонсом із Скотленд-Ярду? Дозвольте представити вас містерові Меріуезеру, який має взяти участь у сьогоднішньому нічному поході. (...)

Ваша ставка, містере Меріуезер, у цій грі — тридцять тисяч фунтів, а ваша, Джонсе, — це людина, яку ви хочете схопити.

— Авжеж, Джон Клей — це вбивця, злодій, фальшивомонетник і зломщик, — сказав Джонс. — Він ще молодий, містере Меріуезер, але вже неперевершений у своїй професії, і на жодного іншого злочинця в Лондоні я не надів би наручників так охоче, як на нього. Він дивовижна людина, цей молодий Джон Клей. Його дід був герцог, а сам він учився в Ітоні і в Оксфорді. Мозок його так само вправний, як і пальці, і хоч ми на кожному кроці натрапляємо на сліди його дій, проте не знаємо, де шукати його самого. Одного тижня він здійснив крадіжку зі зломом у Шотландії, іншого — збирає гроші на будівництво дитячого притулку в Корнуелі. Я вже кілька років ганяюсь за ним, а ще й рази його не бачив.

— Сьогодні я матиму приємність представити його вам. Я також мав одну чи дві невеличкі справи з містером Джоном Клеєм і згодний з вами — він неперевершений у своїй професії. Проте вже початок на одинадцяті, і нам час вирушати. Ви вдвох сідайте в перший кеб, а ми з Вотсоном поїдемо за вами слідом.

Під час нашої тривалої поїздки Шерлок Холмс був не дуже балакучий і, відкинувшись на спинку сидіння, мугикав почуті на концерті

¹ Кеб — найманий кінний екіпаж, що був поширений переважно у Великій Британії в XVII—XIX ст.; уміщував від одного до чотирьох пасажирів.

мелодії. Ми довго котили безкінечним лабіринтом освітлених газовими ліхтарями вулиць, поки нарешті дістались до Фарінгдон-стріт.

— Тепер уже близько, — зауважив мій друг. — Цей Меріуезер — директор банку, він особисто зацікавлений у сьогоднішній справі. Я подумав, що нам незле буде мати коло себе і Джонса. Він непоганий хлопець, хоч і зовсім непридатний до своєї роботи. Але в нього є одна позитивна риса: він хоробрий, як бульдог, і чіпкий, як рак, коли вже хтось потрапить йому до рук. Ну, от ми й приїхали, нас уже чекають.

❖ Кеби зупинилися біля банку, яким керував містер Меріуезер. Через бічні двері товариство спустилося в підвал будівлі. Холмс попросив супутників поводитися якомога тихіше, щоб не сполохати злочинців... ❖

— Це через наше французьке золото, — пошепки мовив голова. — Нас уже кілька разів попереджали, що його можуть спробувати вкрати.

— Французьке золото?

— Так. Кілька місяців тому в нас виникла потреба зміцнити свої ресурси, і ми із цією метою позичили у французького банку тридцять тисяч наполеондорів. Згодом стало відомо, що ми навіть не розпакували грошей і що вони лежать у нас у підвалі. У ящику, на якому я сиджу, — дві тисячі наполеондорів, перекладених свинцевою фольгою. Наш запас золотих зливків зараз набагато більший, ніж прийнято тримати в одному відділенні, і члени правління виявляють із цього приводу неабиякі побоювання.

— До того ж вельми обґрунтовані, — зауважив Холмс. — Ну, а тепер час трохи підготуватися. На мою думку, десь за годину настане вирішальний момент у всій цій справі. (...)

Холмс зачинив дверцята ліхтаря, і ми поринули в суцільну темряву — таку чорну, якої раніше я ніколи не бачив. (...)

Раптом моє око вловило проблеск світла. Спершу це була всього лише тьмяна цяточка на камінній підлозі. Далі вона видовжилася і перетворилася на жовту смужку, потім несподівано й безшумно утворилася щілина і з'явилася рука — біла, майже жіноча рука, яка ніби щось шукала в колі світла. Із хвилину або й більше рука, карлючачи пальці, стирчала з підлоги. Потім вона так само раптово зникла, і знову все потонуло в мороці, світилася тільки, як і перше, тьмяна цяточка, що позначала щілину між плитами підлоги.

Проте світло зникло лише на мить. З різким скреготом одна із широких кам'яних плит відсунулась набік. Утворився широкий квадратний отвір, з якого заструменіло світло ліхтаря. Звідти визирнуло чисто виголене, схвильоване обличчя... За мить незнайомий уже був коло отвору і тяг нагору свого спільника, теж маленького та гнучкого, з блідим обличчям і кучмою яскраво-рудого волосся.

— Шлях вільний, — прошепотів він. — Ти взяв мішки й зубило? О, чорт! Стрибай, Арчі, стрибай, а я їх затримаю!

Шерлок Холмс рвонув уперед і вхопив пришельця за комір. Другий пірнув назад у нору — тільки піджак затріщав, коли Джонс учепився йому в поли. У світлі ліхтаря блиснуло дуло револьвера, але хлист

Холмса опустився на руку, що його тримала, і зброя з брязкотом упала на камінну підлогу.

— Марні зусилля, Джоне Клей, — чемно промовив Холмс, — у вас немає ніяких шансів.

— Бачу, — відповів той з граничним спокоєм. — Але в мого напарника все гаразд, хоч ви й відірвали йому полу піджака.

— Біля дверей його чекає аж трое, — скептично зауважив Холмс.

— Ого! Ви, бачу, продумали все до дрібниць. Мушу поздоровити вас.

— А я вас, — відповів Холмс. — Ваша вигадка з рудим волоссям — нова і надзвичайно вдала.

— Зараз побачиш свого напарника, — проказав Джонс. — По норах він лазить вправніше, ніж я. Ну, давай надіну тобі браслети.

— Прошу, не торкайтеся мене своїми брудними руками, — мовив наш бранець, коли на його зап'ястках клацнули наручники. — Вам, мабуть, невідомо, що в моїх жилах тече герцогська кров...

— Гаразд, — відповів Джонс, витріщивши очі й хихикаючи. — Так от, будьте ласкаві, сер, пройти нагору, там ми подамо вам кеб, щоб одвезти вашу вельможність у поліцію.

— Оце вже краще, — спокійно мовив Джон Клей.

Він зробив нам трьом загальний уклін і незворушно подався геть у супроводі детектива.

— Містере Холмс, — сказав Меріуезер, коли ми рушили з підвалу слідом за ними, — я навіть не знаю, як наш банк може віддячити вам чи винагородити вас. Немає сумніву, ви запобігли, придушили в зародку одну з найреальніших з усіх мені відомих спроб пограбувати банк.

— У мене були свої власні невеличкі рахунки з містером Джоном Клеєм, — зауважив Холмс. — На цю справу я трохи витратився і, сподіваюсь, банк відшкодує збитки. По суті ж — я вже дістав цілком достатню винагороду, бо мав нагоду взяти участь у єдиній у своєму роді справі й почути дивовижну розповідь про Спілку рудих...

— Розумієте, Вотсоне, — почав Холмс, коли ми сиділи вранці на Бейкер-стріт, — від самого початку було зрозуміло, що оголошення в газеті про Спілку рудих і переписування «Британської енциклопедії» мало єдину можливу мету — щодня на кілька годин усувати з дому нашого не надто розумного лихваря. Шлях, яким цього досягнуто, дивний, але вигадати щось краще справді важко. Спосіб досягти мети, безперечно, підказаний винахідливому розумові Клея кольором волосся його підручного. Чотири фунти на тиждень — це проста принада, на яку спіймався Вілсон, та й що вони для них важили, коли гра йшла на тисячі! Вони дають у газеті оголошення, один шахрай тимчасово наймає помешкання для контори, другий — підохочує свого хазяїна спробувати щастя, і обидва забезпечують собі можливість щодня користатися з його відсутності. Почувши про помічника, який найнявся за половину платні, я зразу збагнув, що в нього є на це поважні причини.

— Але як ви вгадали, що то за причини?

— Якби в домі була жінка, я запідозрив би звичайнісіньку інтрижку. Проте підстав для цього не виявилось. Діло в нашого клієнта невеличке, та й удома немає нічого, що могло б виправдати такі складні приготу-

вання й такі витрати. Отже, їх цікавило щось поза межами будинку. Але що? І тут я згадав про любов помічника до фотографії і про те, що він постійно сидить у підвалі. Підвал! Ось де кінчик провідної нитки! Потім я навів довідки про цього помічника рудого і з'ясував, що мені доведеться мати справу з найбільш зухвалим й відважним злочинцем у всьому Лондоні. Авжеж, він щось робив у підвалі — багато годин на день протягом кількох місяців.

Що б це могло кінець кінцем означати? Додуматись можна було лише до одного: він робив підземний хід у якусь іншу будівлю.

Отаких висновків я дійшов, коли ми подалися глянути на місце подій. Я здивував вас, постукавши палицею по бруківці. Це я дізнався, у який бік робиться підкоп — перед будинком чи позаду. Перед будинком його не було. Тоді я подзвонив, — як і сподівався, двері відчинив помічник. У нас із ним траплялися сутички, але в очі один одного ми ще не бачили. Та я не дивився на його обличчя. Коліна його штанів — ось що цікавило мене. Ви, мабуть, і самі помітили, які вони в нього зношені, м'яті, брудні. Вони свідчили про довгі години копання. Залишилося з'ясувати одне: куди вони підкопуються.

Завернувши за ріг, я побачив, що міський і приміський банки стоять впритул до контори нашого друга, і зрозумів: загадку розгадано.

Ви поїхали після концерту додому, а я відвідав спершу Скотленд-Ярд, а потім голову правління банку. Результати ви бачили.

— А як ви здогадалися, що вони спробують пограбувати банк саме цієї ночі? — спитав я.

— Коли вони закрили свою контору Спілки рудих, це означало — їм уже байдуже, дома містер Джейбез Вілсон чи ні, іншими словами — вони закінчили підкоп. До того ж для них було важливо використати його чимшвидше, бо підкоп могли виявити, а золото вивезти. Найзручніший день для них — субота, бо це давало їм для втечі аж два дні. Із цих міркувань я й припустив, що вони з'являться сьогодні вночі.

— Ви міркували бездоганно! — захоплено вигукнув я.

— Цей випадок урятував мене від нудьги, — сказав Холмс, позіхаючи. — Та леле, я знову відчуваю, як вона огортає мене! Усе моє життя — безперервне зусилля врятуватися від банальної одноманітності існування. А отакі маленькі загадки допомагають мені в цьому. (...)

Переклад М. Дмитренка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як Шерлок Холмс скараактеризував справу, яку взявся розслідувати? Чи погоджуєтеся ви з такою характеристикою? Поясніть свою думку.
2. Як детектив розгадав злочинний задум? У яких епізодах виявилися його надзвичайні аналітичні здібності?
3. Розкрийте сутність «методу Шерлока Холмса». Чи хотіли б ви опанувати цей метод? Яке практичне застосування, на вашу думку, він може мати в повсякденному житті?
4. **Творча лабораторія.** Застосуйте «метод Шерлока Холмса» на практиці: установіть зв'язок між особливостями поведінки кількох своїх однокласників та їхніми звичками й уподобаннями.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Детективи Е.А. По на кіноекрані

Твори Е.А. По неодноразово було екранізовано. Зокрема, у 1970-х роках здобув популярність цикл з дев'яти фільмів за найвідомішими творами письменника, знятий американським режисером *Роджером Корманом*.

А нещодавно кіномитці спромоглися вповні відтворити багатство фантазії По за допомогою найсучасніших спецефектів і комп'ютерної графіки. Яскравим прикладом сучасного прочитання творів класика стала стрічка *«Ворон»* (2012) американського режисера *Джеймса Мактіга*, у якій переплелися факти біографії письменника й сюжети його оповідань. У кінофільмі злочинець скоює серію вбивств за детективними історіями По. Відтак поліція долучає письменника до розслідування і намагається використати його творчу уяву, щоб запобігти подальшим злочинам.

1. Перегляньте кінофільм *«Ворон»* (режисер Дж. Мактіг, 2012 р.). Порівняйте факти біографії Е.А. По, викладені в підручнику, з їх кінематографічною версією. Як ви гадаєте, чому режисер змінив біографічні відомості про письменника?

2. Чому, на вашу думку, фільм отримав назву *«Ворон»* (адже так називається вірш, а не детективне оповідання По)?

Кінематографічна шерлокіана

Перший кінофільм про Шерлока Холмса вийшов 1900 р. в Нью-Йорку. Власне, то був фрагмент тривалістю сорок п'ять секунд: злодій виходить з кімнати, входить знову й вилазить через вікно, дивуючи своєю поведінкою Холмса. За століття, що минуло відтоді, геніальний детектив з'явився у двохсот одинадцяти кінострічках. Ця вражаюча цифра, зафіксована в *«Книзі рекордів Гіннеса»*, засвідчує, що історії про Шерлока Холмса екранізували частіше за будь-які інші твори світової літератури.

До найкращих фільмів про сищика з Бейкер-стріт належить легендарний радянський серіал *«Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона»*. Головні ролі в ньому блискуче виконали Василь Ливанов (Шерлок Холмс) і Віталій Соломін (доктор Ватсон). Обираючи саме цих акторів, режисер фільму *Ігор Масленников* певною мірою орієнтувався на малюнки Сіднея Паже — приятеля Конан Дойла й першого ілюстратора *«Пригод Шерлока Холмса»*. Глядачі високо оцінили бездоганний смак,

почуття міри, дотепність і майстерність акторів, чудову роботу режисера, прекрасне музичне оформлення, здійснене композитором В. Дашкевичем. Заслугою творчої команди є й те, що в телесеріалі напрочуд точно відтворено атмосферу Англії кінця XIX — початку XX ст.

Кадри з телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона»
(режисер І. Масленніков, 1979—1986 рр.)

1. Розгляньте кадри з телесеріалу «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона». Які риси характерів героїв Дойла відтворили в них актори?
2. Які серії із циклу І. Масленнікова про Шерлока Холмса ви б порадили переглянути своїм знайомим? Чому?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Який письменник увійшов в історію літератури як засновник детективного жанру?
2. Назвіть персонажів повісті «Золотий жук».
3. Хто такий Шерлок Холмс?

Другий рівень

1. Виконайте одне із запропонованих завдань.
А. Хто виявився злочинцем в оповіданні А. Конан Дойла «Пістрява стрічка»? Якою була причина злочину?
Б. У якому оповіданні жертві злочину довелося переписувати «Британську енциклопедію»? Кому й для чого це було потрібно?

2. Прокоментуйте назву повісті По «Золотий жук».
3. Назвіть і схарактеризуйте оповідача у творах про Шерлока Холмса.

Третій рівень

1. Назвіть особисті якості Леграна, що допомогли йому розгадати таємницю золотого жука.
2. Схарактеризуйте особливості композиції повісті По «Золотий жук».
3. Які художні прийоми створюють атмосферу таємничості в оповіданнях Конан Дойла про Шерлока Холмса?

Четвертий рівень

1. Дайте визначення поняття «літературний детектив». На прикладах прочитаних творів укажіть характерні ознаки детективної літератури.
2. Що таке точка зору в літературному творі? Проілюструйте відповідь прикладами з прочитаного оповідання А. Конан Дойла.
3. Складіть порівняльну характеристику доктора Вотсона і Шерлока Холмса.

Теми творів

1. «Шерлок Холмс і доктор Вотсон — класичний детективний дует».
2. «Зображення винахідливості та кмітливості в оповіданні Е.А. По "Золотий жук"».
3. «Закони детективного жанру в оповіданнях А. Конан Дойла про Шерлока Холмса».

Клуб книголюбів

1. Виконайте одне із запропонованих завдань.
  - А. Порівняйте повість «Золотий жук» з романом Р.Л. Стівенсона «Острів Скарбів». Які елементи пригодницької літератури, «винайдені» По, використав Стівенсон?
  - Б. Складіть порівняльну характеристику Леграна, героя повісті Е.А. По «Золотий жук», і Шерлока Холмса з оповідань А. Конан Дойла.
2. Поясніть, чому англійський письменник Г. Уеллс сказав: «Шерлок Холмс — це людина, яка ніколи не жила, але ніколи й не помре».
3. **Подискутуймо!** Чи погоджуєтеся ви з тим, що Шерлок Холмс міг розслідувати злочини без доктора Вотсона? Обґрунтуйте свою позицію.
4. Як ви гадаєте, чи зміг би Легран розкрити злочин, описаний в оповіданні «Спілка рудих» (або «Пістрява стрічка»), а Шерлок Холмс — знайти скарб золотого жука? Поясніть свою думку.
5. Прочитайте кілька оповідань А. Конан Дойла про Шерлока Холмса, які не ввійшли до підручника. Чи можна стверджувати, що їх побудовано за схемою, описаною В. Шкловським (с. 204)? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. **Творча лабораторія. Групова робота.** Розділившись на дві групи, виконайте одне із запропонованих завдань.
  - А. З огляду на художні особливості творів Е.А. По та А. Конан Дойла складіть порадник «Як написати класичний детектив?».
  - Б. За прочитаними оповіданнями А. Конан Дойла складіть «досьє¹» на Шерлока Холмса.

¹ Досьє — зібрання документів, відомостей, які стосуються якогось питання, певної справи, людини.

ЧАСТИНА ШОСТА

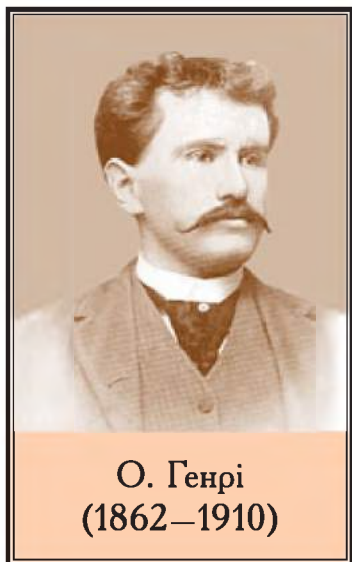

СВІТОВА НОВЕЛА

РОЗДІЛ 1

МАЛЕНЬКІ ДИВА ЖИТТЯ

Літературний багаж. Пригадайте твори А. Чехова, прочитані минулого навчального року. Чому цього письменника називають майстром стислого оповідання?

О. Генрі
(1862–1910)

Творчість американського письменника О. Генрі перегукується з художньою спадщиною його сучасника А. Чехова. Так само як Чехов, цей автор був майстром стислих історій; так само як Чехов, мав неабияке почуття гумору.

Щоправда, сміх у книжках О. Генрі спрямований не на викриття людських вад, як у російського митця: він — ніби чарівне скло, крізь яке в буденності можна побачити романтику, а в життєвих труднощах — кумедні непорозуміння. Та й сюжети творів О. Генрі відрізняються від чеховських. Розвиток подій у них напруженіший, а фінал несподіваний і зазвичай щасливий. На одну з таких історій скидалося й життя самого О. Генрі.

Вільям Сідні Портер — так насправді звали письменника — народився 11 вересня 1862 р. в американському містечку Грінсборо. Батько його був лікарем. Мати померла рано, тому вихованням хлопчика опікувалася її сестра. Після закінчення школи Вільям працював в аптеці свого дядька — улюбленому місці зібрань місцевих жартівників. Згодом необхідність поліпшити здоров'я змусила його переїхати до Техасу на ранчо друзів. А за два роки Портер оселився в столиці штату місті Остіні. Він улаштувався на роботу в невеличкому банку, побрався з коханою дівчиною і взявся видавати гумористичний тижневик. Майбутній письменник мав усе, про що мріяв, однак щастя тривало недовго.

Неприємності почалися того дня, коли в банку виявили суттєву недостачу. Підозра впала на касира Портера. Грошей він не брав, але довести цього не міг, тож поспіхом залишив місто, не розраховуючи на справедливість слідства.

Щоб заплутати сліди, Портер часто змінював місце проживання, ховався під чужими іменами й зрештою виїхав за кордон. А невдовзі його наздогнала звістка про тяжку хворобу дружини. Не зваживши на небезпеку, Портер повернувся до Остіна, де відразу після похорону був заарештований і засуджений до п'яти років ув'язнення. Той період міг стати найтяжчим у його житті. Проте саме на цьому віражі доля несподівано усміхнулася і касир-невдаха Портер став успішним письменником О. Генрі.

Цікаві подробиці

Такому перетворенню мимохіть посприяло керівництво в'язниці, призначивши Портера наглядати за тюремною аптекою. Відтак у нього з'явилися і вільний час, і можливість усамітнюватися. А на ідею взятися за перо колишнього касира наптовхнуло бажання потішити свою маленьку донечку з нагоди Різдва. Не маючи грошей навіть на скромний сувенір, Портер вирішив заробити письменством. Спроба виявилася вдалою: його різдвяне оповідання надрукували у святковому числі журналу «Мак-Клюрс», і дівчинка знайшла в панчосі чудовий подарунок «від Санта Клауса», придбаний на батьків гонорар.

Свої наступні твори Портер підписував псевдонімом О. Генрі. І з кожною публікацією це ім'я привертало до себе дедалі більшу увагу. Публіка жадала хоч щось дізнатися про таємничого автора, який навіть рукописи до редакцій передавав через третіх осіб. Та чи ж могло комусь спасти на думку, що вподобані читачами твори написано за ґратами?!

Утім, і після дострокового звільнення О. Генрі прагнув жити непомітно й усамітнено. Він не мав бажання розповідати про себе, оприлюднювати свої портрети, спілкуватися з журналістами...

Літературна кухня

Письменницьку популярність О. Генрі пояснити неважко. По-перше, його твори оповідають про звичайних людей — таких само, як ті, кому ці твори адресовано. По-друге, кожна історія американського автора підтримує віру в щасливий випадок і прихильність долі.

Утім, була ще одна, суто «технічна», причина успіху: письменник розробив особливу схему побудови сюжету, що допомагала постійно збільшувати напруження читацького інтересу. Так, для творів О. Генрі характерні захоплива інтрига, чітко продумана композиція та несподіваний фінал. Розв'язка нерідко складається з двох фіналів, перший з яких є хибним. Зрештою, письменник зазвичай працював у жанрі *новели* — і це був вдалий вибір. 🌿

Літературознавча довідка

Новела — невеликий за обсягом прозовий твір, у якому йдеться про незвичайну пригоду. Новела схожа на оповідання, але відрізняється від нього напруженим сюжетом, для якого характерний стрімкий розвиток і несподіваний фінал. У новелістичному жанрі виділяють такі різновиди, як *соціально-психологічна, детективна, гумористична, філософська новела* тощо.

О. Генрі написав двісті вісімдесят сім новел. Часто вони нагадують світлі казки, але, безперечно, містять і реалістичні елементи. Випадковість, яку зазвичай вводить у свої сюжети письменник, допомагає розкрити зовсім не випадкові риси людського характеру, показати саму сутність людини. Герої О. Генрі — пересічні клерки й кур'єри, продавці й секретарки, невизнані поети й художники, офіціанти й волоцюги. Проте в кожному з них митець знаходить «світильник душі», що випромінює любов. Саме це й надає на перший погляд розважальним, напівказковим новелам О. Генрі щемливого гуманістичного звучання.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя О. Генрі.
2. Де і за яких обставин розпочався творчий шлях О. Генрі? Поясніть, чому письменник вирішив скористатися псевдонімом.
3. Дайте визначення жанру новели.
4. Стисло схарактеризуйте творчість О. Генрі. У чому полягає особливість його новел?
5. **Теми проектів.** «Твори О. Генрі на кіноекрані»; «Людські чесноти в оповіданнях О. Генрі»; «Гумор у творах О. Генрі».

Перед читанням. Читаючи новелу, визначте, у яких її епізодах, описах чи деталях виявляється властиве авторові почуття гумору.

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

У невеликому районі на захід від Вашингтон-скверу вулиці просто збожеволіли й поділилися на маленькі смужки, що їх назвали «проїздами». Ці «проїзди» утворюють дивні кути та вигини. Одна вулиця навіть перетинає саму себе раз чи двічі. Якийсь художник виявив корисну властивість цієї вулиці. Скажімо, приходять збирач коштів з рахунком за фарби, папір та полотно, перетинає цю ж саму вулицю — і зненацька зустрічає самого себе на зворотному шляху, та ще й без жодного заплаченого за рахунком цента!

Тому незабаром у химерному старому Гринвіч-Вілліджі почала нищпорити мистецька братія, шукаючи помешкання з вікнами на північ, фронтони вісімнадцятого століття, мансарди в голландському стилі

та низьку орендну плату. Потім вони завезли з Шостої авеню трохи олов'яного посуду, одну-дві електричні каструлі і стали «колонією».

Студія Сью та Джонсі знаходилася на горіщі приземкуватого чотириповерхового цегляного будинку. «Джонсі» — фамільярне від Джоанна. Одна була зі штату Мен, друга — з Каліфорнії. Вони познайомилися за табльдотом¹ в одному з італійських ресторанчиків на Восьмій вулиці і виявили таку близькість своїх поглядів на мистецтво, салат із цикорію та модні широкі рукави, що в результаті виникла спільна студія.

Це було в травні. А в листопаді нечемний і недобрый чужинець, якого лікарі звали Пневмонією, почав никати колонією, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. Східною стороною цей убивець крокував сміливо й нахабно, і рахунок його жертв ішов на десятки, але лабіринтами вузьких, порослих мохом «проїздів» його ноги рухалися повільно.

Містера Пневмонію аж ніяк не можна було назвати «галантним сивим джентльменом». Крихітна жінка зі здоров'ям, розніженим каліфорнійськими зефірами², навряд чи була гідним суперником для старого бовдура із замашними кулаками, що потерпав від задишки. Та він уразив Джонсі, і вона лежала майже нерухомо на своєму фарбованому залізному ліжку, дивлячись через дрібні секції голландської віконної рами на глуху стіну сусіднього цегляного будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом своїх кошлатих сивих брів покликав Сью до коридору.

— Вона має один шанс зі... скажімо, десяти, — мовив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в її бажанні жити. Оця людська звичка приймати сторону похоронного бюро ставить усю фармакопею³ в ідіотське становище. Ваша дамочка вже вирішила, що вона не одужає. Чим вона цікавиться?

— Вона... вона сподівається колись намалювати Неаполітанську затоку, — відповіла Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи цікавиться вона чимось, про що справді варто було б думати, наприклад якимось мужчиною?

— Мужчиною? — в голосі Сью з'явилися металеві нотки. — Мужчини взагалі не варті... та ні, лікарю, ні про що таке вона не думає.

— Значить, вона просто ослабла, — сказав лікар. — Я зроблю все, на що спроможеться наука через мої посередницькі зусилля. Але як тільки мій пацієнт починає рахувати кількість екіпажів у своїй похоронній процесії, я віднімаю п'ятдесят відсотків від цілющих властивостей ліків. Якщо ви спонукаєте її хоч раз запитати про цьогорічну моду на рукава зимових пальт, я обіцяю, що її шанси покращаться від одного з десяти до одного з п'яти.

¹ Табльдот — харчування за спільним столом у пансіонах, готелях, на курортах, коли сніданок, обід тощо подають за однаковим для всіх меню.

² Зефір — тут: легкий приємний вітерець.

³ Фармакопéя — зведення обов'язкових правил виготовлення, перевірки, зберігання та призначення хворим лікарських препаратів.

Коли лікар пішов, Сью зайшла до робочої кімнати і плакала, доки зовсім не розмочила японська паперова серветка, якою вона витирала слюзи. Потім вона з бравим виглядом, насвистуючи регтайм, увійшла до кімнати Джонсі, несучи із собою креслярську дошку.

Джонсі лежала під ковдрою обличчям до вікна і не ворушилася. Сью припинила свистіти, гадаючи, що та заснула.

Вона встановила креслярську дошку і почала малювати пером ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво малюнками до журнальних оповідань, якими молоді автори мостять собі дорогу у Велику Літературу.

Виконуючи ескіз фігури головного героя, ковбоя із Айдахо, з моноклею і у франтуватих іздових штанах для родео, Сью почула тихий звук, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Джонсі лежала з широко розплющеними очима. Вона дивилася у вікно і рахувала — рахувала назад.

— Дванадцять, — сказала вона, а трохи згодом: — одинадцять, — а потім «десять» і «дев'ять»; потім «вісім» і «сім» — майже одночасно.

Сью стурбовано подивилася у вікно. Що там можна було лічити? За вікном виднілося лише голе похмуре подвір'я і за двадцять футів — глуха стіна цегляного будинку. Старезний плюц із шишкуватим стовбуром та підгнилим корінням видряпався, звиваючись, до половини цієї цегляної стіни. Холодний подих осені позривав листя з лози, і майже оголені моці гілок чіплялися за розтріскану цеглу.

— Що там, любя? — запитала Сью.

— Шість, — сказала Джонсі майже пошепки. — Тепер вони опадають швидше. Три дні тому було майже сто. У мене аж голова розболілася їх рахувати. Але зараз це легко. Ось іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять — чого, любя? Скажи своїй Сьюді.

— Листків. На лозі плюща. Коли піде останній, піду і я. Мені відомо про це вже три дні. Хіба лікар не казав тобі?

— Господи, я ніколи не чула про таку дурницю, — з королівською зневагою промовила Сью. — Яке відношення мають листки старого плюща до твого одужання? А ти ще так любила цей плюц, противне дівчисько! Припини це глупство. А лікар, навпаки, сказав мені сьогодні вранці, що шанси твого швидкого одужання становлять — зараз згадаю точніше — сказав, що вони становлять десять до одного! Послухай-но, це не гірше, ніж тоді, коли в Нью-Йорку ми їдемо в трамваї або йдемо повз споруджуваний будинок. А тепер спробуй з'їсти трохи бульйону і дозволь Сьюді знову взятися за свій малюнок, аби вона змогла продати його редактору й купити портвейну для своєї хворої дівчинки, а для себе, жадюги, — відбивних із свинини.

— Не треба більше купувати вина, — сказала Джонсі, пильно дивлячись у вікно. — Ось іще один упав. Ні, я не хочу більше бульйону. Залишилося тільки чотири. Я хочу побачити, як ще до настання сутінок упаде останній. Тоді відійду і я.

— Джонсі, любя, — сказала, схилившись над нею, Сью, — обіцяй, що не розплющуватимеш очей і не дивитимешся у вікно, доки я не скінчу

працювати, добре? До завтра я повинна здати ці малюнки. Мені потрібне світло, а то я закрила б штори.

— Ти що, не можеш малювати в іншій кімнаті? — неспривітно запитала Джонсі.

— Я краще буду тут з тобою, — відповіла Сью. — А ще я не хочу, щоб ти весь час дивилася на оте ідіотське листя плюща.

— Як тільки закінчиш — скажи, — мовила Джонсі, заплющуючи очі, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Мені набридло чекати. Мені набридло думати. Я не хочу більше ні за що триматися, я хочу зірватися і полетіти далеко-далеко, як отой бідолашний зморений листок.

— Спробуй поспати, — сказала Сью. — Мені треба покликати Бермана, щоб він позував для мене рудокопом-відлюдником. За хвилину я повернуся. Не рухайся, доки я не повернуся.

Старий Берман був художник, що мешкав на першому поверсі під ними. Йому було за шістдесят, він мав бороду, як у мікеланджелівського Мойсея¹, що кучерями спадала з голови сатира на тіло маленького бісеняти. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років він тримав у руках пензля, але так і не зміг доторкнутися хоча б до краю мантиї своєї Музи. Він усе хотів написати шедевр, але цього так і не сталося. Декілька років він не малював нічого, крім випадкової халтури для торгівлі чи реклами. Він заробляв трохи грошей, позуючи для тих молодих художників у колонії, які були не в змозі оплачувати послуги професіоналів. Він пив забагато джину² і все ще вів балачки про свій майбутній шедевр. У всьому іншому це був капосний дідок, що глузував з чужої доброти і вважав себе привілейованим сторожовим псом, що захищав двох молодих художниць зі студії на мансарді.

Сью знайшла Бермана внизу, у його погано освітленому лігвищі. Від нього сильно відгонило ялівцевими ягодами. У кутку на мольберті стояло полотно, що двадцять п'ять років чекало на перший мазок майстра. Вона розповіла йому про химеру Джонсі і про те, як вона боялася, що їй насправді вона відлетить, легка і тендітна, мов той листок, коли ослабне її нетривкий зв'язок із цим світом.

— Майн Гот! — скрикнув той. — Чи є у світі такі дурні люди, які ладні вмерти тільки через те, що з тієї бісової лози падає листя? Я про таке не чув. Найн, я не позуватиму для твого придуркуватого відлюдника. Як ти дозволила, щоб така неймовірна нісенітниця на вернулася їй на думку? О, бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й слабка, — сказала Сью, — і лихоманка хворобливо вплинула на її розум, сповнивши його дивними фантазіями. Що ж, містере Берман, можете не позувати мені, якщо не хочете. І все-таки я гадаю, що ви... ви — гидкий старий базікало.

— Ти говориш, як жінка! — вигукнув Берман. — Хто сказав, що я не позуватиму? Ходімо. Я піду з тобою. Півгодини я намагався сказати тобі, що позуватиму. Майн Гот! Тут зовсім не місце хворіти таким

¹ Ідеться про скульптуру Мікеланджело «Мойсей».

² Джин — англійська горілка, виготовлена з ялівцю.

гарним дівчатам, як міс Джонсі. Колись я напишу шедевр і всі ми неодмінно поїдемо звідси. Так-так, неодмінно поїдемо!

Коли вони зійшли нагору, Джонсі спала. Сью опустила штору аж до підвіконня і зробила знак Берману, щоб той ішов за нею в іншу кімнату. Там вони підійшли до вікна і з острахом подивилися на плющ. Потім якусь хвилину вони мовчки дивилися одне на одного. Ішов сильний холодний дощ зі снігом. Берман, у своїй старій синій сорочині, всівся, зображаючи рудокопа-відлюдника, на перевернутого чайника, що зображав уламок скелі.

Коли Сью прокинулася наступного ранку після короткого сну, вона побачила, що Джонсі широко розплющеними неживими очима втупилася в опущену зелену штору.

— Підніми її, я хочу подивитися, — пошепки наказала вона. Сью стомлено скорилася.

Але що це?! Після заливного дощу і несамовитих поривів вітру, що тривали ціліснічку ніч, до цегляної стіни все ще тулився один листок плюща. Це був останній листок на лозі. Ще зелений біля стебла, зі своїми щербатими краями, яких торкнулася жовтизна тління і розпаду, він відважно висів десь за двадцять футів над землею.

— Це останній, — сказала Джонсі. — Гадала, що вночі він неодмінно впаде. Я чула, який сильний був вітер. Він упаде сьогодні, і в ту ж мить я помру.

— Моя люба! — мовила Сью, схиливши зморене обличчя над подушкою, — подумай про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що ж я без тебе робитиму?

Та Джонсі не відповіла. Найсамотніша річ у світі — це душа, що готується податися у свої далекі й таємничі мандри. Здавалося, химера заволодівала нею дедалі дужче, у міру того як слабшала павутинка, що поєднувала її з друзями і зі світом.

День минув, але навіть у сутінках вони бачили самотній листок, що тримався біля стіни на своєму стеблі. А потім, коли настала ніч, знову скаженів холодний північний вітер, а дощ продовжував переїцяти у вікна і з барабанным стукотом падав на землю з низьких голландських покрівель.

Коли розвиднілося, невблаганна Джонсі знову наказала підняти штору. Листок плюща досі висів на своєму місці.

Джонсі довго лежала і дивилася на нього. А потім вона покликала Сью, яка підігрівала для неї курячий бульйон на газовій плиті.

— Я була поганою дівчинкою, Сьюді, — сказала Джонсі. — Щось змусило той останній листок залишитися, щоб показати, якою огидною я була. Гріх бажати собі смерті. Тепер можеш принести мені трохи бульйону і молока, а в молоко налий трохи портвейну, а ще... ні, принеси мені спочатку дзеркальце, потім обмости мене подушками, щоб я сиділа й дивилася, як ти кувариш.

А через годину вона промовила:

— Сьюді, сподіваюся, що колись я таки намалюю Неаполітанську затоку.

Лікар прийшов удень, а коли він уже збирався піти, Сью під якимось приводом вийшла за ним у вітальню.

— Шанси рівні, — сказав лікар, узявши у свою руку тендітну й тремтячу руку Сью. — Добрий догляд — і ви переможете. А тепер я мушу оглянути ще одного хворого вниз. Його ім'я Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він стара слабка людина, і перебіг хвороби тяжкий. Надії на його видужання немає, але сьогодні його заберуть до шпиталю, щоб полегшити страждання.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Вона в безпеці. Ви перемогли. Усе, що зараз потрібно, — це харчування і догляд.

Того-таки дня під вечір Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, із задоволенням в'яжучи яскраво-блакитний і нікому не потрібний вовняний шарф, і обняла її однією рукою, разом із подушками.

— Хочу дещо тобі повідомити, біла мишко, — мовила вона. — Містер Берман помер сьогодні в шпиталі від пневмонії. Він хворів лише два дні. Уранці першого дня швейцар знайшов його вниз у своїй кімнаті знесиленим від болю. Його черевики та одіж промокли наскрізь і були холодними, мов крига. Ніхто не міг зрозуміти, де він був тієї жахливої ночі. Уже потім знайшли ліхтар, який ще горів, зрушену зі свого місця драбину, кілька розкиданих пензлів і палітру зі змішаними на ній зеленими й жовтими фарбами. А тепер подивися у вікно, люба, і поглянь на той останній листок плюща, що притулився до стіни. Тебе не дивувало, що він ніколи не тріпотів і не колихався від вітру? Отож, люба, оце і є шедевр Бермана — він написав його тієї ночі, коли впав останній листок.

Переклад В. Горбатька

Ілюстрація Г. Кузнецова

Літературний практикум

1. Яке враження справила на вас прочитана новела? Чи вірите ви в правдивість розказаної в ній історії? Відповідь обґрунтуйте.
2. Складіть план сюжету новели. Спираючись на нього, опрацюйте запропоновані запитання.
  - А. З якої події розпочинається твір?
  - Б. Який шлях розвитку подій спочатку окреслюється в новелі?
  - В. Коли у творі відбувається справжня розв'язка?
3. Чому лікар вважав стан Джонсі небезпечним? Що, на його думку, могло відіграти вирішальну роль в її одужанні?
4. Пригадайте першу характеристику Бермана. Яке враження вона на вас справила? Як змінилася ваша думка про цього героя наприкінці новели?

5. Які почуття спонукали Бермана намалювати листок на стіні? Чому він нікому про це не розповів? Чи можна стверджувати, що герой пожертвував собою заради одужання хворої дівчини?

6. **Подискутуймо!** Чи можна вважати намальований Берманом листок шедевром, про який він мріяв усе життя? Поясніть свою думку.

7. Як, на ваш погляд, складеться життя Джонсі через десять років? Усно опишіть його.

8. **Філологічний майстер-клас.** Розкрийте зв'язок між назвою новели та долями Джонсі й Бермана.

9. **Творча лабораторія.** Напишіть твір на тему «Дива, які творить звичайна людяність (За новелою О. Генрі "Останній листок")».

Перед читанням. Під час читання твору визначте в ньому особливості, притаманні новелістиці О. Генрі.

ДАРИ ВОЛХВІВ

Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. Із них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона відвойовувала кожен монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаного надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво.

Що було діяти — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку й заплакати. Так Делла і зробила. Отже, маємо дійти повчального висновку, що життя складається зі сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне із цим поняттям, безперечно, має.

Унизу, у вестиболі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жоден лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути ніякого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом «М-р Джеймс Діллінгем Янг».

Слово «Діллінгем» розтягнулося на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитися їм до скромного, без

Ілюстрація П. Дж. Лінча

претензій «Д». Та хоч би коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічав вигук «Джим!» і гарячі обійми місіс Джеймс Діллінгем Янг — її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно!

Делла перестала плакати і провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого kota, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі. Завтра Різдво, а в неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Вона місяцями економила буквально кожен цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Її Джимові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джимові.

Між вікнами кімнати стояло трюмо. Можливо, вам ніколи не випало дивитися в трюмо у восьмидоларовій мебльованій квартирі. Дуже худа і дуже рухлива людина, спостерігаючи швидку зміну своїх відображень у його довгих та вузьких дзеркалах, може дістати досить точне уявлення про свою зовнішність. Делла була струнка, і їй пощастило опанувати це мистецтво.

Вона раптом одійшла од вікна і зупинилася перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд обличчя втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки і розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джима, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джим, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздросів.

Прекрасне волосся Делли розсипалося каптановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи і поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози.

Вона зупинилася перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билосся. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка із сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джимові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джима, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі.

Він навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джимові. Він був такий, як Джим. Скромність і гідність — ці якості були в них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Делли лишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джим у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джим іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість і розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками і Делла стала дуже схожою на хлопчиська, що втік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джим не вб'є мене з першого погляду, — подумала, — то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда¹. Але що, що могла б я зробити з одним доларом і вісімдесят'ма сімома центами?!»

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети.

Джим ніколи не спізнався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки вниз на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще подобалася йому!

¹Коні-Айленд — центр розваг для простого народу в тогочасному Нью-Йорку.

Двері відчинилися, Джим увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Відолаха, у двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сетер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, у них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватися. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі в нього був отой дивний вираз.

Делла зіскочила зі столу й кинулась до нього.

— Джиме, милий, — вигукнула вона, — не дивись так на мене! Я обстриглася і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся в мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джиме, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джим так, наче не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок напружено працював.

— Обстригла і продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джим здивовано оглянув кімнату.

— То, виходить, твого волосся вже нема? — спитав він з якимсь безглузким виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла, — кажу ж тобі: я його продала — обстригла і продала. Сьогодні Святвечір, Джиме. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові і можна було б перелічити, — в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джиме?

І Джим раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні — відвернімося на якихось десять секунд і займімося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік? І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джим витяг з кишені свого пальта пакуночок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Однак розгорни цей пакунок — і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки в жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокоїливих засобів, які тільки були в господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно милувалася на одній з бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би

до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй. Але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці?

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулась і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джиме!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джиме? Я обнищпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитись, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джим не послухався — він ліг на кушетку, заклав руки під голову і всміхнувся.

— Делл, — сказав, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватися. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті у яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, не виключено, що їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьми-доларовій квартирі і зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

Переклад Ю. Іванова

Запитання і завдання до прочитаного

1. Які деталі в новелі свідчать про нестатки молодого подружжя? Чи були Джим і Делла щасливою парою? Поясніть свою думку.
2. Якими різдвяними подарунками обмінялися герої твору? Чим вони пожертвували заради цих сюрпризів?
3. **Подискутуймо!** Чи мали сенс маленькі жертви, на які пішли Джим і Делла? Відповідь аргументуйте.
4. Як О. Генрі ставиться до своїх персонажів? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаної новели. У яких епізодах або деталях твору розкривається властиве письменникові почуття гумору?
5. **Філологічний майстер-клас.** Розкрийте зміст зіставлення героїв новели О. Генрі з волхвами.

РОЗДІЛ 2

У ФАНТАСТИЧНИХ БАРВАХ

Літературний багаж. Які фантастичні твори ви читали? Назвіть характерні ознаки літературної фантастики. Чим вона цікава?

Герберт Уеллс
(1866–1946)

«*Машина часу є в кожного з нас*» — цей вислів видатного англійського письменника-фантаста Герберта Джорджа Уеллса можна вважати його гаслом. Натхнена новітніми відкриттями науки й техніки творча уява Уеллса народжувала яскраві, вражаючі картини майбутнього, що нерідко згодом справджувалися. Чимало передбачених письменником відкриттів у царині біології, хімії, генетики, медицини, техніки увійшли в реальне життя.

Майбутній фантаст народився 21 вересня 1866 р. в містечку Бромлі, що неподалік від Лондона. Батько його був дрібним крамарем, мати — економкою. Багатодітна сім'я жила в злиднях, тож що таке бідність, Уеллс знав з дитинства.

У п'ять років Герберт пішов до школи. Він був здібним і стараним учнем, але невдовзі перелом ноги надовго прикував його до ліжка. Саме тоді хлопчик по-справжньому полюбив читати. Він навіть хотів стати письменником, щоправда, потяг до літературної творчості поступався мрії про кар'єру вченого. Тим часом у гіркій реальності вже з чотирнадцяти років Герберт мусив заробляти на життя. Він працював прибиральником, касиром у крамниці, був помічником торговця, фармацевта...

Зрештою на кмітливого й обдарованого хлопця звернув увагу директор місцевої школи. За його сприяння Уеллс наполегливо займався самоосвітою, а відтак вступив до Імперіал-коледжу при Лондонському університеті — вищого навчального закладу, який готував викладачів природничих і точних наук. Там Герберт потрапив до лабораторії Гекслі — авторитетного ученого-фізіолога, учня Ч. Дарвіна. То була неабияка удача: юнак здобув ґрунтовну освіту і ще до закінчення коледжу мав два вчених звання з біології. До речі, першою книжкою Уеллса став

підручник з біології, що витримав п'ять перевидань і дотепер зберігає свою навчальну цінність.

На початку 1890-х років Герберт захопився журналістикою. Він розповідав читачам про новинки наукового й суспільного життя, якими ряснів злам століть, і разом з ними сподівався на здійснення найзаповітніших мрій людства. З тих журналістських спроб постала ідея створення циклу науково-фантастичних романів.

Перший твір циклу — «Машина часу» — вийшов друком 1895 р. і мав приголомшливий успіх. Читачі захоплено стежили за дивовижними пригодами мандрівника в часі, який побачив жахливі зміни, що нібито відбулися з людством у майбутньому. Так Уеллс став відомим письменником. Надалі він видав низку романів, що увійшли до скарбниці світової літератури, як-от: «Острів доктора Моро» (1896), «Невидимець» (1897), «Війна світів» (1898), «Перші люди на Місяці» (1901) тощо. Основними темами творчості Уеллса є взаємозв'язок науково-технічних досягнень і моральних цінностей людини, цивілізаційного розвитку й суспільного благополуччя.

Цікаві подробиці

Уеллс мав двох синів і був хорошим батьком. Він проводив з дітьми багато часу, вигадував для них чудернацькі історії та цікаві ігри... Своє бачення світу дитинства письменник відобразив у фантастичній новелі «Чарівна крамниця».

Саме так у тогочасному Лондоні називалося чимало звичайнісіньких магазинів, де продавали іграшки. Однак у творі Уеллса крамниця стає справді чарівною, адже власник її — чарівник. І щоб показати, як по-різному діти й дорослі сприймають світ, як по-різному ставляться до дивного й незвіданого, він розпочинає досить повчальну гру з Джимом¹ та його батьком. Так звичайне відвідування крамниці іграшок набуває філософського змісту.

Уеллс був надзвичайно багатогранною особистістю: письменник-фантаст, публіцист, учений, політик, викладач, громадський діяч. Його працездатність вражала сучасників. Так само вражає і обшир творчої спадщини митця: сорок романів, низка оповідань, кіносценарії, статті, нариси на політичні та соціальні теми... Науково-фантастичні твори письменника неодноразово було екранізовано, а радіовистава за романом «Війна світів» навіть викликала паніку в США, де люди повірили в реальність нападу марсіан.

Перед Другою світовою війною Уеллс з гіркотою зауважив, що реальність почала наслідувати сюжети його книжок і готова замінити вигадку. В останні роки життя великий фантаст застерігав: «Земля перестала бути безпечним притулком для людей». Ці слова не втратили своєї пронової сили й нині.

¹ Г. Уеллс назвав цього героя на честь свого сина.

Перевірте себе

1. Які факти з життя Г. Уеллса ви запам'ятали? Які риси характеру допомогли письменнику стати визнаним у світі фантастом?
2. Як Уеллс прийшов у літературу?
3. Яке значення у творчій долі письменника мала наукова діяльність?
4. Дж. Прістлі, англійський романіст і театральний режисер, зауважив: *«Хто такий містер Уеллс насправді, сказати неможливо — надто він багатогранний»*. Поясніть, у чому виявилася багатогранність вдачі видатного фантаста.
5. Схарактеризуйте письменницьку спадщину Уеллса. Які твори принесли йому всесвітню славу?
6. Дослідник творчості видатного фантаста Ю. Кагарлицький зазначав, що *«Уеллса можна було назвати істориком майбутніх тисячоліть»*. Що, на вашу думку, він мав на увазі?
7. **Теми проєктів.** «Виклики законам природи та їхні наслідки в романі Г. Уеллса “Острів доктора Моро”»; «Проблема відповідальності вченого за наслідки наукових відкриттів у романі “Невидимець”»; «Екранізації творів Г. Уеллса».

 Перед читанням. Читаючи новелу Уеллса, зверніть увагу на те, як сприймають чарівну крамницю та дива, які в ній відбуваються, батько і син.

ЧАРІВНА КРАМНИЦЯ

(Уривки)

Ще раніше мені доводилося здаля бачити цю крамницю.

Разів зо два я проходив повз її вітрину, де було напрочуд багато різних привабливих товарів; чарівні кульки, дивовижні ковпаки, ляльки для фокусів, кошики з начинням для фокусників, колоди карт і багато інших дрібниць. Чомусь ніколи мені не спадало на думку зайти в цю крамницю. Але одного разу Джип, узявши мене за палець і не кажучи ні слова, повів мене до вітрини; при цьому тримався він так, що не зайти з ним туди було ніяк. (...)

— Коли б я був багатий, — сказав Джип, показуючи пальцем туди, де лежало «Зникаюче яйце», — я придбав би собі ось цю річ. І цю. — Він показав на «Маля, яке плаче зовсім як живе». — І цю.

То була таємнича річ, котра звалася «Купи і дивуй друзів!» — саме так зазначалося на акуратному ярличку.

— А під цим ковпаком, — сказав Джип, — зникає все, що туди покладеш. Я читав про це в одній книжці. А ось, тату, «Невлівимий гріш», тільки його так поклали, щоб не було видно, як це робиться.

Джип успадкував чарівні риси своєї матері: він не кликав мене до крамниці і не набридав, він тільки тягнув мене за палець до дверей. Зовсім позасвідомо, і було зрозуміло, чого йому хочеться. (...)

Ми потрапили в крихітну, темнувату крамничку. Дзвіночок на дверях, коли ми їх зачинили, жалібно дзенькнув. У помешканні нікого не було, і ми могли роздивитися навколо. Ось тигр із пап'є-маше на склі, котре

покриває прилавок, спокійний, розсудливий тигр, помірковано хитає головою; ось різноманітні кришталеві кульки; ось мармурова рука із чарівними картами; ось цілий набір чарівних акваріумів, від великих до найменших. Навколо було кілька чарівних дзеркал. Одне витягувало і звужувало вас, друге віднімало у вас ноги і розплющувало вашу голову, а третє взагалі робило з вас якусь круглу, товсту бочку. І поки ми сміялися перед цими дзеркалами, звідкись з'явився чоловік, вочевидь господар.

Він стояв за прилавком, дивний, блідий, з темним волоссям. Одне вухо було в нього довше за друге, а підборіддя — ну чистісінько як ніс черевика.

— Чим можу прислужитися? — запитав він і розчепірів свої довгі чарівні пальці на склі прилавка. (...) Потім він звернувся до Джипа з ласкавою усмішкою:

— А ти, знаєш, непоганий хлопчик...

Я здивувався, не розуміючи, як він міг здогадатися. В інтересах дисципліни ми тримали це в секреті навіть удома. Джип вислухав похвалу мовчки і продовжував дивитися на продавця.

— Тому що тільки хороші хлопчики можуть зайти в ці двері.

І нараз, як на підтвердження, почувся грюкіт у двері й писклявий дитячий голос:

— I-i! Я хочу зайти туди, тату! Тату! Я хочу зайти! I-i-i!

І благання вимученого татуса:

— Але ж зачинено, Едуарде, не можна!

— Зовсім не зачинено! — сказав я.

— Ні, сер, у нас завжди зачинено для таких дітей, — сказав продавець. І при цих словах ми побачили хлопчика: крихітне личко, хворобливо-блїде від великої кількості з'їдених ласощів, скривлене від вічних

скиглень, обличчя безсердечного маленького егоїста, що дряпав зачароване скло. (...)

— Ти говорив там, на вулиці, — сказав продавець, звертаючись до Джипа, — що хотів би мати нашу коробку «Купи і дивуй друзів!».

— Так, — зізнався Джип після героїчної внутрішньої боротьби.

— Вона у тебе в кишені.

І, перехилившись через прилавок (тіло в нього виявилось дуже довгим), незвичайний суб'єкт витяг у Джипа з кишені коробку.

— Папір! — сказав він і дістав великий аркуш з порожнього капелюха. — Мотузок! — І в роті в нього опинився клубок, від якого він відмотав безконечно довгий мотузок, перев'язав ним коробку,

а клубок, як мені здалося, проковтнув. Потім об ніс однієї ляльки запалив свічку, сунув у вогонь палець, котрий нараз перетворився на паличку червоного сургучу, і запечатав пакунок.

— Вам ще сподобалося «Зникаюче яйце», — сказав вів, витягуючи яйце з внутрішньої кишені мого пальта, і загорнув його в папір разом з «Малям, яке плаче зовсім як живе». Я передавав кожен готовий пакунок Джипу, а він міцно пригортав його до грудей.

Джип говорив мало, але погляд його був красномовнішим за слова, красномовними були і його руки, які тримали подарунки. Його душею заволоділо хвилювання. Дійсно, це була справжня магія. (...)

— Ай, ай, ай! — сказав продавець, спритно відбираючи в мене капелюх. (...) І він почав трясти мого капелюха і витряс звідти два чи три яйця, мармурову кульку, годинник, з півдесятка скляних кульок, зім'ятий папір, потім ще папір, ще і ще, весь час говорячи про те, що багато хто зовсім даремно чистить свої капелюхи тільки зверху і забуває почистити їх ізсередини, — усе це, звичайно, дуже виховано, але не без особистих натяків.

— Назбирається ціла купа сміття, сер... Звичайно, не у вас одного... Майже чи не в кожного покупця... Чого тільки люди не носять із собою!

Купа зім'ятого паперу росла й росла на прилавку все вище й вище і зовсім затулила його від нас. Тільки голос його звучав, як і раніше:

— Ніхто з вас не знає, що ховається іноді за пристойною зовнішністю людини, сер. Усі ми тільки одна видимість...

Його голос завмер, точнісінько, як у ваших сусідів завмер би грамофон, якби ви вцілили в нього влучно кинутим каменем, — таке ж раптове мовчання. Шелест паперу припинився, стало тихо. (...)

За прилавком нікого не було. Долі валявся мій капелюх, а поряд з ним у глибокій задумі, скоцюрбившись, сидів білий кролик — звичайнісінький, дурнуватенький на вигляд кролик. (...)

Кролик шмигнув у двері, яких раніше я чомусь не помічав, і в ту ж хвилину звідти знову показався чоловік, у котрого одне вухо було довше за друге. Він, як і раніше, усміхався, але, коли наші погляди зустрілися, я помітив, що він дивиться чи то з викликом, чи то з насмішкою. (...)

Я відчув, як він відривав щось від мого рукава, обернувся і побачив, що він тримає за хвіст крихітного червоного чортика, а той звивається, дригається і хоче вкусити його за руки. Продавець спокійно закинув його під прилавок. Звичайно ж, чортик був гумовий, але в якусь мить... І тримав він його в руках так, як тримають якусь кусючу гадину. Я подивився на Джипа, але його погляд був спрямований на чарівну дерев'яну конячку. Мені відлягло від серця.

— Слушайте, — сказав я продавцеві, стишуючи голос і вказуючи очима то на Джипа, то на червоного чортика. — Я маю надію, у вас не дуже багато таких... виробів, чи не так?

— Зовсім не тримаємо! Мабуть, ви занесли його з вулиці, — сказав продавець, також стишуючи голос і сліпучо усміхаючись при цьому. — Чого тільки люди не тягають із собою, самі того не помічаючи! — Потім він звернувся до Джипа: — Подобається тобі тут?

Джипу подобалося багато чого. (...)

Тепер продавець повністю заволодів Джипом. Він відірвав його від мого пальця, заглибився в опис своїх проклятих товарів, і зупинити його було вже неможливо, я з хвилюванням і ревнощами побачив, що Джип ухопився за його палець, точнісінько, як хапався за мій. (...)

Продавець показав Джипу чарівні потяги, котрі починали рухатися без пари і пружини, тільки-но ви відкривали семафор, а також дорогоцінні коробки з олов'яними солдатиками, які оживали, як тільки ви піднімали кришку і промовляли... Як передати цей звук, я не знаю, але Джип — у нього тонкий слух його матері — зразу ж його повторив.

— Браво! — сказав продавець.

Безцеремонно покидавши олов'яних солдатиків у коробку, він передав її Джипові. (...)

Помітивши моє здивування, продавець розсміявся.

— У нас справжні чари, — сказав він. — Підробок не тримаємо.

— Як на мене, то вони аж занадто справжні, — відгукнувся я. (...)

Я обернувся і побачив, що увага хлопчика звернута на продавця. Вони про щось перешіптувалися, дивлячись на мене. Джип став на стільчик, а продавець тримав у руках щось на зразок великого барабана.

— Тату, зіграємо в піжмурки? — крикнув Джип. — Ти жмуришся!

І не встиг я втрутитися, як продавець накрив його великим барабаном.

— Підніміть барабан! — закричав я. — Зараз же! Ви злякаєте дитину! Підніміть!

Чоловік з різними вухами послухався і простягнув мені цей великий циліндр, щоб я краще впевнився, що він порожній. Але на стільчику теж нікого не було! Мій хлопчик зник!.. (...)

Я підійшов до продавця й ударом ноги перекинув стілець.

— Облиште свої жарти, — сказав я. — Де мій хлопчик?

— Ви ж самі бачите, — сказав він, показуючи мені порожній барабан. — У нас ніякого обману...

Я простягнув руку, щоб схопити його, але він спритно вивернувся. Я знову кинувся до нього, але йому вдалося і на цей раз відхилитися. Він відчинив якісь двері.

— Стій! — крикнув я.

Він побіг, сміючись, я кинувся за ним і нараз вилетів... у п'ятьму.

— Фу ти! Я вас і не помітив, сер!

Я був на Ріджент-стріт і наптовхнувся на якогось солідного робітника. А недалеко від мене, трохи приголомшений, стояв Джип. Я вибачився, і Джип з ясною усмішкою підбіг до мене, начебто тільки-но на секунду загубив мене з виду. У руках у нього було чотири пакунки. Він одразу ж ухопив мене за палець. (...)

Спочатку я не знав, що подумати. Я обернувся, щоб побачити двері чарівної крамниці, але їх ніде не було. Ні крамниці, ні дверей — нічого! Звичайнісінький простінок між магазином і вікном з курчатами. (...)

Тут я вперше задумався, як Джип сприйняв цю пригоду. Він був цілим і неушкодженим. Це головне. Він не був наляканим, не був засмученим. Він просто був страшенно задоволений тим, як провів день, і до

того ж у нього в руках — чотири пакунки. (...)

У трьох пакунках були коробки зі звичайними, але такими чудовими олов'яними солдатиками, що Джип зовсім забув про тих «справжніх чарівних солдатів», яких бачив у крамниці. У четвертому пакунку було кошеня, маленьке, біле, жваве кошеня, дуже веселе, із чудовим апетитом.

Це було шість місяців тому. І тепер я починаю думати, що ніякого лиха не трапилось. У кошеняті виявилось не більше чарів, ніж у всіх інших кошенятах. Солдати виявилися такими стійкими, що ними був би задоволений кожний полковник. Що ж до Джипа...

Батьки, мабуть, погодяться, що з ним я мав бути особливо обмеженим.

Але нещодавно я таки зважився на серйозний крок. Я запитав:
— А що, Джипе, якби раптом твої солдати ожили і пішли б крокувати?

— Мої солдати живі, — сказав Джип. — Мені потрібно тільки промовити одне словечко, коли я відкриваю коробку.

— І вони марширують?

— Аякже! Інакше за що їх і любити!

Я не виказав свого здивування і спробував кілька разів, тільки-но він візьметься за своїх солдатів, раптово зайти в кімнату. Але ніякої чарівної поведінки за ними не помітив. (...)

Ілюстрація К. Чолушкіна

Переклад С. Іваненка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть новелу «Чарівна крамниця». У чому полягає своєрідність її сюжету?
2. Чому оповідачем у творі виступає батько? Схарактеризуйте стосунки між батьком і сином. Яку роль відіграє деталь «палець батька, за який тримається Джип» у характеристиці зв'язку дорослого й дитини.
3. **Творча лабораторія.** Виписіть з тексту дива, які побачили батько й син. Спираючись на зроблені нотатки, опишіть, якою ви уявляєте чарівну крамницю.
4. Як у новелі поєднано реальне і фантастичне? Яку роль відіграють елементи фантастики у творі?
5. Як сприймають побачене в чарівній крамниці батько і син? Чим різниться їхнє світосприйняття?
6. Чому не кожен може потрапити до чарівної крамниці? Порівняйте Джипа і хлопчика, перед яким зачинилися магичні двері.

7. Поясніть слова продавця чарівної крамниці: «Чого тільки люди не носять із собою!». Що, на вашу думку, носять із собою (у прямому та переносному значенні) діти і дорослі?

8. **Подискутуймо!** Навіщо продавець налякав батька фокусом з барабаном? Чи потрібно було це робити? Обґрунтуйте свою позицію.

9. Чому батько ніколи не бачив, як оживають солдатики, подаровані Джипу в чарівній крамниці? Розкрийте зміст епізоду, у якому дорослий побачив живе кошеля.

10. **Філологічний майстер-клас.** Доведіть, що прочитаний твір є новелою. Визначте основні ознаки фантастичної літератури в новелі «Чарівна крамниця».

РОЗДІЛ 3

ПАВУТИНКА НАДІЇ

Літературний багаж. Пригадайте твори японської літератури, вивчені в попередніх класах. У чому полягає їхня своєрідність? Що ви знаєте про японську культуру?

Рюноске Акутагава
(1892–1927)

Однією з характерних ознак японської культури є мінімалізм — тобто вміння малим охопити велике, у краплині роси побачити весь світ. Ця особливість притаманна і японській літературі. Неперевершеним майстром «оповідання завбільшки з долоню» є Рюноске Акутагава.

Митець з'явився на світ у Токіо в родині торговця молоком. Відбулося це 1 березня 1892 р. — за давнім національним літочисленням, у годину Дракона дня Дракона місяця Дракона. Тому назвали його Рюноске: перший ієрогліф імені — «рю» означає «дракон». Прізвище своє письменник отримав від дядька, який усиновив його після трагічної загибелі матері. Прийомні батьки Рюноске належали до старої інтелігенції, серед їхніх предків були літератори й учені. Тож хлопчик виховувався в атмо-

сфері поваги до національних культурних надбань, любові до середньовічної поезії та старовинного живопису.

Ще підлітком Акутагава зацікавився творчістю європейських письменників і мислителів, після закінчення школи вивчав англійську літературу спочатку в коледжі, а потім — на англійському відділенні Токійського імператорського університету. У студентські роки разом з товаришами-однодумцями Рюноске почав видавати літературний журнал «Сінсітьо» («Нова течія»), у якому пізніше надрукував свої перші новели.

Молодого митця цікавила передусім поведінка людини в ситуації особистісного й морального вибору, а відповіді на «вічні питання» він намагався знайти в давніх притчах, релігійних текстах, історичних нарисах і легендах. Про свою пристрасть до минулого Акутагава говорив так: *«Душа людини в давнину і сучасної людини має багато спільного. От у чому річ»*. У минувшині письменник шукав пояснення вчинків, думок, психології сучасників. Досить часто у його творах простежуються культурні паралелі, пов'язані з давніми японськими релігійними традиціями, зокрема — буддійськими.

Консультація архіваріуса

Буддизм є однією з провідних світових релігій. Особливого поширення він набув у країнах Сходу. Засновник буддизму і головний об'єкт поклоніння в ньому — принц Гаутама Сіддхартха, який, згідно з оповідями, жив у 563—483 рр. до н.е.

За легендою, у віці тридцяти п'яти років Гаутама досяг просвітління й докорінно змінив своє життя. Послідовники назвали принца Буддою, що в перекладі означає «просвітлений», «пробуджений». Мета буддистів — досягнути духовного просвітління, позбавившись страху, невігластва, егоїзму, лінощів, заздрощів, жадібності та інших вад. 🙏

Після закінчення університету, 1916 р., Акутагава отримав посаду викладача англійської мови у військово-морській школі. Своє тодішнє життя він потім опише в циклі новел про вчителя — чесну, але трохи непутящу людину, яка часто потрапляє в кумедні ситуації. Згодом письменник працював як спеціальний кореспондент газети «Осака Майніті сімбун», виступав з лекціями в різних містах Японії. Саме в той період народилися його найкращі твори, до яких, зокрема, належать «Павутинка», «У чагарнику», «Мандарини», «Вагонетка», «Усмішка богів», «Свято хризантем». Акутагава досягає високої майстерності як новеліст: працює з різноманітним матеріалом, віртуозно будує сюжет, кількома словами створює соковиті образи, поглиблює філософський зміст текстів.

Активною творчою працею письменник намагався врятуватися від духовних і психологічних проблем, які з року в рік погіршували стан його здоров'я. Однак із часом криза лише поглиблювалася...

Акутагаві судилося прожити лише тридцять п'ять років, але зробити він устиг чимало. І хоч сам митець аж надто скромно оцінював свої досягнення, його письменницька слава свідчить про інше. Уже кілька

десятиліть книжки Акутагави активно видаються різними мовами, а їхнього автора визнано класиком японської літератури.

Перевірте себе

1. Стисло розкажіть про життя Акутагави.
2. Назвіть твори японського письменника. У якому жанрі Акутагава досягнув великої майстерності? У чому вона полягає?
3. **Робота в парах.** Обговоріть сформульоване Акутагавою визначення художньої літератури як «мистецтва самовираження за допомогою слів». Як ви розумієте зміст цього визначення? Чи згодні ви з таким баченням літератури? А як визначили б сутність літературної творчості ви?
4. **Теми проектів.** «Сюжети новел Акутагави в кіношедеврї А. Куросави “Расьомон”»; «Порівняльна характеристика повісті М. Гоголя “Ніс” і однойменної новели Р. Акутагави».

 Перед читанням. Пригадайте, що таке підтекст. Під час читання новели «Павутинка» зверніть увагу на використання підтексту для розкриття її філософського змісту.

ПАВУТИНКА

Одного дня самотній Будда зічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді із своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі¹, ясно прозирала ріка Сандзунокава² й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кипіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв був уже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, й вирішив віддячити йому за добро — при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотоса райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку і мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, усюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхітливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників — висна-

¹Стереоско́п — оптичний прилад для перегляду «об'ємних» фотографій.

²Сандзунока́ва — у буддійській релігії річка, через яку переправляються в потойбічний світ душі померлих.

жені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у п'ятмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Уздрівши над головою павутинку, Кандата на radoщах аж сплеснув у долоні: учепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі й потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку і відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко — рай і пекло відділяла не одна тисяча рі¹. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув вниз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в п'ятмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудеться. Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся — слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота і кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору — однаково полетить сторчака назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою, і він, закрутившись дзигою, швидко зник у темряві. В імлістому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце і знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралося до полудня.

Переклад І. Дзюба

---

¹ Рі — японська міра довжини, що дорівнює 3,9 км.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому твір отримав назву «Павутинка»? На що вона спрямовує читача?
2. Яким Кандата був за життя? Як його було покарано після смерті?
3. Чому Будда вирішив допомогти грішникові?
4. Як змінювалися думки й почуття Кандати, коли він піднімався по павутинці?
5. Чому павутинка обірвалася? Як до невдачі Кандати поставився Будда? Чим ви пояснюєте таку реакцію?
6. Розкрийте основну думку прочитаної новели. Визначте метафору, на якій побудовано твір. Поясніть її зміст.
7. **Подискутуймо!** Чи заслужено Кандата знову опинився в пеклі? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. **Філологічний майстер-клас.** Знайдіть антитези, на яких побудовано новелу «Павутинка». Як вони допомагають розкрити змісту твору?
9. **Творча лабораторія.** Використовуючи образи й символи новели «Павутинка», складіть однойменне хайку.

Режисерські прочитання літературної класики

Відтворити своєрідність новели як літературного жанру в кінематографі досить непросто. Для цього потрібні майстерна акторська гра, оригінальні режисерські рішення й особливий, захопливий сценарій. Яскравим прикладом такого поєднання стала стрічка «Ділові люди» (1963), знята за творами О. Генрі відомим комедійним режисером *Леонідом Гайдаєм*. Фільм складається з трьох не пов'язаних за сюжетом новел, заснованих на творах американського

Кадр з кінофільму «Ділові люди»
(режисер Л. Гайдай, 1963 р.)

письменника, — «Дороги, які ми обираємо», «Споріднені душі» та «Вождь Червоношкірих». Зворушливі, іноді смішні, а часом сумні історії блискуче втілено в стрічці талановитими акторами Георгієм Віциним, Юрієм Нікуліним, Ростиславом Пляттом, Олексієм Смирновим та іншими. Гумористичні висловлювання із цієї екранізації вже давно стали крилатими, перетворившись на приказки для всіх життєвих випадків.

Світового успіху зажила стрічка «Расьомон»¹ (1950), створена ушлавленим кіномитцем *Акірою Курасавою* за мотиваи двох новел Акутагави. Цей фільм про пошук істини, яка завжди поряд, став справжнім відкриттям для глядачів. Європейцям він відкрив сам факт існування японського кіно, а в масштабі світового кінематографа — започатковував нову форму кінооповіді, що відтворює одну й ту саму подію з різних точок зору. Сюжет фільму побудовано навколо злочину, скоєного в лісі за стародавніх часів. Є чотири свідки і, відповідно, чотири погляди на події...

Кадр з кінофільму «Расьомон»
(режисер А. Курасава, 1950 р.)

Фантастичний світ Уеллса ще з перших кроків кінематографа привернув до себе увагу багатьох режисерів. Відтоді за творами письменника було знято понад шістдесят стрічок. Одним з найпопулярніших серед кіномитців є роман «*Машина часу*». Упродовж ХХ ст. вийшло чимало фільмів за його мотиваи. А 2002 р. до цього літературного сюжету звернувся правнук письменника *Саймон Уеллс*. В однойменному кінотворі режисер переосмислив соціальні й філософські ідеї роману з позиції людини ХХІ ст.

Сучасна кінофантастика — жанр насамперед видовищний. Цій вимозі цілком відповідає робота відомого голлівудського режисера *Стівена Спілберга* «*Війна світів*» (2005). Завдяки новітнім спецефектам фантастичні картини Уеллса отримали в ній нове життя.

1. Перегляньте комедію Л. Гайдая «Ділові люди» (1963). У чому полягає іронічність назви фільму? Які епізоди стрічки викликали у вас сміх, а які — змусили замислитися?
2. Які фільми за мотиваи творів Г. Уеллса ви бачили? Стисло розкажіть про них. Як ви гадаєте, чому сюжети англійського фантаста й досі привертають увагу кінематографістів?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Дайте визначення новели. Назвіть автора новели «Павутинка».
2. Назвіть новели О. Генрі.
3. До якого різновиду новел належить «Чарівна крамниця» Г. Уеллса?

¹Расьомбн — замкові ворота в південних кінцях основних міських проспектів у давніх японських столицях. На північних кінцях проспектів стояли ворота Судзаку — парадний в'їзд в імператорську резиденцію.

Другий рівень

1. Що змусило Джоанну з новели «Останній листок» змінити своє ставлення до хвороби?
2. Визначте кульмінацію новели «Чарівна крамниця» Г. Уеллса.
3. Які моральні цінності утверджено в новелі «Дари волхвів»?

Третій рівень

1. З якими японськими традиціями пов'язана новела «Павутинка»?
2. Складіть перелік моральних понять, про які йдеться у прочитаних вами новелах О. Генрі, Уеллса, Акутагави.
3. Визначте елементи фантастики в новелі Уеллса «Чарівна крамниця».

Четвертий рівень

1. Поясніть, у чому полягає відмінність між образами оповідача («Чарівна крамниця» Г. Уеллса) і розповідача (новели О. Генрі). Схарактеризуйте ці образи в названих творах.
2. Виявіть культурні паралелі в прочитаних новелах.
3. Схарактеризуйте різновиди прочитаних новел.

Теми творів

1. «Краса світу і людської душі (За новелами О. Генрі)».
2. «Куди зникає дитинство? (За новелою Г. Уеллса "Чарівна крамниця")».
3. «Коли Бог безсилий допомогти людині? (За новелою Р. Акутагави "Павутинка")».

Клуб книголюбів

1. **Групова робота.** Розділіться на дві групи і виконайте одне із запропонованих завдань.

А. Порівняйте образи Бермана з новели «Останній листок» О. Генрі та Фрідріха з новели української письменниці Л. Пономаренко «Гер переможений». Дослідіть, які художні деталі допомагають авторам втілити ідею людяності в названих творах.

Б. Порівняйте новелу О. Генрі «Дари волхвів» з «Різдвяною піснею в прозі...» Ч. Діккенса. Які традиції різдвяних оповідань продовжує твір О. Генрі?

2. Прочитайте новелу О. Генрі «З любові до мистецтва». Визначте у творі мотиви, суголосні творах «Останній листок» і «Дари волхвів». Прокоментуйте вислів «Коли любиш Мистецтво, ніякі жертви не здаються надто великими».

3. **Подискутуймо! Робота в парах.** Обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування та докази на користь своєї позиції.

А. Кому з героїв прочитаних вами новел вдалося доторкнутися до дива?

Б. Хто з героїв новел О. Генрі, Уеллса, Акутагави зрозумів цінність вічного й незначущість минулого, а хто — ні?

4. **Творча лабораторія.** Напишіть новелу за одним із запропонованих початків:

1. *Життя прекрасне ще й тому, що людина може...*

2. *Ми часто помиляємося, коли визначаємо цінності для себе...*

3. *Не хлібом єдиним живе людина...*

ЧАСТИНА СЪОМА

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА.
Я І СВІТ

МАНДРУЮЧИ ЧАРІВНИМИ СВІТАМИ

Літературний багаж. Пригадайте твори, у яких зображено дивовижні чарівні світи, де панують магія і містика. Якими незвичайними якостями наділено героїв цих творів?

Діана Вінн Джонс
(1934–2011)

Діана Вінн Джонс — одна з найяскравіших і самобутніх зірок на небосхилі сучасної літератури для юнацтва. Її письменницька «візитівка» — захопливий лабіринт чарівних паралельних світів, що пов'язані між собою магічними порталами. Невгамовна фантазія Джонс створила дивовижний усесвіт, у якому живуть добрі чаклуни й лихі відьми, хоробрі принци й підступні демони, мудрі феї та хижі дракони...

Майбутня письменниця народилася 16 серпня 1934 р. в передмісті Лондона в сім'ї вчителів. Під час Другої світової війни Джонси переїхали в провінцію. Батьки багато працювали, тож Діана й дві її молодші сестри муслили взяти на себе клопоти по господарству. Звісно, найважче велося старшій з дівчат.

У ті часи найкращим відпочинком Діана вважала читання, але не мала грошей, щоб купувати книжки. Це спонукало її вже в дванадцять років самотужки написати повість для сестер. Зовсім юною Діана сказала: «Я буду письменницею!». І обіцянки своєї дотримала...

Школу дівчина не любила, однак і проблем з оцінками не мала: виручала прекрасна пам'ять. Щоправда, за Діаною доволі міцно закріпилася слава хуліганки. Навчання в коледжі при Оксфордському університеті запам'яталося талановитій студентці Джонс захопливими лекціями професорів Дж. Толкіна, творця славнозвісного «Володаря перснів», та К. Льюїса, автора не менш знаменитих «Хронік Нарнії».

Згодом Діана вийшла заміж і народила трьох синів. Здавалося, на неї чекає доля домогосподарки... Проте мрія про літературну творчість не розвіялася: Джонс почала писати для своїх дітей. Відтак прийшло й широке визнання.

Неочікувано великий успіх у читачів і літературних критиків мала серія книжок Джонс про Крестомансі — найсильнішого чародія в усіх вимірах, який наглядає за використанням магії у Всесвіті.

У творах англійської письменниці панує атмосфера магії та казки, а їхні головні герої — діти, що потрапили у вир дивовижних пригод. Особливої популярності зажив роман «Мандрівний Замок Хаула». У ньому Джонс розповіла історію дівчини Софі, яка живе у світі, де чародійство — цілком буденне явище. Відчинивши двері Мандрівного Замку, читач разом з героїнею розкриє таємницю її закляття, дізнається, хто такий вогненний демон і чому Відьма Пустирищ полює на Хаула...

Твори Джонс написано переважно в жанрі *фентезі*.

Літературознавча довідка

Фентезі — різновид фантастичної літератури, заснований на використанні міфологічних і казкових мотивів. Найпотужнішого розвитку жанр фентезі набув у ХХ ст.

Літературна кухня

Слово «фентезі» в перекладі з англійської означає «фантазія», «вимисел», «казка». Світ фантазії виникає в літературі як паралельний до реального. Так з'явилися Середземелля Толкіна, Нарнія Льюїса... У творах-фентезі можливо все те, про що йдеться в чарівних казках і стародавніх легендах. Однак у цьому магічному світі герої завжди складають своєрідний іспит на звання Людини. І не має значення, що в більшості фентезі зло й брехня анітрохи не схожі на ті, з якими читач стикається в реальному житті. Адже зло завжди залишається злом, і необхідність боротися за перемогу Добра не зникає. 🍴

Д.В. Джонс — авторка понад сорока книжок, перекладених сімнадцятьма мовами. Деякі з її творів стали сюжетами для популярних мультиплікаційних стрічок. Вражає список світових літературних нагород і номінацій письменниці, найпрестижніша серед яких — Всесвітня премія фентезі.

Перевірте себе

1. Які життєві обставини сприяли становленню Джонс як письменниці?
2. Стисло схарактеризуйте творчість англійської письменниці.
3. Дайте визначення поняття «фентезі».
4. **Теми проєктів.** «Найвідоміші літературні твори в жанрі фентезі»; «Світ фентезі в літературі та кінематографі»; «Чарівливий світ Д.В. Джонс».

Перед читанням. Під час читання уривків з твору «Мандрівний Замок Хаула» знайдіть персонажів, характерних для літературних і фольклорних чарівних казок.

МАНДРІВНИЙ ЗАМОК ХАУЛА

(Уривки)

Розділ перший, у якому Софі розмовляє з капелюшками

У країні Інгарії, де такі речі, як семимильні чоботи і шапки-невидимки, існують насправді, народитися найстаршим з трьох дітей — неабияке безталання. Усім відомо, що коли ви, усі троє, вирушите на пошуки щастя, саме тебе першого спіткає невдача, та ще й найдошкульніша.

Софі Хаттер була найстаршою з трьох сестер. Вона навіть не була дитиною бідного лісоруба, що давало би їй бодай якусь надію на успіх. Ні, її батьки були цілком заможними: вони тримали крамничку дамських капелюшків у процвітаючому містечку Маркет-Чіппінг. Щоправда, рідна мати Софі померла, коли тій було два роки, а її сестричці Летті — лише один.

Їхній батько одружився з наймолодшою зі своїх продавщиць, гарненькою блондинкою на ім'я Фанні. Фанні невдовзі народила третю сестру — Марту. Це мало би перетворити Софі та Летті на Бридких Старших Сестер, але насправді всі три дівчинки вирости дуже навіть гарненькими — хоча Летті все-таки називали найвродливішою. Фанні ставилася до всіх трьох дівчаток однаково ніжно й ніколи жодним чином не виділяла Марту.

Містер Хаттер пишався своїми трьома доньками і віддав їх у найкращу в місті школу. Софі була найстараннішою. Вона надзвичайно багато читала — і дуже швидко з'ясувала, якими мізерними є її шанси на цікаве майбутнє. Це було для неї розчаруванням, проте вона залишалася цілком щасливою, доглядала сестричок і готувала Марту до пошуків щасливої долі, коли прийде пора. Оскільки Фанні була постійно зайнята в крамниці, за меншими доглядала саме Софі. (...)

Приблизно тоді ж усі знову заговорили про Відьму Пустирищ. Подейкували, нібито Відьма погрожувала вбити дочку короля і нібито король наказав своєму лейб-магу, чарівникові Саліману, вирушити на Пустирища, аби впоратися з Відьмою. І скидалося на те, що чарівник Саліман не тільки не впорався з Відьмою, а й сам був нею вбитий.

Тому коли через кілька місяців після цього на пагорбах над Маркет-Чіппінгом зненацька з'явився високий чорнезний замок, із чотирьох високих шпилястих веж якого вилітали хмари чорнючого диму, всі були цілком переконані, що це Відьма знову вибралася з Пустирищ і збирається тримати в остраху всю округу, як то вона вже була зробила п'ятдесят років тому. Люди й справді дуже налякалися. Ніхто не виходив на вулицю сам-один, а надто поночі.

А що було ще страшнішим, то це те, що замок не стояв на місці. Іноді він давав про себе знати довгою смугою чорного диму понад зарос-

тями вересу на північному заході, іноді височів над скелями на сході, а іноді спускався з пагорбів і зупинявся серед вересу просто за останньою фермою з північного боку. Часом навіть можна було побачити, як він рухається, випускаючи з веж брудно-чорні клуби диму. Якийсь час усі були впевнені, що замок ось-ось таки спуститься в долину, і мер не раз говорив, що варто було би послати до короля за підмогою.

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний Замок» (режисер Х. Міядзакі, 2004 р.)

Але замок і далі блукав поміж пагорбами, і якось-то з'ясувалося, що він належить ніякій не Відьмі Пустирищ, а чарівникові Хаулу.

Ну, а Хаул був досить-таки недобрим чарівником. Хоча наразі ніщо не свідчило про те, щоби він хотів покинути пагорби, усі знали, що він для розваги викрадає молодих дівчат і висмоктує з них душі. А дехто казав, ніби він пожирає їхні серця. Він був украй бездушним і безсердечним чарівником, і та дівчина, яка дозволила б йому захопити себе зненацька, опинилася б у страшній небезпеці. Софі, Летті та Марті, як і всім іншим дівчатам у Маркет-Чіппінгу, було наказано нікуди не ходити поодиноці, і це їх украй драгувало. Вони дивувалися, до чого б це чарівникові Хаулу мали придатися викрадені ним душі. (...)

✶ Незабаром помер містер Хаттер. Відтак Фанні вирішила, що сестри мусять покинути школу: одна з них буде ученицею в кондитерській, інша поїде навчатися на відьму, а Софі залишиться допомагати з капелюшками. ✶

Насправді ж Софі майже не довелося продавати капелюшки. Після того як вона день чи два побула в майстерні, а тоді ще один день провела разом з Фанні в магазині тканин і в торговця шовком, мачуха посадила її прикрашати капелюшки. Софі сиділа в маленькій ніші в задній кімнаті крамниці й пришивала троянди до чепчиків та вуалетки до велюрових капелюшків, оторочувала їх шовком, викладала на крисах букетики з воскових ягід і зроблених зі стрічок квітів. Робота їй вдавалася і загалом подобалася. (...)

У Софі з'явилася звичка надягати кожен тільки-но закінчений капелюшок на болванку, так що це виглядало майже як голова без тіла, а потім для розваги розповідати капелюшку, яке тіло буде колись під ним. Софі трохі лестила капелюшкам, адже покупцям теж доводиться лестити.

«У вас такий загадковий вигляд», — зверталася вона до капелюшка, повністю затуляного вуаллю з ледь помітними блискітками. Кремовому капелюшку з трояндами під широкими крисами вона казала: «Ви вийдете заміж за справжнього багатія!» А ядучо-зелений солом'яний капелюшок із загнутим зеленим пером запевняла: «Ви виглядаєте юною, немов весняний листочок». Рожевим чепчиком Софі говорила, що вони

чарівні, а модним капелюшкам, прикрашеним оксамитом, — що вони вигадливі. Що ж до чепчика, отороченого печеричними стрічками, то йому Софі сказала: «У тебе золоте серце, і одного разу хтось можливо-владний це помітить — і закохається в тебе!» Річ у тім, що вона жаліла цей чепчик, надто вже простим і недоладним він виглядав.

Наступного дня в крамницю зайшла Джейн Фер'є і купила його. «А зачіска в неї таки справді дивнувата, — подумала Софі, нішком визирнувши зі своєї ніші. — Вона виглядає так, ніби Джейн накрутила волосся на кочергу».

Софі було трохи шкода Джейн, що вона обрала саме цей чепчик. Але в ті дні, здавалося, усім раптом знадобилися нові капелюшки і чепчики. Чи то далися взнаки комерційні зусилля Фанні, чи то просто настала весна, одначе капелюшна торгівля виразно набирала обертів. (...)

З наближенням Травневого свята наплив покупців настільки зріс, що Софі теж довелося надягти скромну сіру сукню й узяти на себе частину роботи в крамниці. Однак попит був такий, що за обслуговуванням покупців у неї просто не залишалося ні хвилинки на прикрашання капелюшків, тому вечорами вона брала роботу додому й при світлі лампи працювала до пізньої ночі, щоби було що продавати завтра. Особливо жваво розходилися ядучо-зелені капелюшки на кшталт того, який купила собі дружина мера, а також рожеві чепчики. А за тиждень до Травневого свята одна відвідувачка забажала собі чепчика з печеричними стрічками — точнісінько такого, який був на Джейн Фер'є, коли та втекла із графом. (...)

Жвава торгівля приносила мачусі великі гроші, і Софі доводилося працювати дедалі більше. Дівчина засумувала. Вона вже не розмовляла з капелюшками, які відразу втратили свою привабливість.

Одного дня до крамниці завітала незвичайна гостя... ❀

Розділ другий, у якому Софі змушена вирушити на пошуки щастя

Знадвору долинули скрип коліс та цокіт кінських копит, і в крамниці стало темно: вікно заступила карета. Задзвенів дзвоник, і в двері впливла напрочуд огрядна пані — Софі таких ніколи й не бачила. З плечей клієнтки спадала соболина накидка, а туго обтисле чорне плаття так і виблискувало діамантами. Погляд Софі передусім прикував крилатий капелюх дами — він був оздоблений справжніми страусовими перами, пофарбованими так майстерно, що вони відтінювали рожеві, зелені й блакитні відблиски діамантів, але при цьому залипалися чорними. Отож це був дуже дорогий капелюх. Обличчя дами було продумано прекрасним. Горіховий відтінок волосся дуже молодив її, тільки от... Софі перевела погляд на молодого чоловіка, який увійшов у крамницю слідом за дамою, — і побачила рудуватого юнака, убраного вкрай елегантно, але блідого і явно страшенно стривоженого. Він глянув на Софі з благанням і жахом. Юнак був набагато молодший від дами. Софі аж оторопіла.

— Панна Хаттер? — запитала дама голосом мелодійним, проте владним.

— Так, — відповіла Софі. Вигляд у юнака став іще стривоженіший. Імовірно, дама була його матір'ю.

— Я чула, ви продаєте просто божественні капелюшки, — проспівала дама. — Покажіть.

Софі ще недостатньо опанувала себе, щоб наважитися на відповідь.

Вона вийшла назустріч клієнтці й почала демонструвати капелюшки. Жоден з них, звичайно, не відповідав розкішному вигляду дами, до того ж молодий чоловік не зводив із Софі погляду, і їй було страшенно ніяково. Чим швидше дама переконається, що тут для неї нічого немає, тим швидше ця пара звідси нарешті піде. Скориставшись порадою Фанні, Софі почала із найневдаліших капелюшків. Дама відразу ж почала відкидати їх один за одним.

— Просто чарівно, — фиркнула дама на адресу рожевого чепчика.

— Травнева троянда, — обізвала вона ядучо-зелену соломку.

А про вуаль із блискітками заявила:

— Як банально. А що ви ще можете запропонувати?

Софі подала їй шикарний чорно-білий капелюшок — єдиний, котрий міг бодай трішки зацікавити таку розкішну даму.

Дама презирливо оглянула капелюшок.

— Такий убір не личитиме геть нікому. Ви даремно забираєте в мене час, панно Хаттер.

— Я роблю це тільки тому, що ви прийшли до мене в крамницю і попросили показати капелюшки, — заперечила Софі. — Бачите, пані, це маленька крамниця в маленькому містечку. Навіщо вам було взагалі... — тут молодий чоловік, що стояв за спиною дами, зойкнув і замахав руками, немовби намагаючись перестерегти Софі, — ...завдавати собі клопоту і заходити сюди? — закінчила Софі, і їй стало цікаво, що ж тепер буде.

— Я завжди завдаю собі клопоту, щоби покарати тих, хто непоштиво поводитьься з Відьмою Пустирець, — жорстко, з металом у голосі, проговорила дама. — Мені чимало доводилося чути про вас, панно Хаттер, і мені не до вподоби ні конкуренція, ні ваші настрої. Я прийшла, щоби зупинити вас. Ось вам! — і вона простягнула руку та махнула нею перед лицем Софі.

— Ви хочете сказати, що ви і є Відьма Пустирець? — здригнулася Софі. Від жаху і здивування в неї щось сталося з голосом.

— Так, — відповіла дама. — І нехай це навчить вас не лізти в мої справи.

— А хіба я в них лізла? Це якась помилка! — прокректала Софі. (..)

— До речі, ви не зможете нікому розповісти про те, що вас зачарували, — додала вона.

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний Замок» (режисер Х. Міядзакі, 2004 р.)

Двері за нею бамкнули, немов похоронний дзвін.

Софі поторкала обличчя... (...) Пальці намацали м'які зморшки. Софі подивилася на руки. Вони теж були всі в зморшках і страшенно кістляві, з роздутими венами на тильному боці та вузлуватими пальцями. Софі підбрала поділ сірої спідниці — й побачила висхлі худі литки і ступні, від яких черевики повипиналися горбами. Ці ноги належали не менш ніж дев'яносторічній бабі, і виглядали надто вже по-справжньому.

Софі кинулася до дзеркала — і з'ясувала, що тепер вона не може не шкутильгати. Обличчя в дзеркалі виявилось цілком спокійним, тому що нічого іншого вона й не сподівалася побачити. На Софі дивилося лице сухорлявої старої, виснажене, коричневувате, обрамлене рідкими пасмами сивого волосся. Софі побачила свої власні очі — жовті, сльозаві, причому вираз цих очей здавався досить-таки трагічним. (...)

✦ Зачарована Софі пішла з дому світ за очі. Після довгої виснажливої подорожі вона вийшла до Мандрівного Замку чарівника Хаула. Так з'явилася надія зняти Відьмине закляття. ✦

Через Пустирище зі скреготом і гуркотом на неї сунув Мандрівний Замок чарівника Хаула. З-за його чорних зубчастих мурів у небо били хмари чорного диму. На вигляд Замок був високий, прямовисний, важкий, бридкий — і справді лиховісний.

Софі сперлася на ціпок і почала за ним спостерігати. Вона навіть не дуже злякалася, їй було радше цікаво, як він пересувається. Але головна думка, яка крутилася в цю мить у її голові, була про те, що весь цей дим неодмінно свідчить, що десь за високими чорними стінами Мандрівного Замку палає велике вогнище.

— Ну скажи, а чому б і ні? — запитала вона в ціпка. — Навряд чи чарівникові Хаулу для його колекції аж настільки потрібна моя душа. Він же викрадає тільки молоденьких дівчат!

Вона підняла ціпок і владно помахала ним у бік замку.

— Стій! — закричала вона.

Мандрівний Замок слухняно зупинився — з гуркотом і скреготом — десь за п'ятдесят футів вище по схилу. Софі не без вдячності пошкутильгала до нього. (...)

Розділ третій,

у якому Софі потрапляє в Мандрівний Замок і укладає одну угоду

✦ Софі довелося обійти весь Замок, поки одні з його чотирьох дверей відчинилися. Зрештою дівчина натрапила на помічника Хаула Майкла і той дозволив їй почекати чарівника. ✦

(...) З балок стелі звисали всілякі дивні штуkenції, хтозна, чи не чаклунські: гірлянди цибулин, пучки трав і зв'язки невідомих висушених корінців. Було в кімнаті й відверто чаклунське приладдя: книги в шкіряних палітурках, вигадливі пляшки, колби й реторти, і навіть старий, побурилий, вицирений людський череп.

А з протилежного боку Софі вгледіла вогнище, у якому ледь помітно палахкотів племінець. (...)

— А чому б це нам не зробити вогонь яскравішим?.. — проговорила вона.

Деренчливий голос пролунав нітрохи не голосніше, ніж потріскування вогнища. Софі здивувалася. Вона думала, що її голос луною прокотиться просторими залами Замку. Зате поруч із нею виявився кошик дров. Софі простягнула руку і кинула у вогонь одне з полін, від чого в комин зметнувся цілий вихор синьо-зелених іскор. Софі підклала у вогнище ще одне поліно і відкинулася в кріслі, не втримавшись, однак, щоб не зиркнути — таки справді дещо нервово — через плече, тому що багряні відблиски полум'я затанцювали на відполірованому до блиску черепі. Кімнатка виявилася зовсім крихітною. У ній не було нікого, крім черепа і Софі.

— Він уже обома ногами в могилі, а я — поки що тільки однією, — потішила себе Софі.

Вона повернулася до вогнища, у якому тепер палахкотіло яскраве синьо-зелене полум'я.

— Мабуть, у дереві була якась сіль, — пробурмотіла Софі.

Вона всілася якомога зручніше, поклавши вузлуваті ноги на коминкові ґрати, примостила голову в куточку крісла і почала сонно розмірковувати, що їй потрібно зробити вранці.

Однак Софі дещо відволікало те, що у вогні їй почало звижатися чиєсь невиразне обличчя.

— Вузьке блакитне лице, — зашепотіла Софі собі під ніс, — дуже довге й вузьке, з тонким блакитним носом. Оті кучеряві зелені язички зверху — достоту волосся. А що як я не піду, поки не повернеться Хаул? Гадаю, чарівники вміють знімати закляття. Оті багряні вогники внизу — зовсім як рот. Ну й страшніючі в тебе зуби, мій друже. А замість брів у тебе два зелених пучки полум'я...

Що найцікавіше, у всьому вогнищі було тільки два острівці жовтогарячого вогню — якраз під зеленими бровами, нібито очі, а посередині кожного з них яскріли багряні відсвіти. Софі звижалося, що вони дивляться на неї, як справжні зинці.

— З іншого боку, — вела далі Софі, дивлячись на жовтогарячі вогники, — щойно закляття буде знято, не встигну я й оком моргнути, як він з'їсть моє серце.

— А ти не хочеш, щоби твоє серце з'їли? — поцікавилася полум'я.

Софі не сумнівалася: з нею заговорило саме полум'я. Софі чудово бачила, як багряно-синій рот вогненного обличчя рухається в такт словам. Голос у нього був чимось схожий на голос Софі — так само надтріснутий, як і в неї, до того ж у цьому голосі поскрипувало і стугоніло палаюче дерево.

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний Замок» (режисер Х. Міядзакі, 2004 р.)

— Звичайно ж, не хочу, — відповіла Софі. — А хто ти?

— Вогненний демон, — пояснив багрянний рот.

У його голосі було більше скигління, ніж поскрипування, коли він додав:

— Я прив'язаний до цього вогнища за умовами угоди. Я не можу звідси нікуди зрушити! — тут його голос знову став зухвалим і тріскучим. — Ну, а як щодо тебе? Я бачу, що на тебе накладено закляття.

Це остаточно позбавило Софі сонливості.

— То значить, ти це бачиш! — вигукнула вона. — А зняти закляття ти можеш?

Запала тиша — гаряча і палахка, жовтогарячі очі на вогненному обличчі демона оглянули Софі від голови до ніг.

— Сильне закляття, — урешті-решт сказав демон. — Як на мене, це скидається на роботу Відьми Пустирищ.

— Так воно і є, — сказала Софі.

— Але справа не тільки в цьому, — протріщав демон. — Я розрізняю в цьому заклятті два шари. Ну і, як я бачу, ти нікому не можеш про це розповісти. Ну, хіба що тому, хто й так уже про це знає.

Він ще трохи подивився на Софі.

— Мені треба було б дослідити твоє закляття, — сказав він трохи згодом.

— А скільки часу це займе? — запитала Софі.

— Та, мабуть, трохи займе. Або трохи більше, ніж трохи, — відповів демон.

І додав, м'яко і вкрадливо мерехтячи:

— А чи не уклала би ти зі мною угоду? Я зніму з тебе закляття, якщо ти погодишся розірвати угоду, яка мене зв'язує.

Софі насторожено вдивилася у вузьке блакитне обличчя демона. Вигляд у нього, коли він робив цю пропозицію, був явно підступний. У всіх книжках, які Софі доводилося читати, говорилося, наскільки небезпечно укладати будь-які угоди з демоном. До того ж не було ніяких сумнівів у тому, що цей демон надзвичайно злий. Узяти хоча б ці його довжелезні багрянні зуби...

— А ти це чесно? Зовсім чесно? — поцікавилася вона.

— Ну, не зовсім, — зізнався демон. — Але хіба тобі хочеться залишатися в такому вигляді до самої смерті? Я думаю, що це закляття скоротило тобі життя років десь так на шістдесят.

Думати про це було огидно, тому досі Софі намагалася уникати цієї думки.

Проте ця думка якраз усе й змінювала.

— А що, твоя угода — вона із чарівником Хаулом, так? — запитала Софі.

— Авжеж, — сказав демон.

У його голосі знову почулося скигління.

— Я прикутий до цього вогнища і не можу відсунутися далі ніж на фут. Я змушений виконувати більшу частину тутешньої магії. Я повинен утримувати Мандрівний Замок, переміщати його і влаштовувати різні спецефекти, щоби відлякувати людей, а також робити все

інше — усе, що тільки забажає Хаул. А Хаул, щоби ти знала, зовсім безсердечний.

Софі не треба було пояснювати, що Хаул безсердечний. З іншого боку, цей демон, швидше за все, нітрохи не кращий. (...)

— То ти згодна укласти угоду?

— Якщо ти погоджуєшся зняти з мене закляття, — відповіла Софі з непереборним відчуттям, що сказала щось абсолютно фатальне.

— Значить, ми домовилися! — вигукнув демон, і його довгасте обличчя злетіло аж попід комин. — Я зніму з тебе закляття, коли ти розірвеш мою угоду. Обіцяю, тої ж таки миті!

— Ну, то скажи мені, як її розірвати, — зажадала Софі.

Жовтогарячі вогники блимнули на неї, а тоді відвели погляд.

— Не можу. За нашою з ним угодою, ні я, ні чарівник Хаул не маємо права розкрити головну умову цієї угоди.

Софі зрозуміла, що її обвели круг пальця. (...)

— Але якщо мені треба дивитися і слухати, виходить, мені доведеться залишитися тут, у Мандрівному Замку Хаула, — запротестувала вона.

— Усього лише десь на місяць! І не забувай, що мені ж також потрібен час на те, щоби дослідити твоє закляття! — благально промовив демон.

— Ну, але як я зможу пояснити йому, чому я тут? — запитала Софі.

— Щось придумаємо! Хаул у справах зазвичай зовсім безпорадний... Знаєш, — додав демон з лютим сичанням, — він настільки поглинутий самим собою, що майже не помічає того, що робиться довкола нього. Ми зможемо водити його за носа весь час, поки ти залишатимешся тут.

— Ну, добре, — згодилася Софі. — Я залишуся. А ти придумай для мене відмовку.

Вона зручно вместилася в кріслі, а демон заходився думати. Думав він уголос, бурмочучи з потріскуванням і мерехтінням... (...) Софі міцно заснула, з невиразною підозрою, що саме зараз її зачаровують, а не тільки розважають, але це її не вельми турбувало. Зовсім скоро вона звільниться від закляття...

➤ Щоб звільнитися від чарів, Софі довелося прожити в Замку Хаула набагато довше, ніж вона сподівалася, і розгадати чимало загадок. Дівчина мала подружитися з вогненним демоном, зловити падучу зірку, підслухати спів русалок, відшукати мандрагору... Поміж прибиранням брудного Замку, біганиною в семимильних чоботах і візитами до короля Софі намагалася зрозуміти, що тримає демона вогню біля Хаула та як розірвати угоду й повернути молодість.

Під час своєї пригоди дівчина дізналася, що Хаул надзвичайно обдарований чарівник і по суті добра людина. Він сам поширює чутки про свою крово-жерливість, аби уникнути зайвої уваги й відповідальності. Вхідні двері Замку насправді виявилися порталом, що відкривався в чотирьох різних місцях. Зрештою Софі усвідомила, що має дар наділяти предмети душею, і з його допомогою позбулася закляття. ❖

Переклад А. Поритка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Схарактеризуйте світ, у якому відбувається дія твору Джонс. Чим відрізняється країна Інгарія від казкових країн, зображених іншими письменниками?
2. Які риси характеру притаманні Софі?
3. З якими таємницями стикнулася героїня, потрапивши до Замку Хаула?
4. Які фантастичні явища та істоти діють у романі? З'ясуйте роль фантастичних елементів у творі.
5. **Філологічний майстер-клас. Робота в парах.** Знайдіть у романі детективні та казкові елементи. Що нового привнесла письменниця в елементи традиційної чарівної казки, використані у творі? Визначте ознаки жанру фентезі в прочитаних уривках.

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➔

Айзек Азімов
(1920–1992)

Видатний письменник-фантаст Айзек Азімов (Ісаак Юдович Озимов) з'явився на світ 2 січня 1920 р. в містечку Петровичі під Смоленськом. За три роки після його народження родина переїхала до США й оселилася в Брукліні.

Вищу освіту Азімов здобув у Колумбійському університеті (Нью-Йорк) на факультеті хімії, згодом закінчив аспірантуру й захистив кандидатську дисертацію. У 1949 р. майбутній письменник отримав посаду викладача на медичному факультеті Бостонського університету, що відкривало непогані перспективи для розвитку його наукової кар'єри. Однак на той час він був захоплений своєю найбільшою пристрастю — літературною творчістю.

У цілому Азімов написав близько п'ятисот художніх і науково-популярних книжок. Деякі з вигаданих ним термінів — як-от «робототехніка» (або «роботика»), «позитронний», «психоісторія» (тобто наука про поведінку великих груп людей) — увійшли в культурний і науковий обіг. Серед своїх численних художніх творів письменник найбільше цінував оповідання «Останнє питання», «Двохсотлітня людина», «Потворний хлопчисько» та роман «Навіть боги».

У 1957 р. відбулася перша публікація повісті Азімова «Фак». У цьому творі фантаст змальовує далеке майбутнє, коли процес вибору й опанування професії докорінно змінився. Люди більше не навчаються за підручниками й на практиці. Натомість спеціальні машини за лічені хвилини записують у їхній мозок потрібні знання.

Саме так у вісім років кожному дитині навчають читання й письма. А у вісімнадцять юнаки й дівчата проходять машинне тестування, за результатами якого їм призначають найбільш відповідну професію і знову записують у мозок необхідну інформацію. Вільного вибору професії немає, висновок машин вважається остаточним. Ще за півтора року молоді фахівці беруть участь в Олімпіаді і залежно від показаних результатів отримують більш або менш престижне місце роботи.

Такий підхід влаштовує всіх, але Джордж Плейтен ще в дитинстві вирішив, що буде програмістом...

Запитання для самостійного опрацювання твору

1. Що свідчить про високий ступінь розвитку змалюваної в повісті цивілізації?
2. Як поведився Джордж у день Читання? А в день Освіти? Чому ці свята були важливими в житті кожного землянина?
3. Як і чому Джордж потрапив до Інтернату? Чому він почувався невдоволеним у цьому закладі?
4. Які риси характеру виявив Джордж під час Олімпіади і в розмові з новіанином? Що свідчить про нестандартність мислення головного героя?

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➔

Корнелія Функе
(Нар. 1958 р.)

Корнелія Функе — відома німецька письменниця. Її твори, видані величезними накладками, здобувають престижні премії в галузі дитячої літератури й міцно тримаються на перших сходинках книжкових хіт-парадів.

Авторка народилася 1958 р. у місті Дорстен (Вестфалія). У дитинстві вона мріяла стати пілотом або астронавтом, багато подорожувати, а найбільше — змінити світ на краще... Пізніше, згадуючи свої фантазії, Функе розповідала: *«Якби я не стала письменницею, я б стала відьмою-знахаркою. Я посадила б величезну клумбу у формі людського тіла, і на кожній його частині росли б трави, які допомагають вилікувати відповідні хвороби».*

Опанувавши професію ілюстратора в гамбурзькому Коледжі дизайну, Корнелія спробувала працювати за фахом, але невдовзі

розчарувалася: малювати ілюстрації до книжок, які їй не подобалися, було доволі важко. Певний час Функе працювала в соціальній галузі; саме тоді й зауважила, що дітям, які опинилися в скрутних життєвих обставинах, подобаються вигадані нею історії. Сумній дійсності Корнелія протиставила чарівний світ магії, де добро завжди перемагає, а щира дружба й кохання долають будь-які перешкоди.

Так Функе почала писати в жанрі фентезі. Одна по одній з'являлися її книжки про мисливців за привидами й чорнильне серце, про короля злодіїв і приборкувача драконів, примарного лицаря й відчайдушного шукача пригод... *«Що треба зробити, аби стати письменником? Треба якомога уважніше дивитися на те, що навколо тебе, і дуже чуйно прислухатися до того, що всередині тебе. Зрештою кожен, хто здатний просидіти п'ять годин на день біля письмового стола, може стати письменником»*, — переконана знаменита авторка...

• • • • • Книжкове частування • • • • • ➔

Визнанням і літературною славою К. Функе завдячує романам «Чорнильне серце», «Чорнильна кров» та «Чорнильна смерть» — трилогії про людей, для яких друковане слово оживає і стає реальністю.

Герої «Чорнильного серця» — дванадцятирічна дівчинка Мегі, що обо-жнює читати, та її батько палітурник Мортимер Фольхарт, поціновувач давніх книжок і талановитий читець. Обоє наділені дивовижним хистом: коли вони читають уголос, літературні персонажі постають у реальному світі, а хтось із людей, навпаки, потрапляє до світу книжкового.

Розпочинається історія доволі буденно: під шум нічного дощу Мегі роз-гортає одну зі своїх улюблених книжок... Аж ось за вікном з'являється незнайомиць, і на ранок Мортимер з донькою змушені поспіхом вирушити в подорож. Їх переслідують «книжкові пірати» — мисливці за книжкою «Чорнильне серце», що є магічним порталом, через який у реальний світ приходять літературні герої. Злочинцю Каприкорну, якого випад-ково «вчитав» Мортимер, так сподобався світ людей, що він вирішив знищити всі твори про себе, аби ніколи не повертатися в «чорнильну» реальність. Відтак за книжку в пошарпаній блідо-зеленій палітурці роз-гортається запекла боротьба, а на головних героїв роману чекає багато чарівного й прекрасного, нез'ясовного й страшного...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яку роль у розвитку сюжету «Чорнильного серця» відіграє прийом «ожив-лення» літературних героїв? Як у романі поєднано реальний і уявний світи?
2. Які пригоди й випробовування випали на долю Мегі? Схарактеризуйте вдачу дівчинки, її ставлення до життя та навколишньої дійсності.
3. Порівняйте ставлення персонажів Функе до книжки. Як ви оцінюєте роль книжки у власному житті?
4. Яку роль в романі «Чорнильне серце» відіграють афоризми Мортимера та епіграфи до розділів твору? Який із цих висловів ви обрали б за епіграф до свого читацького щоденника?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Світ фантастики та фентезі на кіноекрані

Літературна фантастика є невичерпним джерелом тем і образів для сучасного кіномистецтва. Зокрема, широкую популярність здобула стрічка австралійського режисера *Алекса Пройаса* «Я, робот» (2004), знята за мотивами творів Азімова.

Дія цього кінофільму відбувається в 2035 р. Роботи стали цілком звичною частиною побуту, але є люди, які бачать у них передусім загрозу. Не довіряє машинам і поліцейський Дел Спунер (його роль виконав талановитий голлівудський актор Уїлл Сміт). Він розслідує вбивство, у якому підозрює робота. Ідеться про можливість порушення Закону про Роботів («Робот ніколи не піднімає руки на людину»). Ситуація наближається до катастрофічної: якщо машини можуть порушувати цей закон, то вже нічого не завадить їм захопити тотальний контроль над людством. Розв'язати суперечності співіснування роботів і людини, на думку творця кінокартини, — одне з основних питань майбутнього існування суспільства.

Цікаво, до речі, що А. Азімов як визнаний письменник-фантаст неодноразово виступав консультантом науково-фантастичних фільмів, найпопулярнішим з яких став серіал «Зоряний шлях».

У 2004 р. на Венеціанському кінофестивалі відбулася прем'єра роботи легендарного режисера аніме¹ *Хаяо Міядзакі* «Мандрівний Замок».

Кадр з кінофільму «Я, робот»
(режисер А. Пройас, 2004 р.)

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний Замок»
(режисер Х. Міядзакі, 2004 р.)

¹ Аніме — японська мультиплікація. На відміну від мультфільмів інших країн, аніме розраховане не на дитячу, а на підліткову чи навіть дорослу аудиторію; вирізняється характерним малюнком персонажів і тла.

Це була перша японська мультиплікація, що відкрила фестиваль. Стрічка здобула приз — «Золоту Озеллу».

Аніме-екранізацію роману Джонс «Мандрівний Замок Хаула» створено на комп'ютері, але тло й персонажі намальовані вручну. Загалом було знято тисяча чотириста сцен. Замок Хаула, який складався з вісімдесяти елементів, змінювався і перебудовувався кілька разів протягом фільму залежно від зображуваних подій. Серед творчих знахідок Міядзакі варто відзначити оригінальний прийом, що передає внутрішні переживання головної героїні, — постійні раптові перетворення зачаклованої Софі зі старенької в молоду дівчину.

1. Перегляньте кінофільм А. Проїаса «Я, робот» (2004). Визначте, які засоби сучасного кіномистецтва допомагають втілити на екрані фантастичний світ творів Азімова.
2. Перегляньте аніме-фільм «Мандрівний Замок» (режисер Х. Міядзакі, 2004 р.). Укажіть у ньому найпомітніші відхилення від літературного сюжету. Чи виправдані вони, на ваш погляд? Аргументуйте свою відповідь.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Назвіть художні твори, написані в жанрі фентезі.
2. У якій країні відбуваються події роману Д.В. Джонс «Мандрівний Замок Хаула»?
3. Назвіть головних героїв твору «Мандрівний Замок Хаула».

Другий рівень

1. Яке закляття наслала Відьма Пустирищ на Софі?
2. Чому жителі Маркет-Чіппінга боялися чарівника Хаула?
3. За якої умови вогненний демон зголосився зняти із Софі чари?

Третій рівень

1. Дайте визначення поняття «фентезі».
2. Як у романі «Мандрівний Замок Хаула» поєднано детектив і казку?
3. Які пригоди й випробовування випали на долю головної героїні роману Д.В. Джонс?

Четвертий рівень

1. Схарактеризуйте внутрішній світ Софі.
2. Які моральні цінності утверджує Д.В. Джонс у романі «Мандрівний Замок Хаула»?
3. Які казкові мотиви використано у творі «Мандрівний Замок Хаула»?

Теми творів

1. «Чи легко жити у світі магії?»
2. «Чи можуть чари змінити людину? (За романом Д.В. Джонс “Мандрівний Замок Хаула”)».
3. «Таємниці Мандрівного Замку (За романом Д.В. Джонс “Мандрівний Замок Хаула”)».

Клуб книголюбів

1. Групова робота. Розділіться на три групи і виконайте одне із запропонованих завдань.

А. Порівняйте образи Софі з «Мандрівного Замку Хаула», Полліанни з однойменної повісті Е. Портер та Аліси з казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». Визначте, що їх споріднює і що різнить.

Б. Порівняйте казкові світи Країни Далекої (А. Ліндгрєн «Міо, мій Міо»), Інгарії («Мандрівний Замок Хаула») та Долини Мумі-тролів (цикл творів про Мумі-тролів Т. Янсон). Яку роль відіграють у згаданих текстах чарівні елементи?

В. Прочитайте один з романів К.С. Льюїса із циклу «Хроніки Нарнії». Визначте спільне та відмінне в поєднанні уявного й реального світів у творчості Д.В. Джонс і К.С. Льюїса.

2. Подискутуймо! Робота в парях. Обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування й докази на користь своєї позиції.

А. Чому Софі не здивувалася і не злякалася, коли зрозуміла, що перетворилася на стареньку (за романом Д.В. Джонс «Мандрівний Замок Хаула»)?

Б. Чи можна вважати прообразом Мандрівного Замку Хаула хатинку на курячих ніжках з фольклорних казок?

3. Творча лабораторія. Д.В. Джонс не лише створила безліч чарівних світів, але й написала кілька статей, у яких дала рекомендації авторам-початківцям. Спробуйте написати про паралельні виміри, скориставшись порадами письменниці:

1. Починайте з найцікавішого.

2. Не плануйте твір у деталях.

3. Уявляйте, а не описуйте.

4. Перетворюйте на героїв своїх знайомих.

5. Поставте себе на місце героїв.

Повторення і узагальнення вивченого

Теоретична розминка

1. Дайте визначення понять «оригінал», «переклад», «переспів». Чим відрізняються переклад і переспів одного й того самого твору?

2. Які твори називають билинами? Чим вони відрізняються від казок?

3. Дайте визначення жанру балади. Назвіть фольклорні та літературні балади.

4. Дайте визначення історичного роману. Поясніть, що таке історичний та місцевий колорит.

5. Дайте визначення поняття «літературний детектив». На чому тримається інтрига в детективних творах?

6. Як ви розумієте поняття «художній час», «художній простір»? Що їх відрізняє від фізичного часу та простору? Обґрунтуйте відповідь прикладами з вивчених літературних творів.

7. Чим новела відрізняється від оповідання? Назвіть різновиди новел за змістом.

8. Чим фентезі відрізняється від наукової фантастики? Поясніть відмінності між цими жанрами на прикладах прочитаних творів.

Практикум

- У поданому переліку знайдіть твір, який НЕ належить до жанру балади.
  - «Вересовий трунок» Р.Л. Стівенсона;
  - «Рукавичка» Ф. Шиллера;
  - «19 жовтня» (1825) О. Пушкіна.
- У наведеному переліку знайдіть твір, який НЕ належить до новел.
  - «Останній листок» О. Генрі;
  - «Павутинка» Р. Акутагави;
  - «Світязь» А. Міцкевича;
  - «Чарівна крамниця» Г. Уеллса.
- У поданому переліку знайдіть твір, який НЕ належить до детективів.
  - «Золотий жук» Е.А. По;
  - «Останній дюйм» Дж. Олдріджа;
  - «Пістрява стрічка» А. Конан Дойла;
  - «Спілка рудих» А. Конан Дойла.
- Назвіть твори, у яких:
  - зображено Другу світову війну;
  - змальовано картини з життя середньовічних лицарів;
  - оспівано дружбу й кохання;
  - опоегизовано історію Київської Русі;
  - поєднано реальне і фантастичне;
  - розслідується злочин;
  - простежуються біблійні мотиви.
- Упізнайте письменників.

Цей автор...

  - багато років творив під маскою Великого Невідомого;
  - попри тяжку хворобу багато подорожував, а наприкінці життя оселився на острові Самоа;
  - захоплювався різноманітними видами спорту;
  - став відомим письменником під час перебування у в'язниці;
  - вважав Індію батьківщиною, хоча й не був індієм за походженням;
  - усю свою творчість присвятив темі Другої світової війни.
- Продовжте речення й укажіть назви творів, у яких діють описані персонажі.

Цей герой...

  - зазнавши жорстокого нападу акул, вирішив...
  - погодився обстоювати честь скривдженої дівчини на «Божому суді», який завершився...
  - вийшов на арену із хижакми, щоб...
  - усе життя мріяв створити шедевр, натомість намалював...
  - штовхнув дівчину в урвище, щоб...
  - не погодився відкрити таємницю неповторного напою своєї батьківщини, тому...
  - знайшовши пергамент з намальованим черепом, розкрив...